

GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

HAKEMLİ DERGİ | SAYI/ISSUE 30 | YIL/YEAR 2016-2

SEYHAHLAR VE DİPLOMATLAR - II
TRAVELERS AND DIPLOMATS - II

İSTANBUL - 2019

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
İSTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF LETTERS

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi = The Journal of South-Eastern European Studies.-- İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972-

c. : resim, harita, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 0378-3863

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iugaad>

1. TARİH – AVRUPA – SÜRELİ YAYINLAR. 2. DIŞ SİYASET – AVRUPA. 3. BALKANLAR.

Telif Hakları Kanunu çerçevesinde makale sahipleri ve Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz. Yazıların bilim, dil ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

The contents of the journal are copyrighted and may not be copied or reproduced without the permission of the publisher. The authors bear responsibility for the statements or opinions of their published articles.

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Türkologischer Anzeiger tarafından taranmakta ve indekslenmektedir.

The Journal of South-Eastern European Studies is indexed in Türkologischer Anzeiger.

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü
Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

İLETİŞİM | CORRESPONDENCE

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

POSTA ADRESİ | POSTAL ADDRESS

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
Ordu Cad. No: 196, 34459 Laleli/İstanbul

E-POSTA | E-MAIL

gaad@istanbul.edu.tr

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
34459 Beyazıt, İstanbul

BASKI-CİLT

İlbey Matbaa
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

**GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (Sorumlu)
Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Arzu TERZİ
Prof. Dr. Ebru ALTAN
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Neriman E. HACISALİHOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÜNVER
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KOLÇAK

YAYINA HAZIRLAYANLAR

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Metin ÜNVER
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KOLÇAK

SAYI EDITÖRÜ | ISSUE EDITOR

Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

HAKEM KURULU | 30. SAYI

BOARD OF REVIEWING EDITORS | ISSUE 30

Prof. Dr. Enis ŞAHİN
(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
(Gümüşhane Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Zahit ATÇIL
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Serdar TABAKOĞLU
(Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KOLÇAK
(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür ORAL
(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sait OCAKLI
(Üsküdar Üniversitesi)

**GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**
THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

İÇİNDEKİLER | TABLE OF CONTENTS

Endüslü Bir Mütercimın Gözüyle XVII. Yüzyılda Avrupa: Ahmed b. Kâsım el-Hacerî'nin Fransa ve Hollanda Seyahati
The Europe from the Eyes of an Andalusian Interpreter in the 17th Century: Hajari's Travel to France and to the Netherlands
CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL 1-22

Nezakette Kusur Etmeyen Barbarlar: Diplomasi ve Kültürel Yargılar Arasında Bir Cizvit Rahibin Osmanlı Gözlemleri (1665–1666)
Barbarians with Manners: Ottoman Observations of a Jesuit Priest between Cultural Biases and Diplomacy (1665–1666)
ÖZGÜR KOLÇAK 23-48

Istanbul in the Legation of Polish Envoy Jan Gniński (1677–1678)
Leh Elçisi Jan Gniński'nin Sefaretinde İstanbul (1677–1678)
KAROLINA ANNA KOTUS 49-63

Avrupa'dan Başka Bir Dünya: Polonyalı Seyyah Jan Potocki'nin Anlatımında İstanbul ve Mısır (1784)
Another World from Europe: Istanbul and Egypt in the Description of the Polish Traveler Jan Potocki (1784)
HACER TOPAKTAŞ ÜSTÜNER..... 65-87

Osmanlı Devleti'nde Ören Yerlerini İncelemeye Gelen Seyyahlar
The Travelers who Came to Examine the Ruins in the Ottoman Empire
BURCU KUTLU DİLBAZ 89-110

Brest-Litovsk Antlaşması Çerçevesinde Osmanlı-Ukrayna Diplomatik İlişkileri (1918)
Ottoman-Ukrainian Diplomatic Relations in the Framework of the Brest-Litovsk Treaty (1918)
ENDER KORKMAZ..... 111-137

KİTABİYAT | BOOK REVIEWS

Ricoldus de Monte Cricus, *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

MUHAMMED EMİN ÜNAL 141-142

Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi (9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438)*, çev. Hakan Kılınc, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.

FATMA ERDİM 143-147

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

TURGAY KOÇAK 149-152

Clausier du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, Çev. Mustafa Daş, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.

MEHMET YILMAZ AKBULUT..... 153-156

Verney Lovett Cameron, *Türkler Arasında*, çev. Sema Özgün, İstanbul: Dergâh Yay., 2018.

ZEYNEP DAĞINIK..... 157-160

Heinrich Barth, *Heinrich Barth Seyahatnamesi: Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

TUĞÇE TUNA KANAR 161-164

ENDÜLÜSLÜ BİR MÜTERCİMİN GÖZÜYLE XVII. YÜZYILDA AVRUPA: AHMED B. KÂSİM EL-HACERÎ'NİN FRANSA VE HOLLANDA SEYAHATI

Cumhur Ersin Adıgüzel*

Öz

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Endülüs'te doğan Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, gençlik yıllarını Endülüs'te geçirdikten sonra Kuzey Afrika'ya göç etmiş ve Merakeş'te Sa'dî sultanının mütercimi olarak saray hizmetine girmiştir. Merakeş'e gidişinden bir süre sonra, malları Fransız gemiciler tarafından gasp edilen bir grup Endülüslü Müslümanın bu olayı Sa'dî sultanına arz etmesi üzerine, gasp edilen malların kurtarılacak sahiplerine iade edilmesi amacıyla Hacerî'nin riyasetinde bir heyet Fransız kralına gönderilmiştir. Bu yolculuk esnasında Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla da görüşen Hacerî, kendisinden söz konusu seyahatleri esnasında görüp karşılaştıklarını yazması talep edilince, *Rihletü's-şihâb ilâ likâi'l-ahbâb* adıyla bir eser telif etmiştir. Bugün Hacerî'nin seyahatnamesi niteliğinde elimizde bulunan *Nâsirüddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adlı eser, günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen *Rihletü's-şihâb*'in müellif tarafından Mısır'da kaleme alınan muhtasardır. Bu çalışma, Hacerî'nin seyahatnamesini Fransa ve Hollanda'da diğer din mensuplarıyla yaptığı teolojik tartışmalar merkezinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, Endülüs, Mağrib, Fransa, Hollanda, oryantizm, seyahatname.

Giriş

XV. yüzyılın ikinci yarısı İslâm dünyası ve Hıristiyan dünya açısından fevkalade önemli sonuçları olan iki hadiseye şahitlik etti. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin 1453'te İstanbul'u fethederek Doğu Hıristiyanlarının en önemli gücünü temsil eden Bizans İmparatorluğu'na son vermesiydi. İkincisiyse, İslâm topraklarının en batı ucunda, Müslümanların fethettikten sonra "el-Endelüs" olarak isimlendirdikleri İber Yarımadası'nda 711'de başlayan İslâm hakimiyetinin 1492'de, bundan kısa bir süre önce birleşen Kastilya ve Aragon Krallıkları tarafından sona erdirilmesiydi. Her iki hadisenin de siyasî, ekonomik, kültürel ve toplumsal birçok sonucu olmuştu. İstanbul'un Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Bizans'ın bu eski başşehrinden bürokrat, sanatçı ve bilim adamları gibi zümrelere mensup bazı kişiler şehirden ayrılarak çeşitli bölgelere gitmişlerse de kendisini Bizans imparatorunun vârisi ilan eden Fatih Sultan Mehmed'in gayrimüslim halkın şehirde ikamete devam etmesini sağlamaya yönelik çabaları neticesinde şehirde her kesimden önemli miktarda Rum nüfus yaşamaya devam etmişti.

Endülüs'te İslâm hakimiyetindeki son şehir olan Gırnata'da (Granada) ise birleşik Kastilya-Aragon Krallığı idarecileriyle yapılan teslim anlaşmasında şehrin Müslüman halkının can, mal, inanç ve ibadet konusundaki hakları antlaşma metniyle güvence altına alınmışsa da uygulamada buna kısa süre sonra uyulmamaya başlanmıştı. Endülüs halkı

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul; Madrid Yunus Emre Enstitüsü Müdürü, ceadiguzel@istanbul.edu.tr

“yeni Hıristiyanlar” olarak inançlarını gizli bir şekilde yaşamaya devam etmekteyken, bu durumu anlaşılanlar engizisyonda yargılanmaktaydı.¹ Katolik krallığın Endüslüslüleri inanç yönünden ve kültürel açıdan dönüştürme siyaseti Müslümanların Gırnata yakınlarındaki Alpujarras bölgesinde 1568 yılında büyük bir ayaklanma çıkarmasına sebep olmuş, bu ayaklanma ancak iki yıl sonra kanlı bir şekilde bastırılarak hareketin önderleri öldürülmüştü. Bütün bu gelişmeler Endüslüs'te yaşayan Müslümanların Kuzey Afrika'ya uzunca bir süredir devam eden göç hareketini de hızlandırmıştı. 1609 yılında Kral III. Felipe tarafından ülke topraklarında yaşayan Müslümanların sürgün edilmesini emreden bir ferman yayınlaması ise Endüslüs'te Müslümanlar için yeni ve zorlu bir dönemin başlangıcı olmuştu.²

Endüslüs'te bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde doğan Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, tahsilini burada almış ve gençlik yıllarını Endüslüslüler açısından çeşitli zorlukların görüldüğü bir dönemde yaşamıştı. Endüslüs'ten ayrılarak Merakeş'e gitmesi ve burada Sa'dî sultanının hizmetine girerek mütercim olarak çalışmaya başlaması Hacerî'nin hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu.

Endüslüs'te mi Kalmalı, Mağrib'e mi Göçmeli? XVI-XVII. Yüzyıllarda Endüslü Müslümanlar

Endüslüs'te Müslümanların yaşadıkları toprak kayıplarıyla birlikte farklı bir boyutuyla ortaya çıkan bir olgu olarak Endüslüslülerin Mağrib'e göçü, XIII. yüzyıl itibariyle hissedilir bir şekilde kendisini göstermekteydi. Söz konusu dönemdeki göç dalgasının temelinde Kurtuba (Córdoba), Belensiye (Valencia), Mürsiye (Murcia) ve İsbîliye (Sevilla) gibi önemli Endüslüs şehirlerinin 1236-1248 yılları arasında art arda düşüşü bulunmaktaydı. Bahsi geçen şehirlerin Müslüman halkı ya bu şehirlerde yaşamaya devam etmekte, ya Gırnata başta olmak üzere bir Endüslüs şehrine yerleşmekte yahut da Kuzey Afrika'ya göç etmekteydi.³ Bununla birlikte söz konusu göçler Hacerî'nin yaşadığı yüzyılda önceki dönemlere kıyasla farklı bir boyut kazanmıştı. Zira 1492'ye, yani Gırnata'nın düşüşüne kadar olan dönemde Müslümanların Endüslüs dahilinde göç edebilecekleri başka yerler varken; 1492'den sonra yapılan göçler Müslümanlar açısından Hıristiyan idaresi altında yaşamakla hayatlarını İslâm topraklarında sürdürmek arasında bir tercih yapmak anlamına gelmekteydi. Bu geç dönemde yapılan göçlerin temelindeyse Endüslü Müslümanların Katolik Krallık karşısında maruz kaldıkları Hıristiyanlaştırılma faaliyetleri bulunmaktaydı.⁴ Nitekim Hacerî de Hıristiyan idarecilerin

¹ Luis F. Bernabé-Pons, “Taqiyya, niyya y el Islam de los moriscos”, *al-Qantara* XXXIV/2 (2013), s. 511 vd. Aragon bölgesinde yaşayan Endüslü Müslümanlara dair 1568-1609 yılları arasında engizisyona intikal eden 900 vakanın 409'u Arapça kitaba sahip olmak sebebiyle görülmüştü. Bkz. Mercedes García-Arenal, “La Inquisición y los Libros de los Moriscos”, *Memoria de los Moriscos: Escritos y Relatos de una Diáspora Cultural* (koor. Alfredo Mateos Paramio), Madrid 2010, s. 58.

² L. P. Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, Chicago 2006, s. 204 vd.

³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Joaquín Vallvé Bermejo, *Al-Andalus: Sociedad e Instituciones*, Madrid 1999, s. 253 vd.

⁴ Endüslü Müslümanların Hıristiyanlaştırılma süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, “İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endüslü Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası (I)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXV, 1996, s. 243-284.

uzun yıllardan beri Endülüslü Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya çalıştığını ancak bundan bir sonuç alamadıklarını ifade eder.⁵ Tam da bu noktada, Endülüslülerin Kuzey Afrika'ya göçünün o dönemde Endülüslüler açısından nasıl görüldüğünün sorgulanması dönemin göç hareketlerinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Diğer bir ifadeyle XVI. yüzyıl sonlarında Endülüslü Müslümanlar için Endülüs'ten ayrılık, sonu hüznle kaplı bir zorunluluk muydu, yoksa feraha açılan bir kaçış mıydı? Hiç şüphesiz yüzbinlerce Endülüslü için bu soruya verilecek çeşitli cevaplar vardır. Hacerî'ye göre o dönemki şartlar altında Endülüs'ten ayrılmak oldukça güzel bir durumdu. Zira bu göç onun ifadesiyle "Allah ve Resulü'ne" yapılan bir göçtü ve o, bu yolculuk için kalbine sevgiyi koyan Rabb'ine şükretmekteydi.⁶ Onun bu ifadesinden söz konusu dönemde Endülüs'ten Mağrib'e yapılan göçlerin, Mekke müşriklerinin baskıları karşısında Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretinin bir benzeri şeklinde görüldüğü düşünülebilir.

XVI. yüzyılın sonlarında Gırnata'da Valparaíso tepesinde bulunan ve *Plumbeos del Sacromonte* (Sacromonte Kurşunları) adıyla bilinen kurşun levhalar üzerine yazılmış metin hakkında verdiği bilgiler Endülüslü Müslümanların XVI. yüzyıl sonlarındaki sosyal hayatına dair önemli detaylar sunmaktadır. Hacerî'nin Gırnata başpiskoposundan naklettiğine göre Sacromonte'de bir mağarada birbirine yapııştırılmış taşlar bulunmuş, bu taşlar kırıldığında her birinin ortasında avuç içi büyüklüğünde veya biraz daha küçük boyutta Arapça yazılmış levhalar çıkmış ve bu levhalar lisanslı bir mütercim olan Ükayhal ve el-Cebbis adlı Endülüslü bir fıkıh bilgininin de dahil olduğu bir heyet tarafından tercüme edilmişti.⁷ Söz konusu levhaların tercüme çalışmaları esnasında şehir piskoposunun Arapça öğrenmeye başladığını ifade eden Hacerî, onun bu amaçla el-Cebbis'in Muhammed İbn Ebül-Âsî adlı torunu ile birlikte *Nüzhetül- müştâk*⁸ adlı eseri okuduğu bilgisine de yer verir. Hacerî derslere kendisinin de Arapça bildiğini gizleyerek katıldığını, bir kelimenin okunuşu veya anlamı konusunda şüpheye düşülen durumlarda kendi fikrini söylediğini ve bunun doğruluğunun görülmesinin ardından Arapça bildiğinin anlaşıldığını, ancak o esnada şehir başpiskoposunun Arapça bilen kişilere ihtiyaç duymasından dolayı kötü bir muameleye maruz kalmadığını kaydetmektedir. Buna temas ederken "... *Arapça bilenlerin aleyhine*

⁵ Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* (thk. P.S. Van Koningsveld, Q. Al-Samarrai, G.A. Wieggers), Madrid 2008, s. 151.

⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 9, 35.

⁷ Hacerî ve diğer Endülüslü Müslümanlar, Hz. Muhammed'in geleceğini müjdeleyen söz konusu metnin Hz. İsa zamanında veya onun yaşadığı döneme yakın bir vakitte yazılmış olduğuna inanmaktaydılar. Hacerî, Hz. İsa'nın havarilerinden olduğunu söylediği Cecilio ve kardeşi tarafından yazılan metnin İmparator Neron'un korkusuyla gömüldüğünü kaydetmektedir. Hıristiyanlar ise bunun yakın bir zaman önce yazılıp gömülmüş sahte bir metin olduğuna inanmaktaydı. Bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 25 vd; Gerard Albert Wieggers, "El contenido de los textos Árabes de los plombos: El Libro de los Misterios Enormes (Kitâb al-Asrâr al-'Azîma) como polémica Islámica anticristiana y antijudía", *Nuevas aportaciones al conocimiento y estudio del Sacro Monte: IV. centenario fundacional (1610-2010)* (ed. M. J. García-Ferrer, M. L. García Valverde, A. López Carmona), Granada 2011, s. 199-200.

⁸ Endülüslü coğrafya ve botanik bilgini Şerîf el-İdrîsî'nin (ö. 560/1165) Sicilya kralı II. Roger için telif ettiği coğrafya eseridir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "İdrîsî, Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), XXI, 2000, s. 493-495.

*hükmettiklerinden Hıristıyanlara Arapça bildiğimi açık etmiyordum.*⁹ şeklindeki kaydı, başpiskoposun kendisini görmek istemesi üzerine içinden geçirdiği “... Hıristıyanlar yanlarında Arapça kitap bulunduran veya Arapça bildiğini anladıkları kişileri öldürüyor ve yakıyorlarken kendimi nasıl koruyacağım?”¹⁰ şeklindeki düşünceler, elinde Arapça kitaplarla kendisini gören bazı Gırnatalı Müslümanların onun da bu sebeple yakılacağı endişesiyle korktuklarını görünce “... *Korkmayın, zira Hıristıyanlar Arapça okuyabildiğim için bana büyük değer veriyorlar*”¹¹ deyişi bu bağlamda son derece dikkate değerdir. Bir kişinin Arapça bildiğini gizlemesinin sebebi, bunun anlaşılması halinde Müslüman kimliğinin ortaya çıkmasıydı.¹² XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Endülüs'ten Mağrib'e yapılan göçlerle Müslümanların zayıflayan sosyal yapısı ve Arapça bildiği anlaşılan kişilerin çarptırıldıkları cezalar sebebiyle Endüslü Müslümanlar arasında Arapça bilgisi ancak gizlice aktarılabilmekteydi.¹³ Söz konusu dönemde Arapça bilgisi öylesine zayıflamıştı ki, XVI. yüzyıl sonlarında Endülüs toplumunda Arapça çoğunlukla ancak ileri yaştaki Endüslüler tarafından bilinmekteydi.¹⁴ Dahası, yazılan dinî eserlerin anlaşılabilmesi için eserler Arapça'dan Aljamiado'ya¹⁵ tercüme edilmekteydi.¹⁶ Hacerî de Mağrib'in Selâ şehrinde Endüslü bir fakih tarafından yazılan bir eseri müellifin talebi üzerine Aljamiado'ya tercüme etmişti.¹⁷ Hacerî'nin “... *aralarında Allah'ın dinini öğrenmek isteyenler bunu öğrenebilecek kimse bulamıyorlar. Ben bir yerden Müslümanların yaşadığı bir yere gittiğim zaman isteyenlere öğretiyordum.*”¹⁸ şeklindeki sözleri XVI. yüzyıl sonlarına doğru Endüslü Müslümanlar arasındaki bilgi aktarımının bir başka zorlu yönünü gösterir. Hacerî, Gırnata'nın düşüşünden sonra Müslümanların görünürde Hıristıyan olduklarını ancak gizli bir şekilde İslâm inancını sürdürdüklerini açıkça ifade etmektedir. Bu gizli durumu anlaşılacak kişilerin yakılmak dahil çok ağır cezalara çarptırıldıklarına kendisinin bizzat şahit olduğunu kaydeder.¹⁹ Hacerî'nin kayıtlarına göre Endüslü Müslümanlar karşılaştıkları türlü zorluklara rağmen dinî inanç ve kültürel kimliklerini korumaktaydı. Katolik Krallık tarafından Endülüs'te İslâm'ın izlerini yok etmek

⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 18.

¹⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 19.

¹¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 24.

¹² Luis F. Bernabé-Pons, “Por la lengua se conoce la nación: Los Moriscos y sus idiomas”, *Alborayque*, III, 2009, s. 107-125.

¹³ Endüslü Müslümanlar arasında gizlice devam etmekle birlikte son derece canlı bir entelektüel hayatın varlığını ortaya koymaktadır. Mercedes García-Arenal, “La Inquisición y los Libros de los Moriscos”, s. 58 vd.

¹⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 16.

¹⁵ Endülüs'te Müslümanların Arap harflerini kullanarak yazdıkları İspanyolca metinlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren Endülüs'te varlığı bilinen Aljamiado literatürünü ortaya çıkaran temel faktör, Balkanlardan Çin'e kadar uzanan geniş İslâm coğrafyasının pek çok yerinde olduğu gibi Endülüs'te de Müslümanların sahip olduğu dinî ve kültürel kimliktir. Geniş bilgi için bkz. Luce López Baralt, *Islam in Spanish Literature: From the Middle Ages to the Present*, Leiden 1992, s. 172 vd; Sargon Erdem, “Aljamia”, *DİA*, II, 1989, s. 465-466.

¹⁶ L. P. Harvey, “The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter”, *Miscelánea Estudios Árabes y Hebraicos*, VIII, 1959, s. 73.

¹⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 133.

¹⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 25.

¹⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 11.

amacıyla Müslümanlar üzerindeki öldürme ve yakma dahil Endülüslülerin can ve mallarına kasteden tüm faaliyetlerine rağmen Kur'ân'ın ve dolayısıyla İslâm'ın Endülüs'te halen var olduğu şeklindeki kaydı bu bağlamda dikkate değerdir.²⁰

Sonuçları açısından hiç şüphesiz Endülüslüler hakkındaki en önemli gelişme, 1609 yılında çıkarılan ve Endülüslülerin yaşadıkları topraklardan sürgün edilmesini öngören fermanıdır. Söz konusu ferman gereğince Endülüslü Müslümanlar kiraladıkları Hıristiyanlara ait gemilerle Kuzey Afrika'ya geçiyorlar ve bu arada birçoğu deniz yolculuğu esnasında yağmaya maruz kalıyordu.²¹ Hacerî'nin naklettiğine göre, Mağrib'e kendisinden bir süre sonra göç eden bir Endülüslü, Madrid'deki Kraliyet Divan'ınca Endülüs'ten göç etmek zorunda kalan Endülüslü sayısının 800.000 olduğu bilgisinin verildiğini söylemişti ve bu kişilerin büyük çoğunluğu Tunus'a göçmüştü. O dönemde Tunus hâkimi olan Osman Dayı, topraklarına sığınan 80.000 kadar Endülüslü göçmeni son derece güzel karşılamış ve onların barınma ihtiyaçlarını gidermişti.²² Aynı şekilde meşhur veli Sidi Ebû'l-Gays el-Kaşşâş Endülüslülere sadaka olarak her gün 1.500 kursa kadar ekmek vermektedir. Bu iki kayıt, Endülüslülerin yeni yerleştikleri topraklardaki intibak süreçleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.²³

Söz konusu sürgün fermanından sonra topraklarından ayrılan Endülüslülerin bulunduğu böyle dört geminin yağmalanması üzerine o sırada Fransa'da bulunan bir Endülüslü tarafından, gasp edilen malların iadesinin talep edilmesi amacıyla dava açılabilmesi için mağdurların kendisine vekalet vermeleri talep edilir. Bu teklif malları gasp edilen Endülüslülerce kabul edilerek biri Endülüslü olmak üzere beş kişilik bir heyetin Fransa'ya gönderilmesi kararlaştırılır. Heyet içinde yer alacak Endülüslü olarak da Ahmed b. Kâsım el-Hacerî seçilir, sultanın yazısını alan Hacerî ve beraberindekilerin bindiği geminin Fransa'ya doğru hareketiyle yolculuk başlar.²⁴

Ahmed b. Kâsım el-Hacerî: Endülüs'ten Merakeş'e Tarihçe-i Hayat

Ahmed b. Kâsım el-Hacerî tahminen 1570 yılında doğan ve aynı yüzyılın sonlarında Kuzey Afrika'ya göç ederek Merakeş'te Sa'dî sultanının tercümanı olarak görev yapan bir Endülüslüdür. Hakkında bilinenlerin hemen tamamı *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adlı eserinde kaydettiklerine dayanır. Taşındığı "el-Hacerî" nisbesinden dolayı Endülüs'te el-Hacerü'l-ahmer olarak bilinen

²⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 130. Nitekim Aragon bölgesinde yaşayan Endülüslü Müslümanlardan kalan kitaplar gerek Endülüs'te gerekse Doğu İslâm dünyasında çeşitli dönemlerde telif edilen eserlerin XVI. yüzyılda da okunmaya devam ettiğini göstermektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jesús Zenón, "Los Estudios de Lengua Árabe entre los Moriscos Aragoneses a través de los Manuscritos de la Junta", *Sharq al-Andalus*, XII, 1995, s. 363-374. Diğer taraftan hapis ve işkenceye maruz kalan bazı Endülüslülerin Hıristiyanlığı kabul ettiği de ifade edilmelidir. Geniş bilgi için bkz. Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası (I)", s. 263 vd.

²¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 45.

²² Martine Ravillard, "Los moriscos en Berbería", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XXX/2, 1981, s. 617.

²³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 59.

²⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 45.

bölgeden olması muhtemeldir.²⁵ İsminden sonra kimi zaman yazdığı görülen "el-Afukây" ise onun avukat/hukukçu olması sebebiyle kullandığı tahmin edilen bir lakaptır. Hacerî, dikkat çekici bir şekilde muhataplarına göre kendisini iki farklı şekilde tanıtır. Şayet İspanyol veya Hıristiyanlara hitaben yazıyorsa "Diego Bejarano"yu, muhatapları Müslümanca "Ahmed b. Kâsım el-Hacerî el-Endelüsî"yi kullandığı görülmektedir.²⁶

Çocukluk ve gençlik yıllarını Endülüs'te geçiren Hacerî'nin İslâmî kültüre vakıf bir kişi olduğu eserinin girişinden itibaren kullandığı çeşitli ibarelerden ve âyetlere yaptığı atıflardan anlaşılır. Ayrıca eserinde Endülüs dışında yaşamış bazı Müslüman âlimlerden iktibaslarla bulunması veya onlara atıfta bulunması da yine bu bağlamda değerlendirilmelidir. Gazzâlî'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* ile Süyûtî'nin *el-Hasâisü'l-kübrâ'sına* atıfta bulunmuş, Kâdî İyâz'dan ve *Kasîde-i bürde* şairinden birer şiire yer vermiştir. Aynı şekilde Kuzey Afrika'nın meşhur mutasavvıflarından Ahmed Zerrûk'tan alıntı yaptığı²⁷ ve aslen Endülüs'ü bir fakih olan Ahmed el-Masyûb el-Fâsî'nin ilm-i nücûma dair eserine atıfta bulunduğu da görülmür.²⁸ Endülüs'ten Mağrib'e göç etmiş olması ona bu bölgeyi daha yakından tanıma imkânı sunmuş olmalıdır. Hacerî'nin eserinde kendisinden iki buçuk asır önce vefat etmiş olan Endülüs'ü meşhur edip ve vezir Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in yazdıklarına kimi zaman yer veriyor oluşu, İbnü'l-Hatîb'in ölümünden sonra Endülüs'te etkinliğini canlı bir şekilde koruduğunu da gösterir. Tüm bunların yanı sıra Hacerî'nin hocalık yönü de vardır. Onun bu vasfına dair tek bilgi, kendisinden ders alma talebinde bulunan Endülüs'lülere hocalık yaptığına dair eserinde yer verdiği kayıdır.²⁹ Bu detay, Hıristiyan idarecilerin dinî ve kültürel asimilasyon politikasına maruz kalan Endülüs'lülerin İslâm dini ve kültürüne dair birikimlerini genç kuşaklarına ne şekilde aktardıklarını aydınlatması bakımından son derece önemlidir.

Birçok Endülüs'ü gibi Hacerî de Endülüs'ten ayrılarak Mağrib'e göç etmeyi tercih etmişti. Bu amaçla Endülüs'ü bir arkadaşıyla birlikte İspanya'nın güney sahilinde yer alan Cádiz (Kâdis) şehri yakınlarındaki Santa María Limanı'ndan yola çıkan Hacerî, Kuzey Afrika kıyısında o dönemde Portekiz kontrolü altında bulunan Büreyce'ye³⁰ ulaşır. Buradan ortalama bir yürüyüşle yaklaşık üç günde Merakeş'e ulaştığını bildirdiği yeni bir yolculuk başlar. Hacerî, hem deniz yolculuğu boyunca hem de Büreyce'ye ulaştıktan sonra Müslüman olduklarını

²⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 155. Hornachos, İspanya'nın Extremadura bölgesinde Badajoz şehri sınırları içinde yer almaktadır.

²⁶ Mercedes García-Arenal, Fernando Rodríguez Mediano, *The Orient in Spain: Converted Muslims, the Forged Lead Books of Granada, and the Rise of Orientalism*, Leiden 2013, s. 139-140; Luis F. Bernabé Pons, "Una nota sobre Ahmad ibn Qâsim al-Hayarî Bejarano", *Sharq al-Andalus*, XIII, 1996, s. 123-128; Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, "Hacerî", *DİA*, Ek Cilt I, 2016, 501. Bu şekilde iki farklı isim kullanma Hacerî'ye has olmayıp Endülüs'ü Müslümanlar arasında yaygın biçimde görülen bir durumdu. Bkz. Harvey, "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", s. 70.

²⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 118.

²⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 135.

²⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 25.

³⁰ Günümüzde el-Cedîde olarak bilinen liman.

gizleyerek kendilerini Hıristiyan gibi gösterdiklerini kaydeder.³¹ Hatta kendisi ve yol arkadaşı bu yolculuk esnasında Müslüman olduklarının anlaşılmasında için Hıristiyan kıyafetleri giymişti.³²

Hacerî Endülüs'ten Merakeş'e uzanan yolculuğunu birçok fizikî zorluğa rağmen gerçekleştirmişti. Büreyce'de bulunduğu esnada yorgunluğu şiddetli sıcak ve yiyecek sıkıntısıyla katlanmış, uzunca bir yürüyüşün ardından bulunduğu bir pınardan içtiği suyla geceleyebilmişti. Büreyce'den Azamur'a giderken ve Müslümanların yaşadıkları topraklara girdiğinde bölge halkından birkaç Müslümanın ellerinde silahlarıyla at üstünde kendisini karşıladıklarını, Müslüman olduğunu söylediğinde büyük bir sevinç duyarak kendisine yiyecek ikram ettiklerini ve bunun Cuma'dan beri, yani yaklaşık üç gündür yediği ilk yemek olduğu yönündeki kaydı yolculuğun ne denli meşakkatli geçtiği hakkında fikir verir. Aynı şekilde, Müslümanlarla bir arada olmanın "*cennete girmek*" gibi olduğunu ifade etmesi de bu bağlamda dikkate değerdir. Diğer taraftan Hacerî'nin Azamur'da karşılaştıkları kişilere Müslüman olduğunu söylemesi halkı ikna etmeye yetmemişti. Şehir çarşısına gittiğinde halkın ısrarı üzerine kelime-i şahadet getirmesi üzerine etrafındaki kalabalığın kendisi hakkında "(bu adam) *bizden daha hayırlı*" dediklerini ve ardından kendisine hurma ve yiyecek getirdiklerini kaydeder.³³

Azamur'a vardıklarında şehir idaresinin Hacerî'ye Arapça yazabilip yazamadığı şeklindeki sorusuna Hacerî'nin olumlu cevap vermesi üzerine kendisine bir kağıt uzatarak bir yazı yazmasını istemiş, Hacerî de kağıda kendilerini kafirlerden kurtardığı için Allah'a şükür ifadeleri yazdıktan sonra hüsn-i muamelesine şahit oldukları şehir idarecisi Muhammed b. İbrahim'e hayır duada bulunduğunu kaydeder. Hacerî, söz konusu yazının Merakeş'e Sultan Mevlây Ahmed'e gönderildiğini ve sultanın da Vali Muhammed b. İbrahim'den kurban bayramında kendisini de yanına alıp huzuruna gelmesini istediğini tahmin eder.³⁴ Sa'dî sultanı Mevlây Ahmed'in huzuruna çıkmak üzere Merakeş'e giden Hacerî, kurban bayramında şehre ulaşır. O sırada şehirde yaşanan büyük veba salgını sebebiyle Merakeş'ten altı mil uzaklıkta bir yerde bulunan sultanın huzurunda icra edilecek geçit töreni için iyi teçhiz edilmiş 29.000 süvarilik bir kuvvetin ve sultanın etrafında 100 kişilik bir sipahinin bulunduğundan hayranlıkla bahseder. Nihayet Sultan Mevlây Ahmed, dîvân günü Hacerî ve beraberindekileri huzuruna kabul eder. Söz hakkı verildiğinde sultanın ve devlet ricalinin kendisini "hutbe dinliyormuş gibi" büyük bir sessizlikle dinlediğini ve konuşmasından sonra "*Nasıl olur da Endülüs memleketinde bir kişi Arapçayı böylesine güzel bir şekilde kullanır*" sözleriyle hayretlerini dile getirdiğini kaydeder.³⁵ Bilgisi ve kabiliyetiyle sultanın dikkatini çeken Hacerî, hizmete alınarak saray tercümanı

³¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 37.

³² Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 103.

³³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 41-43.

³⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 42.

³⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 44-45. Söz konusu dönemde Cezayir ve Tunus'a yerleşen Endülüslü Müslümanlar arasında Arapça bilgisinin oldukça zayıflaması sebebiyle yerli halkın Endülüslü göçmenleri Müslüman olarak kabul etmekte zorlandıkları bilinmektedir. Bkz. Martine Ravillard, "Los moriscos en Berbería", s. 617.

olarak görevlendirilir.³⁶ Hacerî saray hizmetinde resmî yazışmalar yapmanın yanı sıra kitap da tercüme etmekteydi. Sultan Mevlây Zeydân'ın isteği üzerine Fransızcadan dünyanın bütün bölgelerini tasvir eden büyük bir coğrafya kitabı tercüme ettiğini kaydeder.³⁷

İspanya kralı III. Felipe'nin 1609 yılında ülkesindeki bütün Müslümanların sürgün edilmesini emreden fermanı birkaç yüzyıldan beri Endülüs'ten Mağrib'e devam etmekte olan göç hareketini hızlandırmıştı. Bu dönemde Endüslüler, Hacerî'nin verdiği bilgiye göre vatanlarından ayrırlarken çoğunlukla Fransız denizcilere ait gemilerle Kuzey Afrika kıyılarına geçmekteydiler.³⁸ Ne var ki kimi zaman bu deniz yolculukları hırsızlık ve gasp hadiseleriyle dolu olabilmekte veya cinayetlerle sona erebilmekteydi. 1609 fermanından sonra Mağrib'e göç ederken malları Fransız gemiciler tarafından gasp edilen bir grup Endüslü Müslümanın Merakeş'e gelerek durumlarını Sa'dî sultanına bildirmesi üzerine malların sahiplerine iade edilmesi için Fransa'ya biri Endüslü olmak üzere beş kişilik bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılır. Bu heyet içinde yer alacak Endüslü olarak da Hacerî seçilir. Sultanın yazıyı Hacerî'ye vermesiyle heyet gemiye biner ve yolculuk başlar.³⁹ Mağrib'den hareket eden Hacerî, 30 günlük bir deniz yolculuğunun ardından Fransa topraklarına ulaşır. Paris, Bordeaux ve Toulouse gibi Fransız şehirlerini görür, ardından Hollanda'ya geçer. Burada bulunduğu şehirlerse Leiden, Amsterdam ve Lahey'dir.⁴⁰ Hacerî ve beraberindeki heyetin Fransa'ya ulaştıktan sonra ülkeye geliş sebeplerini kraliyet divanına ileterek başlatılan dava süreci⁴¹ olayın üzerinden yaklaşık bir buçuk yıl geçmesinden sonra yağmalanan malların geri alınmasıyla sona erer⁴² ve yaklaşık bir buçuk yıl süren yolculuğun ardından Hacerî ve beraberindeki heyet Merakeş'e döner.

Hacerî'nin seyahatnamesinde verdiği bilgiler, onun Sa'dîler adına elçi olarak gönderildiği yerlerin Fransa ve Hollanda ile sınırlı olmadığını gösterir. Hacerî, İspanya kralı III. Felipe tarafından Endüslü Müslümanların İspanya topraklarından sürgün edilmelerini emreden fermanın yayınlaması üzerine 1018/1609 yılında Belensiye'de yaşayan 150 bin kadar Endüslü Müslümanın yardım talebinde bulunmak üzere İstanbul ve Merakeş'e elçi gönderdikleri bilgisini verdikten sonra, Sa'dî hükümdarı Mevlây Ahmed tarafından yazılan mektubu kendisinin İspanyol diline çevirerek Endülüs'e götürdüğünü ancak teşebbüslerinin bir netice vermediğini kaydeder.⁴³

³⁶ Geniş bilgi için bkz. L. P. Harvey, "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", s. 67-97.

³⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 93.

³⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 9.

³⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 45.

⁴⁰ Hacerî'nin Fransa'ya gidiş sebebi belli iken Hollanda'ya niçin gittiği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Harvey, Hacerî ve beraberindekilerin dönüş için gemiyi o dönemde Kuzey Afrika ile yoğun ticari ilişkileri olan Hollanda'dan temin etmiş olabileceği görüşündedir. Bkz. L. P. Harvey, "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", s. 71.

⁴¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 50.

⁴² Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 134.

⁴³ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 151-152.

Merakeş'teki hayatına sultanın tercümanı olarak uzun yıllar devam eden Hacerî, hac ibadetini yerine getirmek üzere Mekke'ye gider. Hac yolculuğu dönüşünde uğradığı Kahire'de görüştüğü kişilerin ısrarlı teklifleri üzerine Fransa ve Hollanda seyahati boyunca yaşadıklarını *Rihletü's-şihâb ilâ likâi'l-ahbâb* adını verdiği eserinde bir araya getirir, ardından bu eserin *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adını verdiği muhtasarını vücuda getirir. İlerleyen yıllarda Tunus'a yerleştiği bilenen Hacerî'nin hayatının 1050/1640 yılından sonraki dönemiyle ilgili bilgi yoktur.

Dinî-Teolojik Konuşma ve Tartışmalar Arasında *Kitâbu Nâsiruddîn*

Hacerî *Kitâbu Nâsiruddîn* adlı seyahatnamesinde bulunduğu şehirleri kısaca tasvir eder. Onun tasvirinde Merakeş büyük, meyvesi bol, dünyada üzümünün eşi bulunmayan bir şehir iken;⁴⁴ Paris, çoğunluğu dört kat yüksekliğinde ve inşâ edildiği taş rengi zamanla kararmış binaları olan bir şehirdir. Şehrin mimarî açıdan güzelliğinden söz ederken "*Hiristiyanlar dünyanın en büyük şehrinin Kostanti-nyeye, sonra Paris, sonra da Endülüs'teki Üşbûne (Lizbon) olduğunu söylerler*" şeklindeki ifadesi bu bağlamda dikkate değerdir. Bu söze yer verdikten sonra kendi değerlendirmesini de ilave ederek Mısır'ın (Kahire) da buna dahil olmaya layık bir şehir olduğunu kaydetmesi önemlidir.⁴⁵ Burdiyûş (Bordeaux) hakkında bilgi verirken şehrin Fransa'nın en büyük şehirlerinden biri ve büyük bir nehrin kenarında kurulu olduğunu, şehirde 80 hakim, 200 vekil ve çok sayıda katip ve diğer kademelerde görevlinin bulunduğunu,⁴⁶ buradan ayrıldıktan sonra gittiği Tulûş (Toulouse) şehrinin Fransa'nın büyük şehirlerinden biri ve Bordeaux şehrinde de geçen büyük nehir üzerinde kurulu olduğunu ve bu iki şehir arasında üç günlük mesafe bulunduğunu kaydeder.⁴⁷ Hacerî, "Müsterdâm" olarak kaydettiği Amsterdam şehrinin neredeyse Paris kadar güzel binalara sahip olduğunu, şehirde başka bir yerde olmadığı kadar çok sayıda gemi bulunduğunu ifade eder. Onun verdiği bilgiye göre o dönemde şehirde 6000 gemi bulunmaktaydı. Hacerî şehrin güzelliği karşısında duyduğu hayreti gizlemez. İslâm memleketleri, Slav ülkeleri, Roma ve başka yerleri gören kişilerle konuştuğunu ve onların da Amsterdam gibi güzel bir şehir görmediklerini söylediklerini kaydeder.⁴⁸

Gidip gördüğü şehirler ve bu şehirlerde görüştüğü kişiler hakkında bilgi vermekle birlikte Hacerî'nin eserini bu literatür içerisinde telif edilmiş diğer eserlerden ayırt eden en bariz özellik, Fransa ve Hollanda seyahati boyunca karşılaştığı Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla aralarında geçen teolojik tartışmalar merkezinde yazılmış olmasıdır.⁴⁹ Eserin bu kurgusu sadece Fransa

⁴⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 45.

⁴⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 50.

⁴⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 91.

⁴⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 102.

⁴⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 139.

⁴⁹ Hıristiyanların yaşadığı çeşitli ülkelere seyahat eden Müslümanlar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Nabil Matar, *In the Lands of the Christians: Arabic Travel Writing in the Seventeenth Century*, New York 2003, XIII-XXXVIII. Hacerî'nin Hıristiyanlığa yönelttiği eleştirilerin, adı Anselmo Turmedo iken Müslüman olduktan sonra Abdullah et-Tercümân (ö. 1429) adını alan eski bir papazın

ve Hollanda ile ilgili kısımlar için geçerli olmayıp, Gırnata'da Hacerî ile şehrin başpiskoposu arasında geçen teolojik tartışmanın yer aldığı ilk bölümden itibaren görülür. Fransa'ya seyahatinde karaya çıkmadan önceki gece rüyasında İhlâs Sûresi'ni okuduğunu gördüğünü kaydedip bu rüyayı "şirk memleketinde Allah'ın varlığı ve birliği üzerinde sabit duruşu"⁵⁰ şeklinde tabir etmesi, seyahatnamenin gayrimüslimler karşısında İslâm'ı savunmak üzerine kurgulandığının bizzat Hacerî'nin ağzından en açık ifadesi olarak görülmelidir.

Eserde, müellifin yaşadığı dönemdeki olaylar hakkında genellikle bilgi verdiği görülmez. Zira onun ilgisi olaylar değil, kendi yaşadıkları ve bulunduğu ortama dair gözlemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte müellif açısından önem taşıyan bazı olaylar eserde yıl da verilerek anlatılır. Mesela Hacerî, Granada şehrinin başpiskoposu tarafından şehrin İslâmî dönemdeki Ulu Camii'nin minaresinin yıkılmasının emredilmesinin ardından yıkım esnasında ortaya çıkan parşömenin ortaya çıktığı yıl olarak 996/1588 yılını kaydetmektedir.⁵¹

Eserin en dikkat çeken yönlerinden biri Hacerî'nin Hıristiyanlık hakkında sahip olduğu geniş birikimdir. Papazlarla yaptığı tartışmalarda muhataplarının görüşlerini çürütmek için İncil'den okuduğu pasajlarla deliller getirmesi, onun Hıristiyanlığa dair geniş birikimine işaret eder. Hiç şüphesiz bu birikimi elde edişinde Endülüs'te Hıristiyan bir toplumla iç içe yaşamasının önemli bir payı vardı. Nitekim onun Yahudi din adamlarıyla yapmış olduğu tartışmalardan sonra Tevrat'ı Aljamiado tercümesinden okuyarak Yahudilik hakkında bilgi edindiğini kaydetmesi⁵² bu durumu farklı bir açıdan teyit etmektedir. Zira Yahudiler 1492'de, Hacerî'den yaklaşık bir asır önce İber Yarımadası'ndan sürülmüşlerdi⁵³ ve Hacerî de çevresinde Yahudi nüfus olmadığından o zamana kadar Yahudilik hakkında yeterince bilgi sahibi değildi.

Hacerî'nin duygularını samimi bir mümin hamiyetiyle ifade ettiği çok sayıda örnek, seyahatnamenin dinî inanç temelli vasıfları arasındadır. Fransa'da karşılaştığı oryantalist Hubert'in elinde bir Kur'ân nüshası gördüğünde "... Allah'ın kitabını necis bir kâfirin elinde gördüğüm zaman sinirlendim"⁵⁴ şeklindeki ifadesi bu durumun açık örneklerinden biridir. Benzer şekilde, karşılaştığı memnuniyet verici hadiseleri Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirir. Fransa'da kendisini misafir

Hıristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı *Tuhfetü'l-erîb fi'r-red alâ ehli's-salîb* isimli eserinde Hıristiyan teolojisine getirdiği eleştirilerle hem konu hem de delillendirme açısından benzerlik arz ettiğine işaret edilmektedir.

⁵⁰ Seyahatnamesinin farklı yerlerinde Hacerî, düşmanlarından gelebilecek kötülüklerin Allah tarafından uzaklaştırılması için rüyayı gördükten sonraki gün 1000 defa İhlâs Sûresi'ni okuyarak dua ettiğini ve böylece Allah'ın kendilerini düşmanlarının kötülüklerinden koruduğunu ve onların nazarında yüceltiğini kaydeder. Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 103, 106.

⁵¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 16.

⁵² Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 13.

⁵³ Yahudiler 1492 yılında bir sürgüne tabi tutulmuşlarsa da inançlarını gizleyerek İber Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde varlıklarını devam ettirmekteydiler. Konuyla ilgili engizisyon kayıtlarına dayanarak yapılan bir çalışma için bkz. Leonor Zozaya Montes, "A Thorn in the Community: Popular Religious Practice and Converso Dissidence in the District of Molina de Aragon", *The convertors and moriscos in late medieval Spain and beyond I: Departure and change* (ed. Kevin Ingram), Leiden 2009, s. 161-186.

⁵⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 51.

eden bir evin hanımının ertesi gün kendisine hediye olarak birkaç altın dirhem takdim edişini “Allah’ın fazlı, onun dini için yaptığı cihad ve peygamberinin doğum gününün bir bereketi” olarak görmüştü.⁵⁵ Hacerî’nin anlatımında, Büreyce’deyken yatsı namazını kıldıktan sonra Azamur’a gidebilmek için Allah’tan kendilerine yol göstermesi ve kendilerini Hıristiyanlardan, ki burada “düşmanlarımızdan” ifadesini kullanır, gizlemesi için dua etmesi gibi,⁵⁶ zorluklar karşısında daima Allah’a sığınma ve ondan yardım dilemeyle de sıklıkla karşılaşılır.

Hıristiyanlarla münazara yaptığında veya onların kendisine “Peygamberiniz şöyle yapmıştı veya şöyle demişti” dedikleri zamanlarda kendisine Allah tarafından bir ilham ve ilahi bir kuvvet verildiğini ve bunun kendisini muhatapları nazarında yücelttiğini ifade etmektedir.⁵⁷ Onun Avrupa topraklarındaki bütün yolculuğu boyunca münazaralarda bulunması ve bu münazaraların da seyahatnamesinin merkezinde yer alması bu düşüncesinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu düşünce, Hacerî eserini kaleme alırken kendisini yönlendiren başlıca sâiklerden biri olmalıdır.

Hacerî ile Hıristiyan muhatapları arasında geçen tartışmaların bir kısmının temelinde Avrupa’da İslâm hakkındaki hatalı düşüncelerin olduğu görülür. Üstelik bu durum sadece Fransa ve Hollanda ile sınırlı da değildir. Mesela Hacerî, Gırnata’da görüştüğü piskoposun Müslümanların Hıristiyanlarla evlenmedikleri yönündeki sözleri karşısında, Entekeyra’da (Antequera)⁵⁸ yaşayan bir akrabasının Hıristiyan bir kızla evlendiğini, nikah için kiliseye gittiklerini anlatarak gerçeğin piskoposun ifade ettiği gibi olmadığını dile getirmişti.⁵⁹ Hacerî’nin Paris’teyken görüştüğü oryantalist Hubert ile arasında geçen tartışma, İslâm hakkındaki yanlış kanaatlerin kökenleri hakkında da fikir verir. Hubert’in kendisine getirdiği Kur’ân nüshasında gördüğü bir derkenar Hacerî’nin dikkatini çeker. Bu, İslâm’da livatanın caiz olduğuna dair Fransızca kaydedilmiş bir yazıdır. Bunun üzerine Hacerî, Hubert’e söz konusu yazının dayanağını sorar. Hubert de delil olarak “Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır, onları dilediğiniz gibi sürebilirsiniz” mealindeki âyeti gösterir. Muhatabının cevabı üzerine bunun doğru olmadığını ve livatanın İslâm’da zinadan da ağır bir suç olarak kabul edildiğini söyledikten sonra “... müfessirlerin Kur’ân’ı tefsir ederken birçok ilmi bilmeleri gerekiyorken, sen Arapça da bilmez bu halinle Kur’ân’ı nasıl oluyor da tefsir ediyorsun?” şeklindeki sözleriyle Hubert’i ağır bir biçimde eleştirir. Hacerî’nin açıklamalarından sonra Hubert’in yazdıklarını silerek doğru anlamı kaydettiği de burada ifade edilmelidir.⁶⁰

Bordeaux şehrinde görüştüğü hakimlerden biriyle arasında geçen konuşma da dikkat çekicidir. Hacerî’nin ifadesiyle “Endülüs acemiyesi” dilini bilen hakimle aralarında uzun bir konuşma geçmiş ve hakim konuşmanın bir yerinde Hacerî’ye

⁵⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 76.

⁵⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 40.

⁵⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 54-55.

⁵⁸ Günümüzde Málaga sınırlarında yer alan bir yerleşim birimi.

⁵⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 33.

⁶⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 52. Hacerî’nin görüşmesinin bazı detaylarını verdiği Hubert, oryantalistik çalışmaların Avrupa’daki tarihi açısından önemli kişilerden biridir. Bkz. Gerard Wiegers, “Moriscos and Arabic Studies in Europe”, *al-Qantara*, XXXI/2, 2010, s. 604.

"Seni oldukça beğendim. Nasıl oluyor da Müslümanların dinine inanıyorsun?" diye sormuştu. Hakimin bu şaşkınlığı, o dönemde Fransa'daki Müslüman imajı hakkında da fikir vericidir. Bu konuşmanın devamı, o dönemde Avrupa'da İslâm hakkındaki hatalı bir başka bilgiyi gösterir. Zira hakimin söyledikleri Avrupa'da, Müslümanların havada demir bir halka içinde bulunan Hz. Muhammed'i görmek için Mekke'yi ziyaret ettikleri şeklinde bir yaygın kanaatin bulunduğunu ortaya koyar. Hacerî bu bilginin hatalı olduğunu ifade ederek, Hz. Muhammed'in kabrinin Mekke'de değil bu şehre on günlük mesafede bulunan Medine'de bulunduğunu ve toprak altında medfun bulunduğunu söyler.⁶¹

Hacerî ile Hıristiyanlar arasında cereyan eden teolojik tartışmalar heyetin Fransa topraklarına ulaşmasıyla başlar. Tartışmaların ilki Merakeş'te uzun yıllar kalmış bir Fransız tüccarla yaşanır. Bu tüccarla Merakeş'ten tanışan Hacerî, tüccarın kendi dinini yücelterek İslâm'da zina ve hırsızlığın serbest olduğu iddiası üzerine başladıkları bir tartışmaya yer verir. Hacerî bu iddianın herhangi bir temeli olmadığını, şer'î hukuka göre çeyrek dinar değerinde bir şeyi çalan kişinin elinin kesildiğini, zina eden kişinin evliyse recm cezasına çarptırıldığını ifade eder.⁶² Hacerî'nin karşılaştığı İslâm hakkındaki bu ve benzeri inanışların ya herhangi bir bilgi temeline dayanmadığı ya da yaygın bir yanlış anlaşılmanın varlığı görülmektedir.

Paris'te Endüslülerin davasına bakan hakimin yemek davetine katılan Hacerî, burada başta hakim olmak üzere görüştüğü kişilerle arasında oruç ibadeti etrafında geçen tartışmalara yer verir. Hakimin İslâm'da oruç ibadetinin bulunup bulunmadığı sorusunu cevapladıktan sonra, Hıristiyanlıktaki orucun vücudun gücünü azaltmak şöyle dursun bedeni daha da güçlendirdiğini Hipokrat, Galen ve İbn Sina gibi meşhur tabiplerin görüşlerini delil göstererek ifade eder.⁶³ Hacerî'nin muhataplarını oruç konusunda güçlü argümanlarla susturmasından sonra konu evlilik konusuna gelir ve bu kez "*Peygamberiniz şarabı haram kılarken nasıl oluyor da dört kadınla evlenmeyi serbest bırakıyor?*" şeklinde bir soru sorulur; Hz. İsa'nın birden fazla kadınla evlenmenin yasak olduğunu ifade etmesine rağmen Müslümanların bunu meşru görüyor olması eleştirilir. Hacerî ise buna Hz. Süleyman, Hz. Yakub ve Hz. İbrahim gibi peygamberlerin çok sayıda eşlerinin bulunuşunu örnek göstererek cevap verir.⁶⁴

Hacerî ile muhatapları arasındaki tartışma konulardan biri de Hıristiyanlıktaki teslis inancıdır. Hacerî'nin Paris'te görüştüğü bir rahip, kendisine gelen bir ilhamla teslisi açıkladığını söyleyince, Hacerî bu ilhamın ne olduğunu sorar. Rahibin, "*Allah yeryüzünde her şeyi yarattığında onlara kendi tabiatlarında ve kendileriyle aynı cins şeyler doğurmalarını emretmiş ve bunun yararlı olduğu görülünce, kendisi de kendisine benzeyen, onunla aynı tabiatla ve kendisi gibi bir evladının olmasını istedi.*" şeklinde cevap vermesi üzerine Hacerî, "*Bu kıyasa göre Hz. İsa'nın da kendisi ile aynı tabiatla bir evladı olmalıydı ve bu silsile halinde*

⁶¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, 95-96.

⁶² Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 46.

⁶³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 70-71.

⁶⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 74-75.

ilelebet devam etmeliydi, bu şekilde ise ilahlar ortaya çıkardı.” şeklinde cevap vererek Fransız rahibin iddiasını aklî bir izahla çürütmeye çalışır.⁶⁵

Hıristiyanlıktaki “ilk günah” anlayışı da Hacerî ile muhatapları arasındaki tartışma konularından biridir. Hıristiyanlığın hak din olduğunu iddia eden bir kişinin Hacerî’ye “... *Bizim dinimiz hak dindir, zira O (Hz. İsa), Hz. Adem’in Allah tarafından yasaklanan meyveyi yemesi sebebiyle girdiği ilk günahı arındırmak için öldü.*” şeklindeki sözlerle ilk günah inancının dayanağını meşru gösterme iddiasına Hacerî’nin cevabı “*Bizim sizinkinden daha iyi bir telafi yolumuz var. Siz bir kişinin, yani Hz. İsa’nın herkesi kurtardığını söylüyorsunuz, bize göreyse bedeli herkes kendisi öder.*” şeklinde olmuştu. Bunun nasıl olacağını ise Hz. Adem’in cennette yasak meyveyi yemesiyle vücudundan necaset çıkmaya başladığı ve bunun üzerine cennetten çıkarıldığı, bu dünyada insanlardan çıkan necasetin ağaç sebebiyle insanoğlu olarak tevarüs ettiğimiz bir şey olduğunu ve dolayısıyla her bir ferdin tek tek bedel ödediği şeklinde cevaplamıştı. Hacerî’nin devamında bununla ilgili söyledikleri oldukça ilgi çekicidir.

“... Dinimizde günde beş vakit namaz kılmak kadın-erkek her yetişkin Müslümana farzdır. Namazın kabul olmasının şartlarından biri abdest alarak temiz olmaktır. Çünkü kişi Allah’ın huzuruna ancak abdestle girebilir. Abdest ise bedeni bahsi geçen meyveden doğan şeyi (necaseti) temizler. Bedende necasetler olur ve insan da o yeri yıkar, temizler. Sonra babamız Hz. Adem’in (a.s.) Allah tarafından yasaklanan meyveye el uzatması sebebiyle ellerini yıkar. Ardından ağızını yıkar çünkü onu ağızıyla yemiştir, sonra meyveyi kokladığı burnunu, ona yöneldiği için yüzünü yıkar; ağacın altına girdiği için başını mesh eder; yaptığı için tam aksine olarak daha evvel kendisine meyve hakkında söyleneni işittiği için kulaklarını ve ağaca gittiği için ayaklarını yıkar. Bu yerlerin tamamını temiz suyla yıkar. Çünkü dünyada temizlik için bunun benzeri yoktur. Rabbinin huzuruna girdiği zaman insan, babamız Hz. Adem’in yasak meyveyi yemeden önceki halindedir. Bu temizlik insandan bir şey çıkana kadar devam eder. O durumdaysa abdest alması gerekir. Bu bedel, sizin bedelinizden daha hayırlıdır. Sen hakimsin, hakkı aklınla idrak edersin. Kendi bedelini ödeyen bu şekilde hareket ederek namaza böyle duran kişidir, bunu isteyerek abdestsiz namaz kılan değildir. Siz ise diyorsunuz ki ‘Hz. İsa (a.s.) herkesin bedelin ödedi.’”

Hacerî’nin tamamen aklî bir temele dayanan bu açıklamalarının muhatapı açısından son derece şaşırtıcı olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim Hacerî, hakimlinin şaşkınlığını gizleyemediğini ve daha önce hiç kimseden bunları işitmediğini söylediğini kaydeder.⁶⁶

⁶⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 58.

⁶⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 98-100.

Hacerî ile Bordeaux'da Endüslüleriın davasına bakacak hakim arasındaki teolojik tartışmalar, Hıristiyanlığın şerefinden bahseden hakimın birkaç kez Hacerî'yi Hıristiyanlığı kabul etmeye davet etmesiyle başlar. Bunun üzerine Hacerî'nin "*Hıristiyanlığın hangi mezhebine?*" şeklindeki sorusuyla konuşma farklı bir mecraya çekilir. Hakimın "*Bizde ancak tek bir mezhep vardır*" şeklindeki sözüne cevaben Hacerî, "*Şayet Allah Hz. İsa döneminde yaşayan birini diriltse, aynı şekilde zamanımıza kadar geçen on altı asrın her birinden birer kişiyi diriltse, bu kişilerin her biri, yapılan ilave ve eksiltmeler sebebiyle bir diğerini kafir olmakla itham edecektir. Sağlam bir akıl ise Allah'ın dininde asla bir eksilme veya ilavenin bulunmayacağına hükmeder, tıpkı dinimizde olduğu gibi.*" sözleriyle mukabelede bulunur. Hakimın "*Hıristiyanlık da böyledir*" demesi üzerine Hacerî itiraz ederek, "*Dininiz ekleme ve çıkarma yapılmasına müsaittir ve bu her papa tarafından yapılan bir şeydir.*" der. Hakimın İslâm beldelerindeki aksine Hıristiyan ülkelerindeki şehirlerin düzenli oluşunu Hıristiyanlığın doğruluğuna bağlayan iddiasına yine itiraz ederek, bunu Hıristiyanlığın hükümlerine değil Roma'ya borçlu olduklarını zira Hıristiyan ülkelerin hukuk ve idare sistemlerinin temelini İncil hükümlerinin değil Roma hukukunun teşkil ettiğini söyleyerek cevap verir. Hakimın bu sözlere cevabı "*Doğru söylüyorsun*" olur.⁶⁷ Bunun ardından Hacerî, Papa Albertus'un nikahın geçerli olabilmesini bir rahip huzurunda kıyılma şartına bağlaması, Papa Leon'un kadınların kiliselere girerken başlarının örtülü olmasını emretmesi gibi papaların Hıristiyanlığa ilave ettikleri bazı uygulamalardan örnekler verir.⁶⁸

Hacerî, Bordeaux şehrinde iki papazla arasında geçen konuşmaları da oldukça canlı bir şekilde tasvir eder. Papazlara kendisinin Müslüman olduğu söylendikten sonra Hacerî'nin yanına gelerek yönelttikleri "*Siz cennette tıpkı dünyadaki gibi yeme-içmenin olduğuna mı inanıyorsunuz?*" şeklindeki soruyu "*Evet, yalnız cennette dünyadakinden daha güzel olacak*" sözleriyle cevaplar. Papazlar bu cevaba gülererek mukabelede bulunurlar ve konuşma şu şekilde devam eder:

Hacerî (H): *Siz bunu niçin kabul etmiyorsunuz?*

Papazlar (P): *Çünkü eğer yeme-içme olursa necaset (dışkı) ortaya çıkar ki, bunun cennette olması imkansızdır.*

H: *Allah, babamız Âdem'i (a.s.) yarattığında ona bir ağaç dışındaki bütün meyvelerden yeme izni verdiği ve ona 'Ondan yeme, eğer yersen ölürsün' dediği sizin kitaplarınızda mevcut değil mi?*

P: *Evet.*

H: *Eğer o ağaçtan yemeseydi bu zamana kadar orada olurdu, değil mi?*

P: *Evet, öyle.*

H: *O (Hz. Adem), meyvelerden yiyor fakat kendisinden bir necaset çıkmıyordu.*

*Necaset sadece yasaklanan ağacın meyvesinden hasil olmakta idi.*⁶⁹

⁶⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 59-61.

⁶⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 61.

⁶⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 92.

Hacerî'nin cennette yeme-içmenin olup olmadığı konusunda bir başka kişiyle arasında geçen konuşmada öncekinden farklı bir yola başvurarak İncil'de geçen bir âyeti delil göstermek suretiyle cevap vermesi de ilgi çekicidir. Hacerî, Hz. İsa'nın ağzından nakledilen "Bu ağacın suyuna gelince, ben onu dünyada değil, sizinle birlikte melekûtta içeceğim" şeklindeki ifadenin İncil'de bulunup bulunmadığını sorunca hakimın kutsal kitaplarında bunun bulunduğunu söylemesi üzerine Hacerî, dünya nimetlerinin cennet nimetlerinin varlığına dair bir işaret olduğunu, Hz. İsa'nın sözünün de cennette yeme-içmenin olduğuna açık bir delil teşkil ettiğini söyler.⁷⁰

Hakimin içki içmenin yasaklanışına dair sorduğu soruya Hacerî'nin cevabı son derece dikkate değerdir. Zira sorunun yöneltiş tarzı, hakimın içkiyi Hz. Muhammed'in yasakladığını düşündüğünü gösterir. Hacerî ilk olarak bu hatayı düzelterek içkinin Allah tarafından yasaklandığını dile getirir. Ardından konu hakkındaki konuşma ilgi çekici bir mecrada devam eder. Hakimın Hıristiyanlıkta da sarhoş oluncaya kadar içki içmenin yasaklandığını söyleyerek mukabelede bulunması üzerine Hacerî, aslında Hıristiyanlıkta da içki içmenin yasak olduğunu fakat Hıristiyanların buna uymadıklarını söyler. Hacerî hakimın iddialarının geçerli olamayacağını İncil'den de destekleyerek ortaya koyduğu aklî delillerle açıklayınca haklılığının kabul edildiğini kaydeder.⁷¹

Muhatapları tarafından Hacerî'ye yöneltilen sorular genellikle İslâm'a yönelik ve eleştirel mahiyette olmakla birlikte, kimi zaman da kendisine Hıristiyanlar açısından önem arz eden konulardaki düşüncesini öğrenmek üzere soruların yöneltildiği görülür. Bunlardan biri Hz. İsa hakkındadır. Bordeaux şehrinde görüştüğü hukukçulardan biri Hacerî'ye Hz. İsa hakkında Müslümanların ne düşündüğünü sormuş ve Hacerî de onun Allah'ın göndermiş olduğu bir peygamber olduğu cevabını vermişti. Bu cevabı tatmin edici bulunmamış olmalı ki Hacerî bu kez de Hz. İsa'nın babasının kim olduğu sorusuyla karşılaşmıştı. Hacerî ise bu soruyu oldukça ince bir cevapla, Hz. Havvâ'nın annesinin onun babası olduğu şeklinde karşılamıştı. Bu cevabın anlaşılmasını üzerine Hacerî, nasıl ki Hz. Adem (a.s.) bir anne-babası olmaksızın ve Hz. Havvâ da bir annesi olmaksızın yaratılmışsa, Hz. İsa'nın (a.s.) da bir babası olmaksızın Allah tarafından yaratıldığı şeklinde bir izahla cevap vermişti.⁷²

Hacerî'ye bu bağlamda yöneltilen bir diğer mesele Hz. İsa'nın mucizeleridir. Hacerî, Müslümanlar arasında genel olarak kabul edildiği şekliyle mucizeleri Allah tarafından yaratılan ve peygamberleri eliyle ortaya koyduğu olağanüstü hadiseler olarak tanımlar. Görüştüğü Hıristiyan âlimlerden birinin ise Hz. İsa'yı gösterdiği mucizelerin faili olarak kabul ettiğini kaydeder. Hacerî bu kişiyle aralarında cereyan eden konuşmaya yer vermez, ancak İncil'de 2. bâbın 22. makalesinde geçen "Ey İsrailoğulları! İsa, aranızda, -bildiğiniz gibi- Allah tara-

⁷⁰ Hacerî'nin aynı konuda farklı bir kişiyle arasında geçen konuşma hakkında bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 96.

⁷¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 71-72. Hacerî'nin seyahatnamesinde kaydettiklerinden, içkinin haram oluşuyla ilgili farklı yerlerde görüştüğü kişiler tarafından kendisine benzer soruların yöneltildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 106.

⁷² Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 101-102.

fından yapılan ve onun eliyle ortaya çıkan mucizeler ve işaretlerle tezkiye edilmiş bir erkektir." şeklindeki ifadeyle aslında konunun Hıristiyanlıkta da tıpkı İslâm'da olduğu haliyle mevcut olduğunu ifade etmektedir.⁷³

Felemenk Cumhuriyeti⁷⁴ topraklarının daha önce İspanya kralına ait olduğunu ancak bir süre sonra söz konusu ülkede Luther ve Kalvin isimli iki bilginin ortaya çıktığını, yazdıkları kitaplarla Hıristiyanlığın tahrif edilerek Hz. İsa'nın getirdiği dinden uzaklaştırıldığı, Roma kilisesinin çeşitli uygulamalarıyla insanları saptırdığı yönündeki görüşlerini duyurduklarını kaydeder. Hollanda'da bu fikirlerin halkın büyük çoğunluğu arasında yayılmasının ardından hükümdarlarına karşı ayaklandıklarını kaydeden Hacerî, Hollandalıların putlara ibadet edenlere karşı "Allah'ın kılıcı" olmaları sebebiyle Müslümanlara yakınlık duyduklarını ifade eder.⁷⁵ Hacerî, Hollanda'da bulunduğu süre içinde yakından görüştüğü Erpenius'tan reform hareketi hakkında ayrıntılı bilgi almış olmalıydı. Reformistlerin Katolikliğe yönelttikleri eleştirilerin Hacerî'nin reform hareketine yakınlık duymasında etkili olduğu düşünülebilir.

Hollanda'da Lahey'de oturan Birleşik Eyaletler valisi⁷⁶ tarafından kendisine İspanya kralının Müslümanları⁷⁷ niçin topraklarından çıkardığı sorulması ve Hacerî'nin bu soruya verdiği cevap son derece önemlidir.

"Endülüs Müslümanı ve Hıristiyanlardan korktuğu için bunu gizlemekteydi. Ancak zaman zaman Müslüman olduğu da açığa çıkmaktaydı. Bu durumda (Hıristiyanlar) onları yargılıyorlardı ve bu hal sabit olunca onlara (Müslümanlara) güvenmediler. Çok sayıda insanın hayatını kaybettiği savaşlara kimse Müslümanları götürmüyordu. Dindaşlarına kaçıp sığınmamaları için gemiye binmelerine de müsaade edilmiyordu. Denizde çok sayıda kişi ölmekteydi. Hıristiyanlar arasında keşiş olanların sayısı çoktu ve bunlar evlenmedikleri için nesilleri de kesilmekteydi. Endülüs'teyse keşiş veya ruhban hayatı yaşayan kimse yoktu. Böyle olması bir yana Müslümanlar evlenmekteydiler, sahip oldukları çocuklar, savaşa katılmama ve deniz yolculuğuna çıkmama sayesinde nüfusları artmaktaydı. Bence bu, İspanya kralını Müslümanları (ülkesinden) çıkarmaya iten şeydi. Çünkü uzun zamandır (nüfuslarını) artıyorlardı."

⁷³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 102.

⁷⁴ Günümüzde Hollanda'yı ifade etmek üzere 18. yüzyıl sonuna kadar kullanılan "Felemenk" ismi için Hacerî "Felendis" kelimesini kullanır.

⁷⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 139-140.

⁷⁶ Hacerî'nin ismini kaydetmediği bu hükümdar 1618-1625 yılları arasında hükümdarlık yapan Maurits van Oranje'dir.

⁷⁷ Hacerî'nin bunu ifade ederken "Endülüs" kelimesini kullanması dikkat çekicidir. İber Yarımadası'nda yaşayan Müslümanlar için "Endülüs", yarımada'nın Hıristiyan bölgesi ve idarecileri için "Kaştâle" (Kastilya) ayrımının yapıldığı görülmektedir. Müslüman coğrafyacıların geleneksel olarak İber Yarımadası'nın İslâm hakimiyeti altındaki bölgesi için kullandıkları "Endülüs" ismiyle Hıristiyan idaresi altındaki bölgeleri ifade etmek için kullandıkları "Nasârâ" (Hıristiyanlar) kelimesinin Hacerî tarafından da aynı şekilde kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Sadece Hacerî, "Nasârâ" tabiri yerine İber Yarımadası'ndaki siyasî birliği sağlayan Kastilya Krallığı'na izafeten "Kaştâle" adını kullanmaktadır.

şeklinde cevap vermesi üzerine genel vali Hacerî'nin söylediklerini tasdik eder. İspanya kralı III. Felipe'nin Müslümanları sürgün ederken farklı gerekçelere de dayandığı muhakkaktır, ancak Hacerî'nin ifadesi bu konu hakkında Müslümanlar tarafından düşünülen sebebi aksettiren bir bakış sunar. Hacerî'nin cevabını aldıktan sonra, kendisinin Endülüslü Müslümanlar ve Sa'dîlerle işbirliği yaparak İspanya'ya saldırması halinde nasıl bir sonuç alabilecekleri hakkında Hacerî'ye düşüncesini sorması son derece ilgi çekicidir.⁷⁸

Hacerî'nin inanç konularındaki konuşmalarının her zaman bir tartışma şeklinde cereyan etmediğine de işaret edilmelidir. Fransa'da görüştüğü kişilerden biri olan başyargıcın, İslâm'da kişi öldükten sonra kendisine herhangi bir iyiliğin ulaşip ulaşmayacağı sorusuna Hacerî, Hz. Muhammed'in "*Bir kişi öldükten sonra üç şey dışında amelî kesilir: İstifade edilmeye devam edilen bir şey (sadaka-i câriye), insanların faydalandığı ilim ve hayırla yâd edilen evlat*" şeklindeki hadisiyle cevap verir. Bunu duyan başyargıcın sevindiğini, zira kendi inançlarının da bu şekilde olduğunu kaydeder.⁷⁹

Hacerî, Yahudilerle arasında geçen münazaralara geçmeden önce, dönemde Yahudilerin sosyal durumu hakkında bilgiler verir. Hacerî'nin kaydettiğine göre Yahudiler Endülüslü bölgesinde en yoğun olarak Portekiz'de yaşamakta ve dışarıdan Hıristiyan gibi görünmekle birlikte asıl inançlarını gizlemektedirler. Endülüslülerin konuştukları dil olan Aljamiado dilini bilen ve tahsillerini bu dilde gören Yahudilerin Hıristiyan halkla yaptıkları evlilikler yoluyla nesep bakımından toplumla karıştıkları bilgisini verir. Hollanda'da gördüğü Yahudilerin tıpkı Hollandalılar gibi giyinme ve silah taşıyabilme iznine sahip olduklarını kaydeder.⁸⁰

Hacerî'nin Yahudilerle yaptığı münazaraları Hıristiyanlarla olanlardan ayıran temel bir fark vardır. Zira Hacerî Hıristiyanlık hakkında son derece derinlemesine bilgilere sahipken aynı şeyi Yahudilik hakkında söylemek zordur. Yahudi din adamlarıyla görüşmesi Hacerî'ye bu din hakkında daha fazla bilgiye sahip olması gerektiğini göstermiş, o da bu eksikliği Tevrat'ın Aljamiado diline yapılmış bir tercümesini temin edip tetkik ederek gidermiştir.⁸¹ Tevrat'ın hiçbir yerinde cennet-cehennem veya ahirette görülecek azap hakkında bir ifadenin yer almadığına dair tespitiyle, Tevrat'ta geçen bazı ifadeleri sorduğu Yahudi din adamlarının "*Bilmiyoruz*" şeklinde verdikleri cevap dikkat çekicidir.⁸² Yahudi din

⁷⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 146-147.

⁷⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 48.

⁸⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 107. XV. yüzyıl sonlarında İspanya'dan sürülen Yahudiler, coğrafi yakınlığın sağladığı kolaylıkla yerleştikleri Portekiz'de kimi zaman yerli halkla kaynaşarak kimi zaman da kendilerini Hıristiyanmış gibi göstererek burada ticarî hayatta son derece etkili bir konum elde etmişti. Benzer bir durum Hollanda'ya yerleşen Yahudiler için de geçerliydi. Geniş bilgi için bkz. François Soyer, "King João II of Portugal, O Príncipe Perfeito and the Jews (1481-1495)", *Sefarad*, 69/1, 2009, s. 75-99; Mauricio Marcelino Báez Cabrera, "Historia de las Vivencias de Algunos de los Judíos Sefardíes Españoles en su Tránsito y su Posterior Asentamiento en Coro en el Siglo XIX", *Revista Mañongo*, no. 35, sy. XVIII, Julio-Diciembre 2010, s. 122-123; Shai Cohen, "El retorno de los judíos conversos portugueses en época del conde duque de Olivares", *Hipogrifo*, volumen extraordinario: 1, 2018, s. 191-215.

⁸¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 107-108.

⁸² Hacerî seyahati esnasında görüştüğü Yahudi din adamlarından alamadığı cevabı, Merakeş'teyken

adamlarının sorularını cevaplarırken benimsediği tavır Hıristiyanlar karşısındaki gibidir: Kendisine yöneltilen sorulara kimi zaman aklî temelde kimi zamansa Tevrat'tan gösterdiği delillerle cevap verir.

Hacerî'nin muhataplarıyla yaptığı ve hemen tamamında karşısındakilere üstünlüğüyle geçtiği görülen konuşmalarda kullandığı "(Hıristiyanların) ... *en bilgili kişilerinden biri olmasına rağmen söyleyecek bir söz bulamadı.*"⁸³, "*Çok şaşırđı ve 'Bu sözleri ilk kez duyuyorum' dedi.*"⁸⁴, şeklindeki ifadelere seyahatnamenin pek çok yerinde rastlanır. Fransa'daki görüşmelerinden birinde muhataplarının kendisinden önce çok sayıda Müslümanla konuştuklarını ancak kendisi gibi bilgili bir kimseyle karşılaşmadıklarını söylemeleri üzerine Hacerî, Sa'dî sultanını da yüceltmeyi ihmal etmemişti. Kendisinin Merakeş sultanının tercümanı olduğunu, bu seviyede bir görevde bulunan bir kişinin yazarının Müslüman veya Hıristiyan olmasına bakmaksızın çeşitli ilimlere dair yazılmış eserleri okuyarak geniş bir birikime sahip olması gerektiğini söylemiş, İslâm âlimleriyle aynı mecliste bulunması halinde konuşamayacağını da ilave etmişti.⁸⁵

Kitâbu Nâsiruddîn'de Türk İmaji

Osmanlıların İslâm dünyasının en güçlü temsilcisi olduğu dönemlerde görülen "Türk" kelimesinin ırk farkı olmaksızın tüm Müslümanları ifade etmek üzere kullanımına XVII. yüzyılda eserini kaleme alan Hacerî'nin kayıtlarında da rastlamak mümkündür. Bu hem onun hem de Hıristiyan muhataplarının ifadelerinde görülür. Mesela Hacerî Fransa'dayken Ruvan (Rouen) şehrinde görüştüğü başyargıcın, "*Siz Türkler, biri veya ikisi hariç sultanın bütün çocuklarını öldürerek yanlış bir iş yapıyorsunuz*" deyişi bu bağlamda dikkat çekicidir.⁸⁶ Aynı şekilde Endüslülerin davasına bakan hakim tarafından "*... bu adam Türk'tür*" şeklinde takdim edildikten sonra Fransızların Müslümanlardan "Türk" şeklinde bahsettiklerini kaydeder.⁸⁷ Hacerî'nin kimi zaman "Türk" kelimesiyle aynı anlama gelecek şekilde "Müslüman" kelimesini kullanıyor olmasına da burada ayrıca işaret edilmelidir.⁸⁸ "Türk" olmanın "Müslüman" olmakla özdeşleştirilmesi kendisini coğrafyada da gösterir. Fransa'nın Bourdeaux şehrinde görüştüğü seksen yaşlarında bir kişinin Hacerî'ye "*... sizin ülkenizde, Kostantîniyye'de yaklaşık beş yıl kaldım.*" ifadesi, kişinin hangi coğrafyadan olduğuna bakılmaksızın Müslüman olmasının aynı ülkeden kabul edildiğinin açık bir göstergesidir.⁸⁹

Hacerî'nin seyahatnamesinde Türk algısına dair birkaç ibareye rastlanır. Sacromonte'de bulunan yazıtta cifer ile yazılmış bir kısmında Mağribü'l-aksâ'dan

inceleme imkanı bulunduğu *es-Seyfü'l-mahdûd fi'r-reddi ale'l-Yehûd* adında, Yahudi din bilginiyken ihtida eden Abdülhak el-İslâmî isimli bir müellif tarafından yazılan kitapta bulunduğunu kaydeder. Ayrıntılar için bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 108-109.

⁸³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 96.

⁸⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 100.

⁸⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 74.

⁸⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 49.

⁸⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 69, 106.

⁸⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 56.

⁸⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 98.

deniz üzerinden Hıristiyan ülkelerine hızlı bir kavmin geleceğinin ve Hıristiyanları hüsrana uğratacağının ifade edildiğini kaydeden Hacerî, bunu işiten herhangi bir kişinin hiç tereddüt etmeden söz konusu ifadenin Türk sultanına işaret ettiğini düşüneneğini kaydetmektedir.⁹⁰

Kendisinden “İstanbul sultanı” şeklinde bahsettiği dönemin Osmanlı padişahı I. Ahmed’in Fransa kralına Endülüsülere kolaylık gösterilmesi hususunda gönderdiği mektuptan ve bu mektubun Endülüsülere büyük faydası olduğundan bahseder. Zira Fransa’da görüştüğü bazı kişiler “*es-seyyidü'l-kebîr*” (Büyük/Yüce Efendi) olarak bahsettikleri Osmanlı sultanın kendilerine bir yazı göndererek durumu bildirdiğini ve kendi aralarında bu konuda heyete yardımcı olunması gerektiğini konuştuklarını aktarmışlardı. Fransızların “*es-seyyidü'l-kebîr*” ifadesini dünyada başka bir hükümdar için kullanmadıklarını ifade eden Hacerî, bunun İslâm’ın bereketinin bir sonucu olduğu düşüncesindedir.⁹¹ Burada, bir Endülüslü olarak Hacerî’nin Osmanlı pâyitahtı hakkında oldukça bilgi sahibi olduğuna işaret edilmelidir. Zira Endülüs’ten ayrılan Müslümanların bir kısmı yakın zaman önce aralarında İstanbul’un da bulunduğu çeşitli Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdi ve Hacerî İstanbul’daki Endülüsülülerle mektuplaşmaktaydı.⁹²

Hıristiyan hükümdarların İslâm için cihad eden bir Müslüman hükümdardan korktuklarını, bunun da Osmanlı Türkleri olduğunu kaydeder. Hacerî bulunduğu Hıristiyan ülkelerde, insanların kalbinde Türkler karşısında büyük bir korkunun varlığını gördüğünü ve anladığını ifade eder. Bu korku sebebiyle Hıristiyan hükümdarların dostluk ve barış ilişkisi içinde olabilmek amacıyla İstanbul’a elçi gönderdiklerini nakleder. İspanya kralının da aynı şekilde elçi göndermeyi istediği ancak bu talebinin Osmanlılar tarafından kabul edilmediği yönündeki kayıtları da dikkat çekicidir.⁹³

Sonuç

Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, XV. yüzyılda Katolik Krallığın ortaya çıkışıyla birlikte temelde İberya’daki, daha genel çerçevedeyse Akdeniz’deki siyasî, askerî ve toplumsal dengelerin değiştiği bir dönemde doğmuştu. *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adlı seyahatnamesi onun Endülüs’te iyi bir eğitim aldığını gösterir. Kendisine saray hizmetinin kapılarını açan da sahip olduğu bu birikimdir.

Kitâbu Nâsiruddîn, yaklaşık sekiz yüzyıl İslâm hakimiyetinde kalan Endülüs’ün 1492’de tamamen Katolik Krallığın hakimiyeti altına girmesi sonucunda Müslümanların sosyal ve dinî hayatları açısından esaslı değişimlerin ve yarımadanın demografik yapısında dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde kaleme alınmış bir eserdir. Hacerî’nin seyahatnamesinde açık bir biçimde görünen güçlü Müslüman kimliğinin oluşumunda, Endülüs’te Müslüman toplumun dinî ve kültürel yönlerden ciddi baskı altında olduğu bir dönemde dünyaya gelmiş ve

⁹⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 24.

⁹¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 50-51.

⁹² Mikel de Epalza, *Los Moriscos antes y después de la expulsión*, Madrid 1992, s. 149, 285.

⁹³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 126-127.

1609'daki sürgünü görmüş olmasının etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Hacerî'nin verdiği bazı bilgiler, Müslümanların XVI. yüzyıl sonlarında Endülsü'teki sosyal durumları hakkında önemli detaylar sunar. Onun ifadelerinden, Gırnata'nın düşüşünden sonra Katolik Krallığın takip ettiği asimilasyon politikalarına rağmen Endülsü Müslümanların dinî ve kültürel kimliklerini koruyabilmiş oldukları kesin olarak anlaşılmaktadır.

Müellif, eserinin kurgusunu Fransa ve Hollanda'da görüştüğü rahip ve hahamlarla arasında geçen dinî tartışmalar üzerine oturtmuş ve eserini de bu çerçevede "*Kâfirlere karşı Allah'ın dininin yardımcısı*" şeklinde isimlendirmiştir. Seyahatnamedeki "kendi" ve "öteki" ikiliği ile İslâm inancının Hıristiyanlık ve/veya Yahudilik karşısındaki kesin üstünlüğü eserin en belirgin özelliğidir. Gerek hisleri gerekse gördüğü rüyalar sonucunda müellif, kendi inancını diğer inanç sahipleri karşısında müdafaa etmek üzere "görevlendirildiği" kanaatine varmıştır.

Seyahatnamede Hacerî'nin Hıristiyanlık hakkındaki derin bilgisi kendisini açık bir şekilde gösterir. Onun böylesine geniş bilgi sahibi oluşunda, doğumundan kısa bir süre önce tamamen Hıristiyan idarecilerin hakimiyeti altına geçmiş Endülsü topraklarında doğup Hıristiyan bir toplumla iç içe yaşamasının büyük bir role sahip olduğunda şüphe yoktur. Bununla birlikte aldığı eğitimle farklı konulara dair edindiği geniş birikim ve sahip olduğu sağlam muhakeme kudretine de işaret edilmelidir. Gerek Protestanlık ve bu düşüncenin Hollanda'daki yayılışı hakkında verdiği detaylı bilgiler, gerekse Lahey'de görüştüğü hükümdarın Endülsü Müslümanların durumu hakkındaki sözleri Avrupa'daki gelişmelerin son derece yakından takip edildiğine işaret eder.

Müellifin eserinde yer verdiği teolojik tartışmalar, Hıristiyan ve Yahudi din adamların İslâm ve Müslümanlar hakkında birçok konuda hatalı bilgiye sahip olduklarını gösterir. Her ne kadar Hacerî, İncil veya Tevrat'tan gösterdiği âyetler yahut da getirdiği aklî deliller yoluyla muhataplarının iddialarını çürütmüş olsa da birkaç istisna dışında,⁹⁴ bu münazaralar sonunda İslâm'a dair yerleşik fikirlerin kolay kolay değişmediği görülmektedir.

⁹⁴ Bazı örnekler için bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 52, 53.

Abstract

The Europe from the Eyes of an Andalusian Interpreter in the 17th Century: Ahmad b. Qāsim al-Hajarī's Travel to France and to the Netherlands

Ahmad b. Qāsim al-Hajarī, who was born in al-Andalus at the second half of the 16th century, immigrated to North Africa after spending his early life in al-Andalus and came into service of the Sa'di's sultan in Marrakech as court interpreter. After he arrived to Marrakech, a group of Andalusian Muslims, whose properties were seized by French sailors, informed to the Sultan of Sa'di regarding this event and a committee under Hajarī, were taken into service in order to recovery and give back to their properties, were sent to the French king. During this voyage, Hajarī met with Christian and Jewish religious men; after that, Hajarī wrote his memories in the travel book that was called *Rihla al-shihāb ilā liqā al-ahbāb* because this kind of book was demanded. *Nāsir al-dīn alā al-qawm al-qāfirīn*, which was written in Egypt as the brief of *Rihla al-shihāb* is his travel book, we do not have any information about it. At this regard, this article aims to investigate Hajarī's travel book at the centre of his theological discussions with Christian and Jewish religious men in France and Holland.

Keywords: Ahmad b. Qāsim al-Hajarī, al-Andalus, Maghreb, France, Holland, orientalism, travel book.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Cumhur Ersin, "Hacerî", *DİA*, Ek Cilt I, 2016, 501-503.
- BÁEZ CABRERA, Mauricio Marcelino, "Historia de las Vivencias de Algunos de los Judíos Sefardíes Españoles en su Tránsito y su Posterior Asentamiento en Coro en el Siglo XIX", *Revista Mañongo*, no. 35, sy. XVIII, Julio-Diciembre 2010, s. 115-137.
- BERNABÉ-PONS, Luis F., "Una nota sobre Ahmad ibn Qāsim al-Hajarī Bejarano", *Sharq al-Andalus*, 13, 1996, s. 123-128.
- _____, "Por la lengua se conoce la nación: Los Moriscos y sus idiomas", *Alborayque*, III, 2009, s. 107-125.
- _____, "Taqiyya, niyya y el Islam de los moriscos", *al-Qantara* XXXIV/2, 2013, s. 491-527.
- COHEN, Shai, "El retorno de los judíos conversos portugueses en época del conde duque de Olivares", *Hipogrifo*, volumen extraordinario: 1, 2018, s.191-215.
- DE EPALZA, Mikel, *Los Moriscos antes y después de la expulsión*, Madrid 1992.
- ERDEM, Sargon, "Aljamiado", *DİA*, II, 1989, s. 465-466.
- GARCÍA-ARENAL, Mercedes, "La Inquisición y los Libros de los Moriscos", *Memoria de los Moriscos: Escritos y Relatos de una Diáspora Cultural* (koo. Alfredo Mateos Paramio), Madrid 2010, s. 57-71.
- GARCÍA-ARENAL, Mercedes; Fernando Rodríguez Mediano, *The Orient in Spain: Converted Muslims, the Forged Lead Books of Granada, and the Rise of Orientalism*, Leiden 2013.

- HACERÎ, Ahmed b. Kâsım, *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* (thk. P.S. Van Koningsveld, Q. Al-Samarrai, G.A. Wieggers), Madrid 2008.
- HARVEY, L. P., "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", *Miscelánea Estudios Árabes y Hebraicos*, VIII, 1959, s. 67-97.
- _____, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, Chicago 2006.
- LÓPEZ BARALT, Luce, *Islam in Spanish Literature: From the Middle Ages to the Present*, Leiden 1992.
- MATAR, Nabil, *In the Lands of the Christians: Arabic Travel Writing in the Seventeenth Century*, New York 2003.
- ÖZDEMİR, Mehmet, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası (I)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXV, 1996, s. 243-284.
- RAVILLARD, Martine, "Los moriscos en Berbería", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XXX/2, 1981, s. 617-629.
- SOYER, François, "King João II of Portugal, O Principe Perfeito and the Jews (1481-1495)", *Sefarad* 69/1, 2009, s. 75-99.
- ŞEŞEN, Ramazan, "İdrîsî, Şerîf", *DİA*, XXI, 2000, s. 493-495.
- VALLÉ BERMEJO, Joaquín, *Al-Andalus: Sociedad e Instituciones*, Madrid 1999.
- WIEGERS, Gerard, "Moriscos and Arabic Studies in Europe", *al-Qantara*, XXXI/2, 2010, s. 587-610.
- _____, "El contenido de los textos Árabes de los plombos: El Libro de los Misterios Enormes (Kitâb al-Asrâr al-'Azîma) como polémica Islámica anticristiana y antijudía", *Nuevas aportaciones al conocimiento y estudio del Sacro Monte: IV. centenario fundacional (1610-2010)* (ed. M. J. García-Ferrer, M. L. García Valverde, A. López Carmona), Granada 2011, s. 199-214.
- ZENÓN, Jesús, "Los Estudios de Lengua Árabe entre los Moriscos Aragoneses a través de los Manuscritos de la Junta", *Sharq al-Andalus*, XII, 1995, s. 363-374.
- ZOZAYA MONTES, Leonor, "A Thorn in the Community: Popular Religious Practice and Converso Dissidence in the District of Molina de Aragon", *The converters and moriscos in late medieval Spain and beyond I: Departure and change* (ed. Kevin Ingram), Leiden 2009, s. 161-186.

NEZAKETTE KUSUR ETMEYEN BARBARLAR: DİPLOMASİ VE KÜLTÜREL YARGILAR ARASINDA BİR CİZVİT RAHİBİN OSMANLI GÖZLEMLERİ (1665-1666)

Özgür Kolçak*

Öz

1665 sonbaharında Walter Leslie riyasetinde İstanbul'a gelen Habsburg sefaret heyetinde birçok diplomatik görevli, asilzade ve hizmetkârın yanında elçilik deneyimlerini kâğıda dökmüş bazı seyyah ve yazarlar bulunuyordu. Habsburg büyükelçisinin şahsî günah çıkarma papazı Cizvit Paul Tafferner, bu amaçla sefaretin Viyana'dan yola çıktığı günden Osmanlı payitahtındaki vazifesini ifa edip geri döndüğü tarihe değin gözlemlerini ihtiva eden hacimli bir seyahatname kaleme almıştı. Paul Tafferner'in 1668'de Latince basılan eseri, birkaç sene içinde Almanca'ya tercüme edilerek defalarca yeniden basıldı. Paul Tafferner'in İstanbul şehri anlatmaya ayırdığı sayfalar, eğitim görmüş batılıların Osmanlı ve İslam eserleriyle karşılaştıklarında takındıkları ikircikli tavrın tahlili bakımından önemli karineler sunar. Döneme ait Osmanlı kaynakları, W. Leslie sefaretine mensup olanların teyit ettiği üzere, elçilik mensuplarına birden fazla kereler İstanbul gezileri tertip edildiğini yazarlar. Buna karşın iki kaynak grubunda aynı hadiselerin anlatımına dair kullanılan dil ve aktarım teknikleri birbirine bazen taban tabana zıttır. Bu farklılığın tarihsel kökenleri ve daha özel ve müşahhas bir örnekte 1665 senesindeki kültürel karşılaşmalar muvacehesinde gözlemcilerin gözlerinin önünde cereyan eden nesnelere dünyasına dair farklı algılama biçimleri araştırılmaya seza bir konudur. Mühürdar Hasan Ağa, Fındıklılı Mehmed Ağa ve Abdurrahman Abdi Efendi'nin Osmanlı abidevi mimari eserlerinin batılı muhataplarına gösterilmiş olmasından iftihar ettikleri kesindir. Peki, P. Tafferner İstanbul'a baktığında aslında ne görmüştü?

Giriş

Meslekten tarihçiler, uğruna arşiv ve kütüphanelerin kapısını aşındırdıkları tarihî kayıtların II. Dünya Savaşı'ndan bu yana nasıl da işkenceye tabi tutulduğunu, o asırları devirmiş küflü sayfalarında anlattıklarını kim için ve ne için öyle anlattıklarının sorgulandığını, sanırım, alttan alta hissettikleri bir tedirginlikle çaresiz seyrediyorlar. Tabii ki, kendileri de bu sorguya çekme furyasına katılmadılarsa. İşkence masasının amansız soruları, belgeyi veya eseri, esas sahibine, onu kaleme alan müellife ihanet ettirerek aralarındaki, o ilk bakıldığında kusursuz görünen bağı koparmayı amaçlıyor. Kimin için çalışıyorsun, dendiğinde, eser sahibini veya belgeyi üreten kişi veya kurum tespit edilmek isteniyor; ama peki o kimin için çalışıyor diye soruluyorsa? O zaman, elinde kalemi tutanın ailesi, ait olduğu toplumsal tabaka, eğitim geçmişi, dinî inançları, devlet aygıtıyla kurduğu ilişki, maişetini sağlama biçimi vs., uzun sözün kısası "kimliği" soruşturuluyor demektir. Çünkü her geçen gün daha az tarihçi, tarihî kayıtların, hele ki örneğin mektuplar, risaleler, vakayinameler, hatıratlar, seyahatnamelerin tarihî hakikatin olgusal tasvirleri olduğuna inanıyor. Bunlar zaman ve mekân düzleminde bir vakitler var olmuş olgulara temas ediyor olmalı. Ne var ki, aynı kayıtlar, en iyi ihtimalle, pozitivist manada bir olgusal gerçeklik sunmaktan ziyade yalnızca bir perspektif, belge veya eseri kaleme alan kişi veya kurumun durduğu

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, ozgurkolcak@gmail.com

yerden gördüklerini içeren filtrelenmiş, tasnif edilmiş bir malumat seçkisinden ibarettirler.

Sanırım, 1665–1666 senelerinde Habsburg büyükelçisi Walter Leslie'nin maiyetinde Osmanlı diyarını gezen, sıkı bir Cizvit terbiyesi almış, 17. yüzyılda batı şehirlerinde tedavül eden Türk stereotiplerini doğulu imgesinin bir parçası haline getirmiş Paul Tafferner'in kaleme aldığı seyahatname metnini bu çerçeveye yerleştirmek için yeterli sebebimiz var. Bereket versin, bilgi felsefesinin engin derinliklerine dalma gibi bir niyetim yok. Bir bakıma güvenli sulardayım; bir kez daha ele gelir, müşahhas bir tarihî yadigârın üzerinde ampirik bir çalışma, daha doğrusu, mütevazi bir tanıtım ve değerlendirme yapmakla yetineceğim. Bu sayede Osmanlı tarih araştırmalarında nadiren istifade edilen (Türkiye'deki tarihçilik muhitlerinde hiç bilinmediğini zannediyorum), 17. yüzyılın ortasına ait nispeten hacimli bir seyahatnameyi Osmanlı tecrübesini anlamaya yönelik çabaların bir parçası haline getirme imkânı zuhur edecektir.

I.

Erdel prensi György II. Rákóczi'nin İsveç kralı X. Karl Gustav ve Zaporag Kazakları Hatmanı'yla kurduğu ittifak, tabiri caizse, ne Kuzeydoğu Avrupa'ya ne de Osmanlı ve Habsburg devletleri arasında uzanan Macar serhaddine huzur getirdi. Muhteris prens 1657'de Leh tacının büyüüne kapılarak ordusunun başında Lehistan-Litvanya Birliği topraklarına girdi. Bu tarihten itibaren Erdel'deki kargaşa öyle bir seviyeye yükseldi ki, Orta ve Doğu Avrupa'nın sözü geçen siyasî yapılarından biri olmaya heveslenen prenslik, en nihayetinde, 1664'te Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında barış imzalanıncaya değin, o veya bu sebeple, iki devletin birlikleri tarafından defalarca işgale uğradı. Osmanlı sadrazamı Fazıl Ahmed Paşa, 1663 Nisan'ında Avusturya Habsburgları üzerine sefere çıktı. Aynı yılın sonbaharında Kraliyet Macaristanı'nın önemli kalelerinden biri olan Uyvar'ı zapt eden Osmanlı kuvvetleri, ertesi senenin 1 Ağustos'unda Rába Nehri kenarında St. Gotthard mevkiinde yenilgiye uğradı. Esasen, 1662'den beri iki devletin diplomatları eliyle, sürekli ama kararsız bir müzakere süreci yürütülüyor; muhtemel bir barış antlaşmasının taslağı ağır aksak şekilleniyordu. 1664 yazında Osmanlı ordusunun ileri harekâtının sonlanması üzerine, 10 Ağustos'ta Vasvár'daki ordugâhta bir araya gelen Habsburg mukim elçisi (Resident/kapı kethüdası) Simon Reniger ve Fazıl Ahmed Paşa, yirmi yıllığına bir ateşkesi öngören sulhnameyi imzaladılar¹.

¹ 1664 St. Gotthard Muharebesi ve Vasvár Antlaşması hakkında en kapsamlı ve tafsilatlı eser halen Georg Wagner'e aittir: *Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*, Eisenstadt: Burgenländischen Landesarchiv, 1964. 1657'den itibaren Erdel'de yaşanan kargaşa ve 1663–1664 savaşına giden yolda Osmanlı ve Habsburg yönetimlerinin bölgeye yönelik siyasî ve diplomatik hamleleri için bkz.: Özgür Kolçak, "A Transylvanian Ruler in the Talons of the 'Hawks': György Rákóczi II and Köprülü Mehmed Paşa", *4th International Annual Balkan Conference (IBAC), 15-18 Ekim 2014, Bükreş*, ed. Florentina Nitu vd., International Balkan Annual Conference (IBAC)-4, İstanbul: TDBB, 2016, s. 341-359; Gábór Kárman, "The Polish-Ottoman-Transylvanian Triange: A Complex Relationship in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Türkiye-Polonya İlişkilerinde "Temas Alanları" 1414–2014 Uluslararası Konferansı Bildiriler Kitabı*, haz. Hacer Topaktaş, Natalia Krolikowska, Ankara: Türk

Vasvár Antlaşması'nın son maddesi, metnin ifadesine başvurulursa, imza sürecinin "dört ay mürrûrundan sonra reâyâ fukârâsının âsûde-hâl ve müreffehül-bâl olmalarıçün büyük ilçileri çıkup" gelmesini şarta bağlıyordu. Gelgelelim, 17. yüzyıl dünyasının şartları antlaşma metninin iyi niyetine galebe çaldı; Habsburg hükümdarı I. Leopold'un elçisi Walter Leslie, iki devlet arasındaki elçi teati mahalline, Macar serhaddinde Komaran ve Estergon arasında kalan Szőny köyüne, antlaşmanın akdedilmesinden neredeyse bir sene sonra 30 Mayıs 1665'te gelebildi. Habsburg elçisi, sınırda IV. Mehmed'i temsilen kalabalık bir heyetin başında Viyana'ya giden Osmanlı büyükelçisi Kara Mehmed Paşa ile bir merasim eşliğinde mübadele edildi. Walter Leslie ve yanındakiler, on aya yakın bir süre Osmanlı topraklarında kaldılar. Bu zaman zarfında Habsburg elçisi, biri Edirne'de (11 Ağustos) diğeri İstanbul'da (10 Kasım) olmak üzere IV. Mehmed'in huzuruna iki kere kabul edilirken önde gelen Osmanlı devlet ricaliyile, örneğin Fazıl Ahmed Paşa, şeyhülislam, başdefterdar, İstanbul kaymakamı ve Budin valisi ile müteaddit görüşmelerde bulundu. Habsburg sefaret heyeti 20 Mart 1666'da Osmanlı yetkililerinin refakatinde Avusturya topraklarına resmen iade edildi².

Habsburg sefaret heyeti, Roma imparatorunun ihtişamını Bâb-ı Âlî nezdinde temsil etmeye yarışır çeşitlilikte bir kalabalıktan oluşuyordu. Yolculuk boyunca Walter Leslie'nin sofrasını paylaşan aristokratların yanı sıra diplomatik işleyişten sorumlu kâtip ve ulaklar, büyükelçinin ve asalet ehlinin günlük ihtiyaçlarını çekip çeviren hizmetkâr takımı ve ömrûhayatlarında egzotik olanı bir kez olsun görme sevdasına tutulmuş maceracılar (bunlar genellikle küçük soylulardan ibaretti) büyükelçinin etrafında kümelenmişlerdi. Bu gözle bakıldığında, 1665 elçiliğinden günümüze nispeten fazla sayıda anlatı kaynağının intikal etmiş olması tesadüf değildir. Bizatihi Walter Leslie, 1666'da Viyana'ya dönüşünü takiben, efendisi I. Leopold'e Edirne ve İstanbul gözlemlerini ihtiva eden iki

Tarih Kurumu, 2017, s. 301-305. 1664'te Vasvár antlaşmasının akdedilmesine kadar geçen sürecin Avusturya devlet arşivlerine dayalı ayrıntılı bir tasviri için bkz.: Alfons Huber, "Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658-1664", *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 509-587. Vasvár antlaşması hakkında bkz.: Moritz von Angeli, "Der Friede von Vasvár (Beiträge zur vaterländischen Geschichte)", *Mitteilungen des k. (u.) k. Kriegsarchivs*, Folge I-III, (1877), s. 1-36; Özgür Kolçak, "XVII. Yüzyıl Osmanlı-Habsburg Diplomasi Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması'nın Tasdik Sürecine Dair Yeni Bulgular", *Dîvân. Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22/43 (2017), s. 25-88. ² Özgür Kolçak, "Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Devlet Yapısına Dair Gözlemleri (1665)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 54 (2011), s. 55-89; Philip Steiner, "Zwischen Religiösen Vorbehalten und dem Pflichtgefühl. Die habsburgische Grossbotschaft unter Walter Leslie an die Hohe Pforte (1665-1666)", *Historisches Jahrbuch*, 132 (2012), s. 276-303; aynı yazar, "Die habsburgische Großbotschaft unter Walter Leslie anhand des Reiseberichts des jesuitischen Gesandtschaftskaplans Paul Tafferner (1665/66)", *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, hrsg. Karin Sperl, Martin Scheutz, Arno Strohmeyer, Eisenstadt: Burgenländische Landesarchiv, 2016, s. 233-267; Özgür Kolçak, "Walter Leslie Habsburg követ lâtogatâsa a Portán. Diplomâciatörténeti adalékok (1665-1666)", *Aetas*, 31 (2016-3), s. 98-125. Kara Mehmed Paşa'nın Viyana elçiliğine dair bkz.: Ernst D. Petritsch, "Die osmanische Großbotschaft und der Weltreisende Evliyâ Çelebi in Wien (1665/66)", *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, hrsg. Karin Sperl, Martin Scheutz, Arno Strohmeyer, Eisenstadt: Burgenländische Landesarchiv, 2016, s. 269-291.

rapor takdim etmişti. *Hauptrelation* olarak bilinen sefaret raporunda Osmanlı sarayında gördüğü diplomatik muameleleri kaydeden W. Leslie, buna ilaveten I. Leopold'ün talimatları doğrultusunda Osmanlı devlet adamlarıyla yaptığı müzakereleri kaleme almıştı³. Elçi, kamuoyuna açık olmayan gizli raporunda ise (*Geheimerelation*), Habsburg hükümdarını Osmanlı karşıtı bir Hıristiyan ittifakın başına geçmeye yöreklendirmeyi amaçlayan bir Osmanlı devlet ve toplum yapısı tasviri sundu⁴. Elçilik kâtabi Johann Metzger, heyetin Osmanlı gezisini bazen gün be-gün takip ettiği resmî bir ruznamçe vücuda getirirken⁵ İngiliz asilzade Henry Howard'ın maiyetinden John Burbury efendisi namına bir seyahatname derleyip yazdı⁶. Drensteinfurt'lu mütevazı bir soylu olan Johann Theodor von der Reck, memleketinde bıraktığı ailesine mektuplar yazdığı gibi Osmanlı topraklarında bulunduğu esnada günümüze parçalar halinde ulaşan bir günlüğün ilk kısımlarını yazmıştı⁷. Keza Steiermark'lı bir serhat savaşçısı olan Johann Josef von Herberstein, babasına yolladığı mektuplarda bir asker gözüyle Osmanlı diyarında olup bitenlerin kısa tariflerini yapmıştı⁸.

³ Walter Leslie'nin imparatora sunduğu 1666 tarihli rapor, Alois Veltzé tarafından 1649-1665 tarihlerinde İstanbul'da Habsburg daimî elçiliğini yürüten Simon Reniger'in raporuyla birlikte neşredilmiştir ("Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649-1666", *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs*, N.F., 12. Bd., (1900), s. 57-170; Walter Leslie'nin raporu için "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 152-163.

⁴ Adam Wolf, "Drei diplomatische Relationen aus der Zeit Kaiser Leopolds I", *Archiv für österreichische Geschichte*, XX (1858), s. 281-340 içinde "Geheimbe Relation an Ihr May. was Ich in wehrender meiner Ambasciada nach der Porten von der Ottomannischen Kriegsmacht gernerckht habe" başlığı altında yayımlanmıştır (s. 320-331).

⁵ Büyük ihtimalle Dr. Johann Metzger tarafından ya da onun nezaretinde (günlükteki el yazısı heyetin Belgrad'da kaldığı günlerden itibaren değişmektedir) tutulmaya başlanan günlük notlar, iki parça halinde günümüze intikal etmiştir. 29 Mayıs-17 Temmuz 1665 arasını ihtiva eden ilk parça, Österreichische Staatsarchiv [OeStA], Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Türkei I/138, Konv. 1, vr. 216a-226a künyesiyle kayıtlıdır. 18 Temmuz 1665-20 Şubat 1666 tarihlerini kapsayan ikinci cüz, OeStA, Kriegsarchiv [KA], Alte Feldakten 166, 1665-13-Beilage, vr. 6a-20a içindedir. Dr. Metzger, 1649 ve 1650-51'de Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn'a beraber aynı vazifeyle iki kez daha İstanbul'da bulunmuştu (Peter Meienberger, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Bern-Frankfurt/M: Herbert-Peter Lang, 1973, s. 118, not. 71 ve s. 132, not. 111. Krş.: Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, Pest: C. A. Hartleben's Verlage, 1830, s. 166.

⁶ John Burbury, *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard, From London to Vienna, and thence to Constantinople; In the Company of his Excellency Count Lesley, Knight of the Order of the Golden Fleece, Councillour of State to his Imperial Majesty, etc. And Extraordinary Ambassadour from Leopoldus Emperour of Germany to the Grand Signior, Sultan Mahomet Han the Fourth*, London, printed for T. Collins and I. Ford, at the Middle-Temple gate, and S. Hickman at the Rose in St. Pauls Church-yard, 1671.

⁷ Johann Theodor von der Reck'in ilki mektuplar halinde yazılmış, ikinci kısmı bir günlük şeklinde tutulmuş seyahat notları Reinhard Lüdicke tarafından neşredilmiştir: "Eine Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel 1665-66. Aufzeichnungen des Freiherrn Joh. Theod. v. Reck im Freiherrlich-Landsbergischen Archiv des Hauses (Dren-)Steinfurt", *Zeitschrift für vaterländische Geschichte (Westfalens)*, 64/1 (1906), s. 191-247.

⁸ Harald Happner, "Johann Josef von Herberstein und die kaiserliche Grossbotschaft nach Konstantinopel 1665/66", *Österreichische Osthefte*, 20 (1978), s. 116-123.

Bununla birlikte heyetin en itibarlı kitlesi, farklı amaçlarla orada buldukları için iki ayrı grup oluşturan Cizvitlerdi. 17. yüzyıl Habsburg siyasetini izleyenler açısından bunda hayret edilecek bir şey yoktu. Hiç değilse, diplomasi tarihinin gözüyle bakarsak, 1665'te yola koyulan imparatorluk heyetinin amaçlarından ikisi, Osmanlı diyarındaki Katolik cemaatlerin desteklenmesi ve Osmanlı makamlarının elinde tutulan Hıristiyan esirlerin halası uğruna girişimlerde bulunmaktı. 1616'da yaklaşık yarım asır önce, İmparator Matthias, İstanbul'a gönderdiği elçisi Hermann Czernin von Chudenitz'ten Osmanlı hâkimiyeti altında faaliyet gösteren Cizvit cemaati için hareket serbestisi sağlamanın yollarını araştırmasını istemişti⁹. 1628'de Osmanlı payitahtına gelen Hans Ludwig von Kuefstein, sefaret mensuplarının ruhanî ihtiyaçlarını gidermesi için iki Cizvit pederi, Petrus Lubitsch ve Kaspar Bichler'i yanına almıştı¹⁰. 1650-51'de büyükelçi sıfatıyla İstanbul'da bulunan Johann Schmid zum Schwarzenhorn, III. Ferdinand'dan, benzer şekilde, temasa geçtiği Cizvitlerin haklarını koruması yönünde talimat almıştı¹¹. O halde, gençlik yıllarını Cizvit okullarında, Cizvit hocaların elinde geçirmiş, sofu tabiatıyla bilinen I. Leopold'ün Walter Leslie'ye aynı istikamette talimatlar vermesinde hakikaten de şaşılacak bir şey yoktu¹².

Dahası, 1665'te Edirne ve İstanbul'daki diplomatik görüşmeleri yürüten Walter Leslie, Habsburg siyasetindeki istikbalini, bir yönüyle, Katolik inancına borçluydu. Genç bir İskoç subayı iken 1632'de Avusturya Habsburgları hizmetine giren W. Leslie, iki sene sonra Katolik inancına döndüğünü ilan etmişti. 1637'ye gelindiğinde *Reichsgraf* (kont) ilan edilmişti bile; 1655'te imparatorluk müşavirleri (*Geheimrat*) arasına girmişti¹³. Walter Leslie'nin Katolik itikadından anladığı, kabaca, Cizvitlerin kitap ve dillerinde ifadesini bulan düsturlarla yoğrulu olmalıydı. Viyana'daki Cizvit kilisesiyle samimi ilişkileri olduğu herkesin malumuydu. Aslına bakılırsa, kahramanımız Paul Tafferner, İskoç asıllı asilzadenin günah çıkarma papazıydı; Walter Leslie'nin 1665'te Osmanlı sultanına elçilikle gönderileceği haberini aldığı anda yaptığı şey, şahsî ruhanî rehberini sefaret heyetinin resmî papazı makamına getirmekten ibaretti.

Habsburg elçisi, 7 Mayıs'ta, uzun yolculuğuna çıkmadan evvel müsaade ve iyi dileklerini almak niyetiyle huzuruna çıktığı I. Leopold'den, bu esnada, heyetteki dinî merasimleri Cizvit usulünce tertip edip yönetmeleri için Tafferner'den ayrı iki

⁹ Georg Wagner, "Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg Hermann Graf Czernins Grossbotschaft nach Konstantinopel 1644/45", *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 14 (1984), s. 342.

¹⁰ Madeleine Welsersheimb, *Hans Ludwig von Kuefstein (1582-1656)*, yayımlanmamış doktora tezi, Viyana Üniversitesi, 1970, s. 127; Karl Teplý, *Die kaiserliche Grobßbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Wien: Verlag A. Schendl, 1976, s. 23.

¹¹ P. Meienberger, *Johann Rudolf Schmid*, s. 121.

¹² Oswald Redlich, *Weltmacht des Barock: Österreich in der Zeit Kaiser Leopold I*, 4. bs., Wien: Rudolf M. Rohrer Verlag, 1961, s. 49.

¹³ *Historical Records of the Family of Leslie from 1067 to 1868-9: Collected from Public Records and Authentic Private Sources*, by Colonel Leslie, K. H. of Balquhain, III, Edinburgh: Edmonston and Douglas, 1869, s. 241-251; Henry Frederick Schwarz, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Cambridge: Harvard University Press, 1943, s. 276-277.

rahibin daha kendisine refakat etmesine izin verilmesini istemişti. Bu sayede, hem imparatorluk heyetinin Katolik olmayan üyelerine karşı doğru temsil sağlanmış olacak; hem de Osmanlı toplumuyla iç içe bulunduğu günler, aylar boyunca I. Leopold ve hanesinin neyi, nasıl temsil ettiği “öteki”lerin gözüne sokulacaktı. Antropolojik bakış açısından bolca yöntembilimsel destek alan diploması tarihi çalışmaları, bize diplomatik olanın, örneğin merasimlerin, geçit alaylarının, hatta müzakerelerin kendisinin en ufak parçalarına kadar anlamlandırılmış bir çeşit sahne gösterisi olduğunu söylemektedir¹⁴. 17. yüzyılda Hofburg'ta yabancı bir memlekete, hele ki Hıristiyanlığın ırsî düşmanı (*Erbfeind*) Osmanlılara bir elçilik heyeti yollamakla görevlendirilen memurların böylesi modern yargılar hakkında ne düşündüklerini söylemek zor. Gelgelelim, 1628'de Osmanlı payitahtına gelen Hans Ludwig von Kuefstein'in elçi tayin edilmeden sadece bir ay önce Katolikliğe geçişi, Habsburg hükümdarının sultanın huzuruna kendi adına çıkacak diplomatından nasıl bir “gösteri” beklediğinin açık bir işareti olarak yorumlanabilir. İmparator Ferdinand'ın günah çıkarma rahibi Pater Lamormain, elçilik vazifesini deruhte etmek için Prag'a gelen Kuefstein ve hanımını sarayda takdis bile etmişti¹⁵.

1665'e geri dönülürse, bu seferki Habsburg elçilik heyetinin kıvamını belirleyen fazladan bir Cizvit kafilesi daha söz konusuydu. Feleğin garip bir cilvesiyle, 17. yüzyılın meşhur seyyahlarından Cizvit papaz Johann Grueber, yaklaşık bir buçuk sene evvel Çin'deki misyondan dönerken Anadolu'yu kat edip İzmir üzerinden Roma'ya gelmişti. Bu esnada Agra'da tanıştığı başka bir Cizvit olan Heinrich Roth, Grueber'in refakatinde bulunuyordu. Grueber ve Roth'un amacı, Lehistan ve Rusya üzerinden kara yoluyla Asya'daki misyonlarına geri dönmektir. Bu amaçla desteğine mazhar oldukları I. Leopold tarafından kafileyeye Philipp Zefferin isimli Avusturyalı bir Cizvit daha ilave edildi. Ne var ki, Danzig'e kadar ilerledikten sonra Astrahan yolunun Tatar atlılarınca kapatılmış olduğunu öğrenen Cizvitler, Viyana'ya dönerek Habsburg hükümdarından Walter Leslie heyetine katılarak Osmanlı toprakları üzerinden ilerleme müsaadesi aldılar. Bu haliyle Paul Tafferner ve iki Cizvit sırdaşı haricinde 1665 Mayıs'ının sonlarında yola çıkan imparatorluk heyetine beş Cizvit daha girmiş oluyordu: Johann Grueber ve Çinli hizmetkârı Matthew, Heinrich Roth ve Hintli hizmetkârı Joseph Nasira ve Philipp Zefferin¹⁶. Gerçi bu Cizvit kafilesi, Walter Leslie heyetinin Osmanlı

¹⁴ William Roosen, “Early Modern Diplomatical Ceremonial: A Systems Approach”, *The Journal of Modern History*, 52/3 (1980), s. 452-476; Dariusz Kołodziejczyk, “Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray”, *Journal of Early Modern History*, 7/3-4 (2003), s. 245-256.

¹⁵ Karl Teply, *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV*, s. 21. P. Meienberger, 1590'da doğan ünlü Habsburg diplomatı Johann Schmid zum Schwarzhorn'un hayatının ilk otuz yılına dair neredeyse hiçbir şey yazmamasını, Protestan bir ailede doğduğu halde Viyana'daki Habsburg yönetiminin itibarlı makamlarına yükselen birisinin edinmiş olduğu toplumsal imtiyaz ve seçkin kimliği tehlikeye düşürme kaygısından kaynaklanabileceği düşüncesindedir. *Johann Rudolf Schmid*, s. 101-102.

¹⁶ C. Wessels, *Early Jesuit Travellers in Central Asia: 1603-1721*, The Hague: Springer-Science+Business Media, B.V., 1924, s. 164-204; Arnulf Camps, “Father Heinrich Roth, S.J. (1620-1668) and the History of His Sanskrit Manuscripts”, *Studies in Asian Mission History, 1956-1998*, Leiden: Brill, 2000, s. 90-103.

payitahtında yürüttüğü faaliyetlerin bir parçası değildi; İstanbul'a varır varmaz, Galata'daki Cizvit konağına yerleşerek İran istikametindeki seyahatin hazırlıklarına başladılar. Ne var ki, hastalanıp elden ayaktan düşen Zefferin ve Grueber, Asya kıtasının içlerine uzun ve çileli bir yolculuğa takat getiremeyeceklerini düşündüklerinden geri döndüler; Heinrich Roth, Hindistan'a değin yolculuğu bir başına sürdürmek zorunda kaldı¹⁷.

II.

1608'de Klagenfurt'ta doğan Paul Tafferner, Cizvit tarikatına katıldığında on sekiz yaşındaydı. Viyana ve Graz'daki Cizvit okullarında hizmet verdi. Paul Tafferner, 1665'te Walter Leslie tarafından elçilik heyetinin resmî papazı ilan edilmeden önce Osmanlı topraklarını zaten ziyaret etmişti; şark dillerine vakıf olduğu söyleniyordu¹⁸. Cizvit din adamı, seyahat hatıra ve izlenimlerinden müteşekkil eserini, 1668'de, efendisiyle Viyana'ya dönmesinin üzerinden fazla geçmeden Latince olarak bastırıldı¹⁹. Aynı sene Osmanlı esaretindeki Slav, Macar ve Alman esirlerin ruhanî kurtuluşu adına Alman Cizvitlerinin Osmanlı illerine yollanması fikri, yine P. Tafferner'in başını çektiği bir grup din adamı tarafından ileri sürülüyordu²⁰. Paul Tafferner'in kaleminden aktarılan elçilik tecrübesi daha ilk günden büyük bir okuyucu kitlesini çekmiş benziyordu. Tafferner, 1670'lerin ilk yarısında eserin bizzat yaptığı Almanca tercümesinin girişinde, 1672 yılında bilgisi dışında basılan ve anlaşılan o ki, Cizvit rahibi hiç de memnun etmemiş görünen korsan bir Almanca baskıdan şikâyet ediyordu²¹. Bu tarihten sonra Paul Tafferner seyahatnamesinin Almanca başta olmak üzere müteaddit çevirileri yayımlandı²². İstanbul'da iken günlüğüne kaydettiği 31 Ocak 1673 tarihli notlara

¹⁷ Bruno Zimmer, "Johann Gruebers letzte Missionsreise: Ein Beitrag zur oberösterreichischen Biographie", *Oberösterreichische Heimatblätter*, XI/3-4 (1957), s. 161-180. Walter Leslie, 1665 Ağustos'unun sonlarında, Edirne'ye gelişinin hemen ardından üç Cizvit rahibi için İran sınırına kadar bir mürur tezkeresi alabilmek için resmî başvuruda bulunmuştu. Sächsische Landesbibliothek -Staats- und Universitätsbibliothek Dresden [SLUB] Eb. 387, vr. 154b, evâsıt-ı Safer 1076/23 Ağustos-2 Eylül 1665.

¹⁸ Hemma Stagl, "Das Leben der nichtmuslimischen Bevölkerung im Osmanischen Reich im Spiegel von Reisebeschreibungen", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.-25. September 2004, hrsg. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka, Thomas Winkelbauer, Wien-München: R. Oldenbourg Verlag, 2005, s. 367-368.

¹⁹ *Cæsarea Legatio, Quam Mandante Augustissimo Rom: Imperatore Leopoldo I. Ad Portam Ottomanicam suscepit, perfecit; Excellentissimvs Dominvs, Dominvs Walterus S.R.I. Comes de Leslie, Dominus Pettovij, & Neostadij ad Mettoviam: Sac: Cæs: Majestatis à Consilijis intimis, & Aulæ Bellicis, Campi Mareschallus, & Confiniurum Sclavoniæ, & Petrinia Generalis, Aurei Velleris Eques. ...*, Viennæ Austriæ, Typis Matthæi Consinerovij, Sac: Cæs: Majest: Aulæ Typographi, Anno Domini 1668.

²⁰ Luke Clossey, *Salvation and Globalization in the Early Jesuit Missions*, New York: Cambridge University Press, 2008, s. 137.

²¹ P. Steiner, "Zwischen Religiösen Vorbehalten", s. 290.

²² Bu çalışmada esas alınan metin, tam baskı tarihi belirtilmemiş olsa da 1672'den hemen sonra basıldığı tahmin edilen Almanca nüshadır. *Der Röm. Kay. May. Leopoldi I. An Deß grossen TürckenSultans Mehemet Cham Ottomanische Porten Annon 1665. den 25. May abgeordnete Bottschaft, Welche Ihro Hochgrafl. Excellenz, etc. Herr, Herr Walther Leßlie, deß Heil. Röm. Reichs Graff und Herr zu Pettau ... denckwürdig verrichtet*, Wien [ca. 1670].

bakılırsa, Fransız şarkiyatçı Antoine Galland, Tafferner'in eserinin 1668 tarihli Latince nüshasını temin edip okuyanlardan biriydi²³.

1665–66 yıllarında Walter Leslie elçiliği münasebetiyle tutulan tarihî kayıtların neredeyse tamamı, uzun asırlar boyunca elyazması halinde kaldı. P. Tafferner'in eseri, bilakis çok erken bir tarihte matbu hale getirilmiş olduğundan Vasvár Antlaşması'nı takiben vuku bulan elçi değişiminin, deyim yerindeyse, yarı resmî sefaret raporu hüviyetini kazanmıştır. Bu haliyle Cizvit rahibin yazdıklarının 17. yüzyıl ortasında Osmanlı-Habsburg diplomatik ilişkilerinin doğasına dair kavrayışı önemli ölçüde belirlediğini kabul etmek icap eder. O halde, erken modern Osmanlı-Habsburg diplomatik tarihi ya da hassaten W. Leslie'nin 1665'te Edirne ve İstanbul'da yürüttüğü diplomatik faaliyetleri anlama gayretine girenlerin ellerine aldıkları tarihî anlatının yazılış gayesi ve kalem sahibinin ruh dünyasını akıllarından çıkarmamaları bir zorunluluktur. Ne de olsa, Paul Tafferner, seyahatnamesini Walter Leslie'nin dul eşi Anna Franziska'ya atfederken bu eser sayesinde müteveffa kocasının aziz hatırasını yaşatacağını bildirmekten geri durmaz. Böyle bir eser vücuda getirmek, bir bakıma, Dietrichstein ve Leslie ailelerinin Viyana'daki Cizvit cemaatine kol kanat germeleri mukabilinde bir şükran borcunun ödenmesinden ibarettir. Nasıl ki, W. Leslie, 1665 Mayıs'ında yola çıkmadan evvel şehirdeki Cizvit kilisesini ziyaret edip adakta bulunmuşsa, sıra, P. Tafferner'in o günlere dair hatıralarında Walter Leslie'nin Katolik faziletlerini, Osmanlı ülkesinde gezerken sergilediği feraset ve mahareti gelecek nesillere aktarmaya gelmiştir. Bir kez daha tarihten tarihçiliğe dönersek, uzun sözün kısası, Paul Tafferner'in elinden kâğıda dökülen Osmanlı gerçekliği, Cizvitlerin elinde eğitilmiş bir hükümdarca görevlendirilen, Cizvitlerle yakın bağı olan bir elçinin maiyetinde, Cizvit din adamlarının rengini verdiği bir iklimde, yine Cizvit bir rahibin gözlerine takılanlardan mürekkep bir seçkidir.

III.

Paul Tafferner, Osmanlı topraklarına adım atar atmaz, en nihayetinde anlatısını bir noktada düğümleyip bırakacak olan, birbiriyile uzlaşması kolay olmayan iki argümanı birlikte kullanmaya başlar. Cizvit rahibin dilinde Osmanlılar, yeri geldiğinde, incelik ve tefekkürden yoksun, kaba saba, cahil insanlardır ve bilgelikten nasibini almamış bütün insanlar gibi en bayağı adetleri yaşam ilkeleri haline getirirler. Öte yandan, aynı Osmanlılardan bazıları, hikâyenin merkezinde Walter Leslie veya onunla bağlantılı diplomatik bir hadise var ise, birdenbire oturup kalkmasını bilen, ağır başlı, ağırladıkları elçiye hürmette kusur etmeyen, yol yordam bilip diplomasinin inceliklerine vakıf çelebiler suretine bürünürler. Bu muammanın sırrı, erken modern diploması tarihinin doğası üzerine kafa yoranlar açısından, anlaşılır şekilde, bir parçası olduğu diplomatik misyonun

²³ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672–1673)*, şerhlerle yayınlayan Charles Scheffer, II. Cilt (1673), çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 12–13. Krş.: Muhammed Fatih Çalışır, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661–1676)*, yayımlanmamış doktora tezi, Georgetown University, Washington, D.C., 2016, s. 126–127.

sunumunu yapan kâtibin görevli elçiye ve heyet mensuplarına ziyaret ettikleri yabancı devlet mahfillerinde gösterilen saygının altını çizmektir. Bu, aynı zamanda elçinin şahsında onu tayin eden hükümdarın ilgili devlet nezdinde sahip olduğu itibarın bir göstergesidir. 1665'te efendisi Walter Leslie'nin sefaret deneyimlerini kaleme alan Paul Tafferner bu halet-i ruhiyenin istisnası değildir.

Bununla birlikte Cizvit rahibin satırlarına sinmiş bariz bir kaygı daha vardır: Kitabınca talim görmüş, mektepli bir Katolik olarak şahsının ve efendisi Walter Leslie'nin aynı membain suyundan nasiplenmemiş sapkınlardan ruhanî, dinî ve kültürel olarak ne denli üstün olduklarını betimlemek. Farklı tezahürlerde olsa da 17. yüzyıl boyunca (elbette daha öncesinde de) Osmanlı ülkesine gelen Habsburg elçi ve seyyahlarının "öteki" algısında, en azından bunun yazıya dökülmesinde, yerleşik tariflerin ötesine geçen köklü bir değişim görülmedi. Bir örnekle yetinmek icap ederse, 1629-1643'te Bâb-ı Âlî nezdinde Habsburg mukim elçiliğini yürüten Johann Schmid zum Schwarzenhorn, diplomatik hararetin yükseldiği anlarda İstanbul'dan yolladığı raporlarında kendisini kaba saba canavarlarla iş yapmak zorunda kalmış, Osmanlı illerinden kurtulacağı günü iple çeken, barbarlar arasındaki bir tutsak olarak tarif etmekten bıkmıyordu. Habsburg elçisine sorulursa, Osmanlılar, gaddar, hunhar, ahitlerini bozmaya meyilli, kural tanımaz ve Tanrı'nın yasalarını çiğnemekten korkmayan insanlardı²⁴. Walter Leslie sefaretine katılan batılı gözlemciler, her zaman bu denli keskin ifadeler kullanmasalar da Osmanlı toplumunu tanımlarken benzer klişelere müracaat ettikleri görülebilir. Bu klişelerin, bir yönüyle, birer koruma kalkanı olduğunu, Hıristiyanlığın baş düşmanı Osmanoğullarının memleketine girip çıkanların, birçok durumda hayret uyandıran güzellik ve ilginçliklerle karşılaştıkları, bazen ileri gelen Osmanlı seçkinleriyle dostluk kurdukları, onlarla aynı sofraya oturup kalktıkları halde, esasen onlardan öğrenecek bir şeyleri olmadığını, kısacası "Türkleşmediklerini" gösteren kanıtlar olduklarını unutmamak gerekir. Belki de bilhassa 1665-66'da olduğu gibi, ne Habsburg ne Osmanlı temsilcileri açısından diplomatik muamelatta ciddi sorunların yaşanmadığı, merasimlerin teşrifat kurallarına riayet edilerek şaşaalı biçimde görselleştirildiği, diplomatik sürecin dışında kalan uzaktaki kitlelere iki medeniyet ve yaşam tarzı arasındaki kadim çatışmanın izlerine dair çarpıcı karşıtlık ve mizansenlerin üretilmediği hallerde²⁵.

²⁴ Arno Strohmeier, "Politische Leitvorstellungen in der diplomatischen Kommunikation: Kaiserliche Gesandte an der Hohen Pforte im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges", *L'art de la paix. Kongresswesen und Friedensstiftung im Zeitalter des Westfälischen Friedens*, hrsg. Christoph Kampmann, Maximilian Lanzinner, Guido Braun, Michael Rohrschneider, Münster, 2011, s. 416-417; 429-430.

²⁵ Benzer bir hissiyat pekâlâ aynı yıllarda Viyana'yı ziyaret eden Osmanlı elçisi Kara Mehmed Paşa ve Evliya Çelebi'nin yazılarında görülebilir. Kara Mehmed Paşa'nın takriri, IV. Mehmed'in talimatı üzerine Abdurrahman Abdi Paşa tarafından *Vekâyi'-nâme*'ye (Osmanlı Târihi (1648-1682), Tahlil ve Metin Tenkidi, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca 2008) ilave edilmiştir (s. 229-236). Bununla birlikte Kara Mehmed Paşa'nın elçilik takririnin en sağlam ve eksiksiz nüshası, *Cevâhirü't-Tevârih*'te (*Mühürdar Hasan Ağâ'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, haz. Abubekir Sıddık Yücel, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996) bulunmaktadır (s. 298-305). Evliya Çelebi'nin Viyana deneyimleri için bkz.: Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 77-127. Ayrıca bkz.: *Im Reiche*

Örneğin, Paul Tafferner'e bakılırsa, 3 Haziran 1665'te, W. Leslie ve maiyetinin Osmanlı payitahtına doğru ilerlerken ilk uğradığı Budin'de Gürcü Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkıldığı gün kusursuz bir ağırlama töreni yaşanmıştı. Budin valisi, elçilik mensuplarına yolladığı altmış at ile heyet üyelerini bizzat kaleye getirtmiş; misafirler, meraklı gözlerden oluşan kalabalık bir kitlenin arasından beylerbeyi konağına ilerlemişlerdi. Walter Leslie, ipek bir kilimle kaplı bir tabureye buyur edildikten sonra Mehmed Paşa'yla tercüman aracılığıyla kısa ama dostça bir sohbet etmişti. Sohbetin hemen başında İmparator I. Leopold ve Wenzel Eusebius von Lobkowitz'den gelen mektuplar, gümüş bir tepsinin üzerine bırakılmak suretiyle Budin paşasına takdim edildiler. Mektup tesliminin ardından Habsburg heyetinin önde gelen isimlerine hilatler dağıtılarak giydirildi. Paul Tafferner, ziyaretin ardından hilatler kuşanmış vaziyette şehrin biraz dışında ikamet ettikleri çadırlara dönerken epeyce debdebeli bir görüntü arz ettiklerini memnuniyetle yazıyordu²⁶.

Bu haliyle bakıldığında imparatoru temsilen orada bulunan Walter Leslie, Budin valisi ve diğer Osmanlı ricalinden görmesi gereken saygı ve ihtimamı görmüştü; elçinin bu manasıyla başarılı bir diplomat olduğunu söylemeye ayrıca gerek yoktu. Ne var ki, İskoç asıllı asilzade Budin beylerbeyinin konağından döner dönmez, Osmanlı yaşamının yozluğuna dair birkaç kelam etme lüzumu hissetmişti. Bu insanların Hıristiyan tevazuundan mahrum oluşları ve akıllarının fikirlerinin devletlerini genişletmekten ibaret olması ne fenaydı, W. Leslie'nin sözlerine kulak verilirse. Habsburg elçisi, bu manzara karşısında Hıristiyanlar arasında doğduğu ve Katolik itikadına sıkıca sarıldığı için ne kadar şükretse az olacağını söylüyordu. P. Tafferner, kendince efendisinin neden böyle bir hissiyata kapılmış olabileceğini izaha devam eder. Osmanlılar, gözlerinin gördüğünden ve diğer duyularının fark ettiğinden daha fazlasını, daha ötesini idrak edebilme kabiliyetine sahip değillerdir. Zaten bu yüzden, 3 Haziran'daki yemek boyunca gözlerini Walter Leslie'nin muhteşem kıyafetinden alamamışlar; altın ve gümüş parıltısı karşısında adeta büyülenmişlerdi. Kavrayışı duyularının ötesine geçmeyen bu halk, herhalde o yüzden tefekküre yoğunlaşmaktansa savaşıklık meziyetlerini öne çıkarıp duruyordu²⁷.

12 Haziran'da Vukovar'a varan elçilik mensupları, Paul Tafferner'in deyişiyle, burada "barbar yasasının gaddar ve dayanılmaz boyunduruğuna" bizzat şahit oldular. Vukovar kadısı, o veya bu sebepten, Tuna'da sefaret heyetinin geçeceği mahalde biriken tekne enkazlarını temizlemeyi ihmal etmişti. Walter Leslie ve yanındakiler, biraz da hoşnutsuzluk sergileyerek beklemek zorunda kaldılar.

des Goldenen Apfels. Des türkischen Weltenbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giarenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665, ed. Richard F. Kreutel, Erich Prokosch, Karl Teplý. Graz, Wien, Köln: Styria, 1987.

²⁶ Paul Tafferner, s. 25-26. Lobkowitz, 1665 Şubat'ında Johann Ferdinand von Portia'nın ölümünden sonra Hofburg'un en güçlü siması haline yükselmişti. Stefan Siennel, "Die Ersten Minister Kaiser Leopolds I.: Johann Ferdinand von Portia und Wenzel Eusebius von Lobkowitz", *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Michael Kaiser-Andreas Pečar, Berlin: Duncker & Humblot, 2003, s. 317-330.

²⁷ P. Tafferner, s. 26-27.

Budin valisi Gürcü Mehmed Paşa'nın heyetin yanına kattığı mihmandar, derhal kadıyı yanına çağırarak herkesin gözü önünde oracıkta şiddetle cezalandırmıştı. Adetleri gereği, diyordu P. Tafferner, zavallının ayakları bir sopa yardımıyla havaya kaldırılıp altlarına yüzden fazla değnek vurulmuştu. Bu acı manzaraya şahit olanların çoğu, biçarenin başına gelenlere ziyadesiyle üzülmüştü; ama elden bir şey gelmiyordu. Yalnızca reaya ve fukara değil, böylesi bir ihtiyar bile insanlıktan nasibini almamış bu muameleden kaçamıyordu²⁸.

Paul Tafferner'in Osmanlı ülkesinde hukukun yerine tiranlığın keyfi gücünün hüküm sürdüğüne atıfta bulunduğunu düşünmek pek de akıldışı değildir. Nitekim Cizvit rahip, Vukovar'da karşılaştığını iddia ettiği cezalandırma sahnesini kapatır kapatmaz, Edirne'de sultanın saray halkı arasında cereyan ettiğini söylediği, öyküleme üslubu bakımından epeyce kurmaca öge taşıdığı hissini veren başka bir anekdota atlar. Kulağıma çalındı ki, der P. Tafferner, bu ayaklara değnek vurma işi, Edirne'de padişahla en sık bir araya gelen saray memurlarından birinin, saraydaki nizamdan sorumlu Çavuşbaşının başına gelmişti. Sultanın askerlerini teftiş etmek için Edirne'den çıktığı bir günde, padişahın ömr ü devletinin esenliği için alkış tutması gereken Çavuşbaşı, kafası başka düşüncelere kaydığından olsa gerek diyor P. Tafferner, efendisine selam vermeyi unutmuştu. Sultan, ilk anda hiçbir şey olmamış gibi davranmayı seçse de ordugâha adımını atar atmaz, olan biteni sadrazamına anlatmıştı. Dosdoğru otağına koşan veziriazam, derhal ayaklara takılan cinsten ağır zincir halkalar getirilmesini istedi. Korku dolu gözlerle birbirlerine bakan idareci ve hademe takımı, bu nahoş hazırlığın kimin için olduğunu anlamaya çalışıyorlardı. En nihayetinde, P. Tafferner'in ifadesiyle, böylesi haller için her daim hazır tutulan değnek ortaya çıkarılarak bilindik sahne bir kez daha tekrarlandı; ayakları zincire vurulan Çavuşbaşı kendine reva görülen yüzlerce darbeyi naçar kabullendi²⁹. Erken modern Osmanlı siyaset yapısını tahlil eden bazı çağdaş batılı gözlemcilerin Osmanlı merkezîyetçiliği ve sultanın sınır tanımaz otoritesini, mutlak monarşiler gözüyle öykünülen bir hükmetme biçimi olarak takdim ettikleri doğrudur. Ne var ki, P. Tafferner'in epeyce kalabalık olan ikinci gruba, Osmanlı sultanının hiçbir yasaya boyun eğmeksizin, başına buyruk ve keyfekeder bir yönetim tarzı sergileyerek hukuk devletinin karşıtı olarak bir tiranlığın başını temsil ettiğini söyleyenler arasına yerleştirilmesi eserinin bağlamına çok daha uygundur.

Osmanlılar, bir tiranın hukuk tanımaz boyunduruğu altında yaşayan cahil ve yüzeysel insanlar oldukları gibi, kibirliydiler de. 11 Ağustos 1665'te, Habsburg elçisi Walter Leslie'nin Edirne'deki sarayında IV. Mehmed'in huzuruna çıktığı gün icra edilen merasimler, Cizvit rahibin kalemini bir uçtan diğerine savuruyordu. P. Tafferner, görünen o ki, sarayda şahit olduğu teşrifatin inceliğinden ve huzura kabul törenine ilaveten elçi şerefine verilen ziyafet ve sefaret heyetinin getirdiği hediyelerin takdimi gibi protokole dâhil aşamaların işleyiş biçiminden son derece memnundu. O kadar ki, nereden bakılsa 200.000 taler değerindeki hediyelerin teşhir edilerek avludan iç hazineye taşındığı anlarda elindeki merasim asası

²⁸ P. Tafferner, s. 44.

²⁹ P. Tafferner, s. 44-45.

ile bahçenin bir ucundan diğerine seri adımlarla ilerleyip kusursuz bir intizam sağlayan “Obdo” Paşa'ya duyduğu hayranlığı açıkça yazma lüzumu hissetmişti. Ne de olsa, saray avlusunda binlerce meraklı izleyici vardı. Bunca kalabalığa ve itiş kakış ihtimaline karşın armağan teşhirinin ağırbaşlı bir merasim eşliğinde gerçekleştirilebilmesi takdire şayandı³⁰.

Öte yandan, aynı Osmanlılar, öylesine ince tertiplenmiş bir seremonide bile, kibirli alışkanlıklarından vazgeçemeyip herkesin gözü önünde askerlere saatlerce para dağıtmışlardı. IV. Mehmed, bu esnada ulufe tevziyatını bir perde arkasından izliyordu³¹. P. Tafferner'in bu söylediğiyle kendince ahlakî bir değerlendirme yaptığı açıktı. Ulufe divanı hakkında hissettikleri ne olursa olsun, yaşadığı şeyin şaşkınlık olması zordu. Osmanlı müverrihi Mustafa Zühdi'nin, örneğin, 1665'teki elçi kabulünün yeniçerilere maaş dağıtılması gününe “müsâdif” olduğunu söylemesi nasıl ki retorikten ibaretse³², batılı diplomat ve seyyahların Osmanlı saray teşrifatına ilişkin bu âdeti öğreneli çok olduğu aşikârdı. Osmanlılar nazarında kapıkulu ocaklarına ulufe tevziyatı ile elçi kabullerinin aynı güne denk getirilmesi, Osmanlı hazinesinin zenginliğini sergilemenin yanı sıra Osmanlı ordusunun büyüklüğünü yabancı misafirlere göstererek saygınlık yaratma girişimiydi. Bu hususta Osmanlı sarayındaki tecrübelerini aktaran 16. yüzyıl elçi ve gezginlerinin yazılarını anmaya gerek yoktur. Habsburg elçisi Hermann Czernin, 1645'te Sultan I. İbrahim'in huzuruna kabul edildiğinde üç aylık istihkaklarını almak üzere saray avlusunda bekleyen kapıkulu neferlerinin yarattığı manzarayla karşılaşmış ve bunu elçilik günlüğüne kaydetmişti³³. Keza 1658'de Erdel prensi György II. Rákóczi'nin efendisiyle kurduğu ittifakı Osmanlı makamlarına izah etmeye çalışan İsveç elçisi Claes Rålamb, yabancı elçi kabulünün galebe divanına denk getirilmesini bir çeşit “servet sergileme” gösterisine benzetiyordu³⁴. Bu manada Osmanlı saray teşrifatının sembolik dili, 1665'te Edirne sarayına giren Habsburg elçilik mensupları tarafından da doğru anlaşılma benzemektedir; Cizvit rahip P. Tafferner'in sahneye kattığı ufak bir ahlakî zaaf betimlemesiyle birlikte. W. Leslie heyetinin resmî kâtibinin bugüne dair tuttuğu notlara bakılırsa, hakikaten de Habsburg büyükelçisi, IV. Mehmed'in huzurundan çıktıktan sonra saray avlusunu takımlar halinde terk eden asker kalabalığı yüzünden Edirne'de şahsına tahsis edilen konağa doğru yola çıkmadan önce bir saate yakın at sırtında beklemek zorunda kalmıştı³⁵.

³⁰ P. Tafferner, s. 94–95. Cizvit rahibin 1665 Ağustos'unda Edirne sarayında gördüğü “Obdo” Paşa'nın, o esnada IV. Mehmed'in maiyetinde şahit olduğu vekayii kaydeden ve 1676–78 arasında Osmanlı sarayında geçerli teşrifat usullerini derleyen Abdurrahman Abdi Paşa olma ihtimali epeyce yüksektir. *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler: Tevkî'î Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, haz. Sadık Müfit Bilge, İstanbul: Kitabevi, 2011.

³¹ P. Tafferner, s. 86–87.

³² Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İ.Ü. TY. 2488, vr. 74a-b.

³³ *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*, Druck und Verlag von A. Landfrass Sohn in Neuhaus, 1879, s. 66–67.

³⁴ Claes Rålamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk, 1657–1658*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s. 42.

³⁵ OeStA, KA, Alte Feldkaten 166, 1665/13/Beilage, vr. 9a. Osmanlıların para düşkünlüğü 1651–1658 yılları arasında Erdel elçiliğinde kâtiplik hizmeti yapan Jakab Harsányi Nagy tarafından 1672'de yayımlanan *Colloquia Familiaria Turcico-Latina* (Cölln an der Spree) isimli kitapta benzer batılı

W. Leslie, Edirne'den ayrılıp İstanbul'da kendisine gösterilen konağa yerleştikten sonra bir aya yakın Osmanlı sadrazamı Fazıl Ahmed Paşa'nın şehre gelişini bekledi. Bu esnada Ahmed Paşa, Çanakkale civarında bir geziye çıkan IV. Mehmed'e eşlik ediyordu. Veziriazamın olmadığı günlerde Osmanlı ricaliyile diplomatik müzakereler yürütmenin yolu yoktu. 13 Eylül'de, Habsburg heyetini ağırlama vazifesini üstlenmiş olan İstanbul kaymakamı, elçiliğin önde gelen üyelerini Boğaz'daki bahçeli köşküne davet etti³⁶. Şahsî mektubuna göz atılırsa, W. Leslie, şahsına gösterilen saygıdan epeyce memnundu. Habsburg heyetini taşıyan kadirgalar, tersane civarına gelip giden İngiliz, Felemenk ve Türk gemileri tarafından top atışlarıyla selamlandığı gibi, Boğaz'ın iki yakasını tutan Anadolu ve Rumeli hisarlarından elçinin seyri şerefine toplar patlatılmıştı³⁷. O güne şahitlik eden sefaret kâtibi, çoğu vakit takip ettiği resmî ve kuru üslubu terk etme pahasına, Boğaz'ın iki kıyısına serpiştirilmiş konak, köşk ve bahçelerin oluşturduğu manzaranın göze hitap ettiğini kaydetmeden duramamıştı³⁸.

Bu yarı resmî ziyaret, P. Tafferner açısından doğulu muhataplarını daha yakından tanıması için eşsiz bir fırsattı. Elçilik heyetinin kaymakamın yazlık evinde yedikleri yemeğin ardından eğlence faslına geçilmişti. W. Leslie ve sefaret kâtibi, yemeği takiben icra edilen gösteri, dans ve oyunları teyit etseler de günün ayrıntıları, bir kez daha, doğunun egzotik dünyasına meraklı P. Tafferner'in metnine girebilmişti. Bunda, tahminim, P. Tafferner'in Katolik reformasyonunun öncü tarikatlarından Cizvitlere mensup olmasının payı büyüktü. Cizvit rahip kaymakam konağının üst katında tertiplenen eğlencelere dair dengeli bir üslup tutturmaya çalışıyordu gerçi; aksi takdirde, resmettiği sefahat âleminde saygıdeğer Habsburg elçisi ve kendisine bir yer bulabilmek zordu. Yine de imalı bir dille, epeyce yaşlı bir adamın genç bir oğlanla ettiği raksı kaydetmeden geçemedi. Bunu takiben siyahlara bürünmüş dört genç, ellerindeki tahta kılıç ve kalkanlarla ritmik beden hareketlerine dayanan bir yiğitlik oyunu sergilemişlerdi. Bir küre ve topla akrobatik gösteriler yapan gencin ardından en son meydana çıkan hokkabaz, kıyafetinin içine gizlenmiş hanım aşığını el çabukluğuna dayanan bir gösteriyle ortaya çıkarmıştı³⁹. P. Tafferner, elçilik şerefine düzenlenen bu eğlenceyi uygunsuz mu buluyordu? Kanaatimce, efendisi W. Leslie'yi bu meclisin onur konuğu olarak takdim etmek zorunda kalmasa bu sorunun yanıtını çok daha tereddütsüz verecekti⁴⁰. Nitekim aynı güne dair canlı tasvirler yapan Johann

stereotiplerle ele alınmıştır. Gábor Kármán, *A Seventeenth-Century Odyssey in East Central Europe. The Life of Jakab Harsányi Nagy*, Leiden: Brill, 2016, s. 225-228.

³⁶ "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 156.

³⁷ OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, vr. 2b, Walter Leslie'den Raimondo Montecuccoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul.

³⁸ OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 11a.

³⁹ P. Tafferner, s. 122-123.

⁴⁰ 1675'te Şehzade Mustafa'nın sünnet şenliklerine katılan İngiliz sefaretçi papazı John Covel, aynı manzarayla, "kadın saçları gibi alımlı uzun saçları"yla yakışıklı ve güçlü bir adamla raks eden on yaşlarında bir oğlanın ne denli "çapkınca ve şehvetli figürleri acayip bir hünerle ve sessiz bir edepsizlik içinde icra" ettiğini görünce doğunun efemine sarayları ve Sardanalpalus'a değin giden bir ahlak eleştirisine girişmişti (John Covel, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü: Saray, Merasimler, Gündelik Hayat*, çev. Nurten Özmelek, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s. 135).

Theodor von der Reck, sıra yemek sonrası yaşananlara gelince, gördüklerini mektuplarını yolladığı muhataplarıyla paylaşamayacağı cinsten bir manzara olarak kabul ettiğinden olsa gerek, burada anlatmaya dilim varmıyor kabilinden bir cümleyle geçiştirmişti⁴¹.

IV.

P. Tafferner'in düşünce dünyasında Osmanlıların hak bir dine inanmadıklarını söylemek, malumun ilamından ibaret olsa gerektir. 11 Ağustos'ta huzura kabul merasiminin ardından sefaret heyetinin getirdiği hediyeler halka gösterilir gösterilmez, diyordu P. Tafferner, üzerinde hayvan ve kuş resimleri barındıran nesnelere, derhal göz önünden kaldırılarak hayvan suretleri kazanmıştı. Epeyce tartışmalı olan bu bilgi, Cizvit gözlemcinin şahsî deneyimlerinden ziyade kurgu ve zanlarına dayanıyor olmalıdır. P. Tafferner, bu iddiayı dile getirir getirmez, bir açıklama yapmak mecburiyetindeydi; yoksa İmparator I. Leopold'ün armağanlarına yönelik bu cinsten bir davranışın diplomatik dilde pek de hoş bir anlama gelmeyeceği açıktı. P. Tafferner, Osmanlıların bunu hediyeleri tahkir etmek amacıyla yapmadıklarını, bilakis özlerine mündemiç kabalıktan ötürü canlı varlıkların figürlerini görmeye tahammül edemediklerini yazıyordu. Osmanlılar, hayvan suretlerine baktıklarında bu bilinçsiz resimlere olmayan anlamlar atfediyorlardı. Örneğin, bu suretlerin "tiran"larını hicveden, onu aşağılayan çizimler olabileceğini düşünüyorlardı. Kaldı ki, bu insanlar, dinlerinin yarısı Musevilikten geldiği için çocukluklarından beri sahte peygamberlerinin dinî merasimlerde tasvirleri göz önünden kaldırmaları çağrısına canı gönülden uyuyorlardı. Bunlar, cansız hayvan resimlerine tanrısal güçler atfettiklerine göre, bütün diğer vahşi hayvanlara bakışları aynı olabilirdi⁴².

P. Tafferner'in Osmanlı İstanbul'u hakkında yazdıkları, farklı kültürlerin temsilciliğine soyunmuş kişilerin birbirleriyle etkileşim anında müşterek nesnelere dünyasını nasıl da başka gözlerle görebildiklerinin güzel bir örneğidir. Fazıl Ahmed Paşa'nın İstanbul'a dönmesi Ekim ortalarını bulmuştu; Habsburg sefaret heyetine tahsis edilmiş mübaşirler, arada kalan zamanı misafirlerine Osmanlı payitahtının ihtişamını göstermek amacıyla kullandılar. En azından Osmanlı kaynakları, eski İstanbul'da, Suriçi'nde bu maksatla düzenlenen iki geziyi, yabancı bir memleketten gelen bir grup insanı, Osmanoğullarına ait abidvî yapılarla etkileme hamlesi olarak takdim ederler. Anlaşılan o ki, W. Leslie ve yanındakilere bilhassa selatin camileri gösterilmişti⁴³. Osmanlı müverrihleri, heyetin takip ettiği gezinti güzergâhı konusunda suskun olsa da sefaret kâtibi, 23 ve 28 Eylül'de yapılan gezilere dair tuttuğu notlarında Aya Sofya, Sultanahmet, Hatice Turhan Sultan tarafından kısa süre önce inşa ettirilen Yeni Camii ve Süleymaniye'nin bu vesileyle ziyaret edildiğini belirtir⁴⁴. Osmanlı yetkililer,

⁴¹ Johann Theodor von der Reck, s. 212-214.

⁴² P. Tafferner, s. 96-97.

⁴³ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 288; Erzurumlu Osman Dede, *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 909, vr. 34b; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*, I, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s. 392; Mehmed Râşid, *Târîh-i Râşid*, 2. bs., I, İstanbul 1282/1865, s. 109.

⁴⁴ OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 11b-12a.

sefaret üyelerinin başını Osmanlı ve Müslüman olanın heybetiyle döndürmeye çalışırsanız, P. Tafferner, onların gösterdikleriyle değil, kendi gördükleriyle meşguldü. Cizvit rahip, örneğin, yazdıklarına bakılırsa, Sultanahmet ve Süleymaniye camilerini karıştırmış; Süleymaniye'den bahsederken Sultanahmet'i anlatmışa benziyordu. Aya Sofya'ya uzun sayfalar ayırdığı doğrudur; ama cami olan değil, Hıristiyanlığın en eski ibadethanelerinden biri olan Aya Sofya'ya⁴⁵. Bu anlam yüklü betimlemenin, kaldı ki, P. Tafferner'e mahsus olduğunu düşünmemek gerekir. Yirmi yıl kadar önce Hermann Czernin, sefaret günlüğüne düştüğü 7 Şubat 1645 tarihli kayıta, bayram şenlikleri münasebetiyle Osmanlı sultanının alayla Aya Sofya'ya, yani kiliseye gittiğini yazıyordu⁴⁶.

Habsburg misafirlerine eşlik eden Hasan Ağa'nın⁴⁷ ne anlattığını bilmek zor olsa da, P. Tafferner'in bunların neredeyse hiçbirini ya duymadığını, ya da İstanbul günlerine dair hatıralarında yer vermediğini bugün rahatlıkla söyleyebiliriz. P. Tafferner'in gözünde, İstanbul, bir anlamda hala Konstantinopolis idi; şehrin fizikî görünümüne ve onun açısından daha acısı ruhuna Osmanlılarca eklenmiş kültürel unsurları reddetme temayülündeydi. Bu sebeple, mesela, sıra Topkapı Sarayı'nın tarifine geldiğinde, söze Konstantinos'un sarayı diye başlıyordu⁴⁸. Bu, bir bakıma, muadil bir örnekte, Viyana veya Prag'ı ziyaret eden Osmanlı elçilik heyetinin aynısıyla hissedemeyecekleri bir duygunun tezahürüydü. P. Tafferner, elçilik vesilesiyle ayak bastığı toprakları, o gün itibarıyla yabancı ve hatta düşman bir siyasî gücün hâkimiyeti altında olsa bile, ait olduğu kültür dünyasının dolaylı ama kıdemî itibarıyla hayli saygın bir parçası kabul ediyordu. Bu duygunun neye tekabül ettiğini en iyi örnekleyen hadise, belki de 1629'da Hans Ludwig von Kuefstein'in Osmanlı elçiliği zamanında yaşamıştı. 15 Nisan'da bir kız çocuk sahibi olan Kuefstein, o esnada imparator elçisi sıfatıyla İstanbul'da bulunduğundan Kardinal Khlesel'in kızını vaftiz ederken Constantia ismini verdiğini öğrenmişti⁴⁹: Viyana'daki bir Osmanlı elçilik heyeti münasebetiyle tersini tahayyül edemeyeceğimiz bir örnek.

P. Tafferner, metnin yapısı ve kullandığı üslup bakımından düşünüldüğünde, epeyce şaşırtıcı bir biçimde, mevzu Valide Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılan Yeni Cami'ye geldiğinde önemli bir ton değişikliğine gider. Cizvit rahip, ne hikmetse, diğer Osmanlı ibadethanelerine duyduğu ilgisizliğin aksine, Hıristiyanlık geçmişinden bir iz taşımamasına rağmen eserinde Yeni Cami'ye hatırı sayılır bir yer ayırdığı gibi satırlarında bariz bir sitayiş havası hâkimdir. Tafferner seyahatnamesinin bütünü esas alındığında, bu değişiklik, metnin inşasında izaha muhtaç bir seçime benzemektedir. Bu halin muhtemel sebeplerinden biri, en azından ilk akla gelen nedenlerden biri, Hasburg elçisi W. Leslie'nin caminin 30

⁴⁵ P. Tafferner, s. 134-142.

⁴⁶ *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin*, s. 60.

⁴⁷ P. Tafferner, s. 43-44. J. Burbury (s. 102) ve Johann Theodor von der Reck (s. 201), 16 Haziran'da Sırkamer'de heyeti karşılayan Hasan Ağa'nın saray görevlilerinden biri olduğunu yazsalar da, bu şahsın Fazıl Ahmed Paşa'nın kapısında hizmet eden ağalardan biri olma ihtimali daha kuvvetlidir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], *Maliyeden Müdevver Defterler* [MAD] 3240, s. 7).

⁴⁸ P. Tafferner, s. 139-141.

⁴⁹ K. Teplý, *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV*, s. 45.

Ekim 1665'te yapılan resmî açılışına davet edilmiş olmasıdır. Gerçi W. Leslie'nin bu kez merasimin onur konuklarından biri olmadığı açıktır; Habsburg elçisi, o gün IV. Mehmed'in geçişini ve caminin hizmete girişi uğruna tertip edilen töreni Osmanlı yetkilileri tarafından şahsına tahsis edilen bir hanenin penceresinden takip etmişti⁵⁰.

Yine de Cizvit kâtibin Yeni Cami'yi uzun uzadıya övmesinin ardında, elçinin varlığından bağımsız, iki motivasyona sahip olduğu görülüyor. Bunlardan ilki, caminin bakımından sorumlu hademeyle yaptığını iddia ettiği sohbet vesilesiyle, bir kez daha, Katolik inancının üstünlüğünün altını çizme fırsatını yakaladığını düşünmesidir. P. Tafferner, kendi ifadesine bakılırsa, böylesine ihtişamlı bir yapıyı görür görmez, aklına bir soru takılmıştı: İbadethanenin içi neden bu kadar çok sayıda kandil ve pencereyle aydınlatılıyordu? Cami hademesine bunun esbabını sorduğunu yazan P. Tafferner, manidar bir biçimde, doyurucu bir yanıt alamadığını belirtiyordu. Cizvit rahip, büyük ihtimalle, Katolik tasavvurları gereği bu ebatta bir mabedin loş olması gerektiğine inanıyordu. Bundan daha önemlisi, P. Tafferner, tabiri caizse, ağzındaki baklayı çıkarıp sözüm ona etraftan kulağına çalınan havadisi aktarırken caminin heybetinin nereden kaynaklandığını ifşa ediyordu. Elbette bu arada, sefaret heyetiyle beraber kendisine gösterilen diğer Osmanlı ibadethanelerinin aksine Eminönü'ndeki camiye neden bu denli güzel bulunduğunu da... P. Tafferner'in duyduğuna göre, caminin banisi Hatice Turhan Sultan, esasen gizlice Hıristiyan itikadını devam ettiriyordu. Valide Sultan, tam da bu hususta şüpheleri dağıtmak için alabildiğine devasa bir ibadet mahalli inşa ettirmek suretiyle göz boyamayı arzulamıştı⁵¹. Bu sayede P. Tafferner, İstanbul'da görüp eserine kaydetmeye seza bulunduğu abidevî yapılardan birini daha Hıristiyanlıkla ilişkilendirmiş oluyordu.

V.

Peki, P. Tafferner'in eseri boyunca kullandığı ikili dil nereden kaynaklanıyordu? Başka bir deyişle, Cizvit ahlakıyla bakıldığında, kaba, derinlikten yoksun, sefih ve kibirli olan Osmanlılar, aynı zamanda diplomatik teşrifat konusunda hassas, misafirlerine nezakette kusur etmeyen, usul erkân bilen kişiler nasıl olabiliyorlardı? P. Tafferner açısından, daha önce de değinildiği üzere, soruyu

⁵⁰ OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 13b-14a. Lucienne Thys-Şenocak, Hatice Turhan Sultan'ın Osmanlı siyasî ve kültürel hayatında oynadığı role dair kaleme aldığı kitabında Yeni Camii'nin açılış tarihini 31 Ekim 1665 olarak verir. *Hadice Turhan Sultan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 227. Krş.: *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Aldershot: Ashgate, 2006, s. 202. Ne var ki, L. Thys-Şenocak'ın bu bilgiyi verirken atıfta bulunduğu Osmanlı kaynaklarına müracaat edildiğinde de sefaret kâtibinin günlük notlarında yazıldığı gibi, doğru tarihin 30 Ekim olması icap eder.

⁵¹ P. Tafferner, s. 154-158. Mohaç rahibi ve Katolik misyoner Don Simone Matkovich, 17. yüzyılın ilk yarısında Szendrő beyi Hasan'ı ziyaret ettiğinde, örneğin, ondan gördüğü güler yüzü ve Hırvatça yürüttükleri tatlı sohbeti, Hasan'ın vaftiz edildiği günleri, yani çocukluğunun temsil ettiği Hıristiyan geçmişini özlediği şeklinde yorumlamıştı. István György Tóth, "Catholic Missionaries as Turkish Prisoners in Ottoman Hungary in the Seventeenth Century", *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ed. Géza Dávid and Pál Fodor, Leiden-Boston: Brill, 2007, s. 122.

kişisel temelde yanıtlamak mümkün görünüyor. Cizvit kâtibin kaleminden çıkan seyahatname, bir anlamda, efendisi W. Leslie'nin merkeze konumlandırıldığı yarı-resmî bir elçilik raporu hüviyeti taşıyordu. Bu sebeple, Osmanlı toplumunu Katolik ilkeler doğrultusunda eleştiriye tabi tutan P. Tafferner, vardığı nahoş tespitleri eserinin ilgili sayfalarına dağıtmakla meşgul olduğu halde, sıra W. Leslie'nin başrolü oynadığı diplomatik faaliyetlere geldiğinde, efendisinin Osmanlılar eliyle gördüğü muazzam saygı ve Habsburg sefaretini için düzenlenen merasimlerin işleyişindeki kusursuzluğu öne çıkarmayı yeğliyordu.

P. Tafferner, Habsburg elçiliğine dair betimlemelerinde yalnız olsaydı, anlatısının tarihî olgulardan uzak, salt müellifinin niyet ve kaygılarını yansıtan bir çeşit kurgu olduğu iddia edilebilirdi. Oysaki 1665–1666'dan kalan diğer tanıklıklar, büyük ölçüde, Cizvit rahibin bu tarihte Osmanlı ve Habsburg temsilcilerini buluşturan diplomatik temasların seyri hususunda çizdiği resme uymaktadır. Sefaret heyetinin resmî kâtibi, Osmanlı günlerinde elçinin veya sefaret üyelerinin şahsına yönelik herhangi bir “manevra” kaydetmediği gibi, W. Leslie, kayınbiraderi Raimondo Montecuccoli'ye yolladığı şahsî mektubunda Osmanlı makamlarının sergilediği ihtimamdan duyduğu memnuniyeti açıkça yazıyordu⁵². Heyetin gönüllü mensuplarından Johann Theodor von der Reck, şayet sonradan fikrini değiştirmeyse, yolculuğun ilk haftalarında Osmanlı topraklarında gördüğü saygı ve yakın ilgiyi sözcüklerin ifade etmede kifayetsiz kalacağını belirtiyordu⁵³. Birçok bakımdan elçilik kafilesine katılmaktan pişman olduğunu söyleyen Johann Josef von Herberstein bile, Türk misafirperverliğinin altını çizerek, bir sınır savaşı olarak Osmanlıların iki devlet arasında varılan barışı korumaya içten duygularla sarıldıklarını yazmıştı⁵⁴.

O halde, P. Tafferner'in Osmanlı diplomasisine dair seyahatnamesinde takındığı tutum, tek başına, efendisinin diplomat kişiliğini kahramanlaştırma girişiminden ibaret değildi. Daha ziyade, bazı hallerde, W. Leslie elçiliğine şahitlik edenlerin fark ettiği ufak tefek sorunların üstünü örterek kusursuz bir manzara resmetmeyi tercih etmişti. Bu tavrın istisnaî örneklerinden birisinde, 10 Kasım 1665'te, bu kez İstanbul'da IV. Mehmed'in huzuruna çıkan Habsburg heyeti memlekete geri dönüş müsaadesi almak istiyordu. Bu esnada Habsburg mukim elçisi Simon Reniger, 1649'dan beri yürüttüğü vazifesini yeni atanan meslektaşları Johann Giambattista Casanova'ya terk etmek maksadıyla arz odasına giren kafilenin arasına katılmıştı⁵⁵. Sabık elçi, belki de yılların getirdiği rahatsızlıklardan ötürü

⁵² OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, vr. 2a, Walter Leslie'den Raimondo Montecuccoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul.

⁵³ “Es ist nicht genugsam zu beschreiben, wie hofflich und courtois unß die Türken an allen Orten empfangen und wie willig sie sein, unß zu dienen”, s. 202.

⁵⁴ H. Happner, “Johann Josef von Herberstein”, s. 120.

⁵⁵ OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 15a-b. Ayrıca bkz.: *Vekâyi'-nâme*, s. 215. 1649-1666 yılları arasında Habsburgların Osmanlı payitahtındaki mukim elçiliğini yürüten Simon Reniger von Renningen hakkında yakın tarihli bir çalışma için bkz.: Zsuzsanna Cziráki, “Zur Person und Erwähnung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649–1666)”, *Wiener Archivforschungen: Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*, hsg. von Z. Cziráki, A. Fundárková, O. Manhercz, Z. Peres, M. Vajnági, Wien, 2014,

takatini kaybettiğinden IV. Mehmed'in karşısında reverans için koltukaltlarından aşağı doğru çekildiğinde yere düşerek alnını sertçe zemine çarpmıştı. İngiliz kâtip Paul Rycaut, bu esnada yaşı hayli geçkin ve gut hastalığından mustarip biri olarak tarif ettiği S. Reniger'in belini bükerek etek öpebilme esnekliğini yitirmiş olduğunu yazıyordu. Gelgelelim, merhamet göstermeyen kapıcıbaşı, kollarına girdiği ihtiyarı öylesine sert biçimde yere itirmişti ki, eski mukim elçi kafasını yere çarpmıştı⁵⁶.

Hikâyenin kaynağı P. Tafferner'di; sefaret kâtibi, pek anlaşılır sebeplerle kafasını yere çarpan bir sefaret üyesinin yaşadıklarını resmî tutanaklara geçmemişti. Bununla birlikte W. Leslie'nin Osmanlı elçiliğine dair anlatılar Viyana'dan Habsburg hanesine karşı seslerin daha gür çıktığı Frankfurt'a doğru kaydıkça aynı olayın aktarımında ufak ama ima yüklü üslup farklılıkları doğmuş görünüyör. *Theatrum Europaeum*'un 1665 senesinin havadislerini derleyen cildinde, P. Tafferner'in anlatım çizgisi takip edilmekle birlikte, heyet mensubunun yere düştüğü an ortaya çıkan görüntü P. Tafferner'in ifade ettiğinden çok daha utanç verici resmedilir. Ne de olsa, odada bulunan Osmanlı erkânı, yabancı bir heyet mensubunu, arza kabul merasiminin ağırbaşlı ciddiyetine tamamen ters biçimde yerde gördüklerinden istem dışı olarak alınlarını ovalayıp gözlerini başka yöne çevirmişlerdi⁵⁷. Hâlbuki P. Tafferner'e sorulacak olursa, Habsburg elçisini küçük düşürmek için tertip edilmiş bir mizansenden bahsetmenin lüzumu yoktu; kaldı ki, bu sakarlığa sebep olanların Osmanlı yetkililerince cezalandırılacağını düşünmek daha doğru olurdu⁵⁸.

Benzer şekilde, P. Tafferner, 1666 Mart'ının sonlarında Osmanlı ve Habsburg elçilerinin sınırda son kez teati edilmeleri sürecinde yaşanan aksaklıkları tatlı bir sona bağlayarak nakletmeyi seçmişti. Kara Mehmed Paşa'nın buluşma menziline ne zaman geleceği belirsizdi. Osmanlı elçisi, Viyana'daki ikameti

s. 157-164.

⁵⁶ Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*, London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII, s. 168.

⁵⁷ Martin Meyer, *Theatrum Europaeum oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denkwürdiger Geschichten ...*, IX, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Matth. Merian, 1672, s. 1535. Tabii ki, Osmanlı sultanının huzuruna çıkan yabancı elçilik mensuplarının iki koluna girilerek verdirilen selamın batılı diplomatlar nazarında eskiden beri sıkıntı yarattığını unutmamak gerekir. Salomon Schweigger, 1578 yılı için aşağı yukarı aynı betimlemeyi yapar: "... deren zween ergriffen einen aus den beyden Legaten zuvörderst an den Wammesermeln/ und griffen unter die Ermel/ fürten also für den Sultan hinein/ und stiessen sie alßdann vor dem Sultan ganz ungestümmiglich und unfreundlich zu boden auff die Knie ..." *Ein Neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, gedruckt und verlegt zu Nürnberg durch Johann Lantzenberger, 1608, s. 55; S. Schweigger'in, bu uygulamanın kökenlerine dair bir de yorumu vardır. s. 59.

⁵⁸ P. Tafferner, s. 180-181. Bu arada kayda değer bir ayrıntı, P. Tafferner'in eserinin 1700 tarihli baskısında hikâyedeki kahramanların isimlerinin metinden çıkarılmış olmasıdır. Paul Tafferner, *Curiose und Eigentliche Beschreibung von Ihro Röm. Käys. Maj. An den Türkischen Hoff abgeschickten Groß=Botschaffters / Herrn Graffens Wolfgang von Oettingen Soleñer Abreise von Wien ... Wegen Gleichheit des Inhalts beigefügt die letztere solenne Kayserl. Botschafft an die Ottomannische Pforte Des Herrn Graf Walther von Leslie, Im Jahr 1665.est in Lateinischer Sprach geschrieben*, Leipzig, Gedruckt im Jahr 1700, s. 226-227.

süresince de birçok şeyden şikâyetçi olmuştu⁵⁹; görünen o ki, şimdi de şahsına ve beraberinde götürdüğü heyete imparatorluk hazinesinden yapılan ödemenin eksik olduğunu ileri sürerek Komaran'a doğru yola çıkmayı geciktiriyordu. Resmî elçi değişimi için Budin ve Estergon'da oyalanmak zorunda kalan W. Leslie, 20 Mart'ta, Osmanlı ve Habsburg elçilerinin iade edilecekleri sınır menziline gelmiş olmasına rağmen Kara Mehmed Paşa yine ortalıkta görünmüyordu. O gün yaşadıklarını bir nebze duygusal öfkeyle anlatan P. Tafferner, açık düzlükte bekleyen Habsburg kafilesini iliklere işleyen sert ve soğuk bir rüzgârın pençesinde tarif ediyordu. Bu arada sefaret hizmetinden ötürü hissesine düşen parayı alamadığını söyleyen Osmanlı elçisi, Komaran'dan ayrılmaya bir türlü yanaşmıyordu. İngiliz kâtip J. Burbury, Cizvit yoldaşı gibi (herhalde W. Leslie de aşağı yukarı aynı şekilde düşünüyordu), Kara Mehmed Paşa'nın bu davranışını yakışsız ve açgözlü buluyor; bunun gibi huysuzlukların bizatihi Osmanlı sultanının itibarını zedelemekten başka bir işe yaramadığını düşünüyordu. Kara Mehmed Paşa'yı beklemekten vazgeçen W. Leslie, olan biteni anlatıp Osmanlı elçisini resmen şikâyet etmek için Budin'e dönmeye karar vermesine rağmen elçilik işlemlerinin yürütülmesinden sorumlu Osmanlı görevlilerinin araya girmesiyle yatıştırıldı⁶⁰.

Dahası, von der Reck'e bakılırsa, elçi teatisinden sorumlu Estergon beyi, buluşma mahalline gelmesine rağmen tekneden inmekte nazlanan Kara Mehmed Paşa'ya yolladığı adamıyla hafif yollu tehdit ederek, biraz daha oyalanması halinde gemiden zorla indirileceğini söylemişti. Johann Theodor von der Reck, nihayet 20 Mart akşamı gerçekleşen elçi değişiminde sergilenen ölçülü davranış ve usturlu hareketlerin esasen zevahiri kurtarmaya yönelik olduğunu yazsa da⁶¹, P. Tafferner, merasimi anlattığı satırlarında birdenbire yumuşamış görünüyordu. Gün boyunca yaşanan onca tatsızlık, büyük bir nezaket ve saygı havasıyla yer değiştirmişti. P. Tafferner'in sözleriyle, nasıl ki İmparator ve Sultan birbirlerine artık dostane gözlerle bakıyorlarsa, onları temsil eden elçileri de son merasim anında öyle sevecen bir bakış takınmışlardı⁶².

Sözün özü, 17. yüzyılın ortalarında ne P. Tafferner, ne de Osmanlı dünyasıyla temas kuran diğer batılı gözlemciler nazarında doğulu "öteki"nin tanımı esaslı bir biçimde değişmişti. Ne var ki, 17. yüzyılda en azından Osmanlı-Habsburg diplomatik tecrübesinde, daha kat edilecek çok yol olsa da gözle görülür bir incelmeye ve profesyonelleşmeye yaşanıyor. Bu bağlamda, efendisi W. Leslie'nin 1665-1666'daki diplomatik faaliyetlerini sonraki nesillere aktarma şiarıyla yola çıkan P. Tafferner'in metni, bir yandan Osmanlı günlerinin sorunsuz diplomasisini, öte yandan Osmanlı düşüncesinin batı-hıristiyan kültürüne kıyasla batıllığını ortaya koymaya çalıştığı sayfaların birinde tıkanıp kalıyordu. Cizvit rahip, dönemin başka bazı görgü şahitleri gibi, 1666'da Viyana'ya dönüş yolu

⁵⁹ W. Leslie, çeşitli vesilelerle Osmanlı büyükelçisi Kara Mehmed Paşa'nın Viyana'dan yolladığı şikâyet yüklü mektupların İstanbul'daki konumunu zora soktuğunu dile getirmişti. OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, Walter Leslie'den Raimondo Montecucoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul, vr. 2b ve 4a'da iki farklı yerde ve "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 157-158.

⁶⁰ P. Tafferner, s. 269-272; J. Burbury, s. 217-221.

⁶¹ Johann Theodor von der Reck, s. 244.

⁶² P. Tafferner, s. 272.

üzerinde uğranılan Estergon civarında üç sene önce vuku bulan Ciğerdelen çarpışmasında esir alındıktan sonra infaz edilen Alman ve Macar askerlerin cansız bedenleriyle karşılaşmıştı. 1663 Ağustos’unda Uyvar Kalesi’nden çıkan Ádám Forgách kuvvetleriyle çarpışan Osmanlılar, muzaffer çıktıkları muharebenin ardından sadrazam otağının önüne topladıkları esirlerden büyük kısmını topluca katletmişlerdi⁶³. Düşman neferlerinin idam edilmesiyle ortaya yayılan cansız bedenler, üç tepecik halinde bir araya getirilerek belki de bir nevi zafer nişanesi olarak harp meydanında tutulmuştu. John Burbury, Paul Tafferner ve dönemin ele avuca sığmaz seyyahı Evliya Çelebi’nin anlattıklarına bakılırsa, çarpışmanın üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen cesetler aynı yerde durmaya devam ediyordu⁶⁴. Böylesi bir vahşetle yüz yüze gelen P. Tafferner, tutsak alınan savaşçıları gözünü kırpmadan öldürtüp kana susamışlığını doyumak için ölülerin kanlarını avuçlayan komutanın nasıl gaddar ve hunhar biri olduğunu söylüyordu söylemesine; ama bu esir katliamının emrini veren kimdi hakikaten? 1663 yazında Osmanlı ordusuna serdarlık eden ve Uyvar kuşatmasına başlamadan evvel eline geçen Habsburg askerlerinin infaz edilmesini isteyen de P. Tafferner’in kitabı boyunca Habsburg elçisi Walter Leslie’ye büyük hürmet gösterip imparatorluk heyetinin ihtiyaçlarını kusursuz biçimde karşılayan da Fazıl Ahmed Paşa’dan başkası değildi. O ana gelinceye değin Fazıl Ahmed, P. Tafferner’in anlatımında hem Osmanlı hem de Habsburg temsilcilerini ziyadesiyle tatmin eden diplomatik sahnelerin kurulmasına önyak olmuş, hayırsever bir kişilik olarak görüne gelmişti. Herhalde bu yüzden, Cizvit rahip eserinin sadece bir yerinde Fazıl Ahmed’in ismini unutmamıştı; Osmanlı sadrazamı, bir kereliğine, kuru bir tanımla *Der Kriegsoberste*, yani başkomutan idi⁶⁵. Fazıl Ahmed ismini, bu denli samimi ve iyi niyetli diplomatik alışverişin ardından lekelemenin anlamı yoktu.

⁶³ *Theatrum Europaeum*, IX, s. 948; Martin Meyer, *Ortelius Continuatus, Das ist der Ungarischen Kriegs-Empörungen/Fernere Historische Beschreibungen ...*, verlegt durch Paul Fürsten/ Kunst – und Buchhändlern in Nürnberg, getrukt zu Franckfurt am Mäyn bey Daniel Fiebet, im Jahr 1665, s. 263; Georg Kraus, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608–1665*, herausgegeben von Ausschusse des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, II. Theil, Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, IV. Band, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864, s. 337; *Cevâhirü’t-tevârîh*, s. 153; Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, haz. Ertuğrul Oral, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000, s. 94; Tâ’ib Ömer, *Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad*, İÜ Nadir Eserler Ktp., İbnülemin Mahmud Kemal, 2602, vr. 12b.

⁶⁴ P. Tafferner, s. 268–269; J. Burbury, s. 217; Evliya Çelebi, VII, s. 51.

⁶⁵ P. Tafferner, s. 268.

Abstract

Barbarians with Manners: Ottoman Observations of a Jesuit Priest between Cultural Biases and Diplomacy (1665–1666)

Walter Leslie, the Habsburg ambassador to the Porte in 1665, was accompanied in the embassy by a wide range of aristocrats, attendants, and diplomatic corps as well as several travellers and adventurers who penned their days of diplomatic service. Paul Tafferner, a Jesuit priest and the personal confessor of the imperial ambassador, also wrote a voluminous travel book covering the days he spent in the service of W. Leslie from the day he departed from Vienna until his coming back to the imperial residence. Paul Tafferner's work was published in 1668 originally in Latin and was soon translated into German. His travel book serves as an example of the equivocal standpoint characteristic to early modern western observers that encountered the Ottoman and Islamic monuments. Ottoman chronicles of the period, as confirmed by historical narratives produced within the W. Leslie embassy, relate that the members of the imperial delegation were offered several trips in Constantinople. Two groups of historical accounts, however, draw completely differing pictures for the same days. The historical background for this discrepancy in sources, particularly the reasons for producing contradictory accounts on Ottoman Constantinople in 1665, poses a challenging problem for the students of history. Mühürdar Hasan Ağa, Findıklılı Mehmed Ağa, and Abdurrahman Abdi Efendi took pride in displaying the outstanding Ottoman architectural works to a Christian embassy. But what did Paul Tafferner actually see when he was guided through Constantinople and why?

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

Maliyeden Müdevver Defterler [MAD] 3240.

Österreichisches Staatsarchiv [OeStA]

Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Türkei I/138

Kriegsarchiv [KA], *Alte Feldakten* 166.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden [SLUB] Eb. 387.

Yazma Eserler

ERZURUMLU OSMAN DEDE, *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 909.

MUSTAFA ZÜHDİ, *Ravzatü'l-Gazâ*, İ.Ü. TY. 2488.

TÂ'İB ÖMER, *Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad*, İÜ Nadir Eserler Ktp., İbnülemin Mahmud Kemal, 2602.

Basılmış Ana Kaynaklar

- ABDURRAHMAN ABDÎ PAŞA, *Vekâyi'-nâme* (Osmanlı Târîhi (1648–1682), Tahlil ve Metin Tenkidi, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca, 2008.
- BURBURY, John, *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard ...*, London 1671.
- COVEL, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü: Saray, Merasimler, Gündelik Hayat*, çev. Nurten Özmelek, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZILLÎ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672–1673)*, şerhlerle yayınlayan Charles Scheffer, I-II, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Historical Records of the Family of Leslie from 1067 to 1868-9: Collected from Public Records and Authentic Private Sources*, by Colonel Leslie, K. H. of Balquhain, III, Edinburgh: Edmonston and Douglas, 1869.
- Im Reiche des Goldenen Apfels. Des türkischen Weltenbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665*, ed. Richard F. Kreutel, Erich Prokosch, Karl Tepy. Graz, Wien, Köln: Styria, 1987.
- KRAUS, Georg, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608–1665*, herausgegeben von Ausschusse des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, II. Theil, Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, IV. Band, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864.
- MEYER, Martin, *Ortelius Continuatus, Das ist der Ungarischen Kriegs-Empörungen/Fernere Historische Beschreibungen ...*, verlegt durch Paul Fürsten/Kunst- und Buchhändlern in Nürnberg, getruckt zu Franckfurt am Mäyn bey Daniel Fiebet, im Jahr 1665.
- MEYER, Martin, *Theatrum Europaeum oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denkwürdiger Geschichten ...*, IX, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Matth. Merian, 1672.
- MEHMED HALİFE, *Tarih-i Gilmanî*, haz. Ertuğrul Oral, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.
- MEHMED RÂŞİD, *Târîh-i Râşid*, 2. bs., I-II, İstanbul 1282/1865.
- Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârîh'i*, haz. Abubekir Sıddık Yücel, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996.
- Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler: Tevkîî Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, haz. Sadık Müfit Bilge, İstanbul: Kitabevi, 2011.
- RÂLAMB, Claes, *İstanbul'a Bir Yolculuk, 1657–1658*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

- RYCAUT, Paul, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*, London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII.
- REINHARD, Lüdicke, (hrsg.), "Eine Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel 1665-66. Aufzeichnungen des Freiherrn Joh. Theod. v. Reck im Freiherrlich-Landsbergischen Archiv des Hauses (Dren-)Steinfurt", *Zeitschrift für vaterländische Geschichte (Westfalen)*, 64/1 (1906), s. 191-247.
- SCHWEIGGER, Salomon, *Ein Neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, gedruckt und verlegt zu Nürnberg durch Johann Lantzenberger, 1608.
- SİLAHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Silahdâr Târîhi*, I-II, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- TAFFERNER, Paul, *Cæsarea Legatio, Quam Mandante Augustissimo Rom: Imperatore Leopoldo I. Ad Portam Ottomañicam suscepit, perfecitq; Excellentissimvs Dominvs, Dominvs Walterus S.R.I. Comes de Leslie, Dominus Pettovij, & Neostadij ad Mettoviam: Sac: Cæs: Majestatis à Consilijis intimis, & Aulæ Bellicis, Campi Mareschallus, & Confiniorum Sclavoniæ, & Petriniaë Generalis, Aurei Velleris Eques. ...*, Viennæ Austriæ, Typis Matthæi Consinerovij, Sac: Cæs: Majest: Aulæ Typographi, Anno Domini 1668.
- TAFFERNER, Paul, *Curiose und Eigentliche Beschreibung von Ihro Röm. Käys. Maj. an den Türkischen Hoff abgeschickten Groß=Botschaffters / Herrn Graffens Wolfgang von Oettingen Soleñer Abreise von Wien ... Wegen Gleichheit des Inhalts beigefügt die letztere solenne Kayserl. Botschafft an die Ottomannische Pforte Des Herrn Graf Walther von Leslie, Im Jahr 1665.est in Lateinischer Sprach geschrieben*, Leipzig, Gedruckt im Jahr 1700.
- TAFFERNER, Paul, *Der Röm. Kay. May. Leopoldi I. An Deß grossen TürckenSultans Mehemet Cham Ottomanische Porten Annon 1665. den 25. May abgeordnete Botschafft, Welche Ihro Hochgrafl. Excellenz, etc. Herr, Herr Walther Leßlie, deß Heil. Röm. Reichs Graff und Herr zu Pettau ... denckwürdig verrichtet*, Wien [ca. 1670].
- VELTZÉ, Alois (hrsg.), "Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649-1666", *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs*, N.F., 12. Bd., (1900), s. 57-170.
- WOLF, Adam (hrsg.), "Drei diplomatische Relationen aus der Zeit Kaiser Leopolds I", *Archiv für österreichische Geschichte*, XX (1858), s. 281-340.
- Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*, Druck und Verlag von A. Landfrass Sohn in Neuhaus, 1879.

İkincil Literatür

- ANGELI, Moritz von, “Der Friede von Vasvár (Beiträge zur vaterländischen Geschichte)”, *Mitteilungen des k. (u.) k. Kriegsarchivs*, Folge I-III, (1877), s. 1-36.
- CAMPS, Arnulf, “Father Heinrich Roth, S.J. (1620-1668) and the History of His Sanskrit Manuscripts”, *Studies in Asian Mission History, 1956-1998*, Leiden: Brill, 2000, s. 90-103.
- CLOSSEY, Luke, *Salvation and Globalization in the Early Jesuit Missions*, New York: Cambridge University Press, 2008.
- CZIRÁKI, Zsuzsanna, “Zur Person und Erwähnung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649–1666)”, *Wiener Archivforschungen: Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*, hsg. von Z. Cziráki, A. Fundárková, O. Manhercz, Z. Peres, M. Vajnági, Wien, 2014, s. 157-164.
- ÇALIŞIR, Muhammed Fatih, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)*, yayımlanmamış doktora tezi, Georgetown University, Washington, D.C., 2016.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, Pest: C. A. Hartleben's Verlage, 1830.
- HAPPNER, Harald, “Johann Josef von Herberstein und die kaiserliche Grossbotschaft nach Konstantinopel 1665/66”, *Österreichische Osthefte*, 20 (1978), s. 116-123.
- HUBER, Alfons, “Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658–1664”, *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 509-587.
- KÁRMAN, Gábór, *A Seventeenth-Century Odyssey in East Central Europe. The Life of Jakab Harsányi Nagy*, Leiden: Brill, 2016.s
- KÁRMAN, Gábór, “The Polish-Ottoman-Transylvanian Triange: A Complex Relationship in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Türkiye-Polonya İlişkilerinde “Temas Alanları” 1414–2014 Uluslararası Konferansı Bildiriler Kitabı*, haz. Hacer Topaktaş, Natalia Krolikowska, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017, s. 293-321.
- KOLÇAK, Özgür, “A Transylvanian Ruler in the Talons of the ‘Hawks’: György Rákóczi II and Köprülü Mehmed Paşa”, *4th International Annual Balkan Conference (IBAC), 15-18 Ekim 2014, Bükreş*, ed. Florentina Nitu vd., International Balkan Annual Conference (IBAC)-4, İstanbul: TDBB, 2016, s. 341-359.
- KOLÇAK, Özgür, “Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Devlet Yapısına Dair Gözlemleri (1665)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 54 (2011), s. 55-89.
- KOLÇAK, Özgür, “Walter Leslie Habsburg követ látogatása a Portán. Diplomáciatörténeti adalékok (1665-1666)”, *Aetas*, 31 (2016-3), s. 98-125.
- KOLÇAK, Özgür, “XVII. Yüzyıl Osmanlı-Habsburg Diplomasi Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması'nın Tasdik Sürecine Dair Yeni Bulgular”, *Dîvân. Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22/43 (2017), s. 25-88.

- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, "Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray", *Journal of Early Modern History*, 7/3-4 (2003), s. 245-256.
- MEIENBERGER, Peter, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Bern-Frankfurt/M: Herbert-Peter Lang, 1973.
- PETRITSCH, Ernst D., "Die osmanische Großbotschaft und der Weltreisende Evliyâ Çelebi in Wien (1665/66)", *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, hrsg. Karin Sperl, Martin Scheutz, Arno Strohmeyer, Eisenstadt: Burgenländische Landesarchiv, 2016, s. 269-291.
- REDLICH, Oswald, *Weltmacht des Barock: Österreich in der Zeit Kaiser Leopold I*, 4. bs., Wien: Rudolf M. Rohrer Verlag, 1961.
- ROOSEN, William, "Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach", *The Journal of Modern History*, 52/3 (1980), s. 452-476.
- SCHWARZ, Henry Frederick, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Cambridge: Harvard University Press, 1943.
- SIENELL, Stefan, "Die Ersten Minister Kaiser Leopolds I.: Johann Ferdinand von Portia und Wenzel Eusebius von Lobkowitz", *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Michael Kaiser-Andreas Pečar, Berlin: Duncker & Humblot, 2003, s. 317-330.
- STAGL, Hemma, "Das Leben der nichtmuslimischen Bevölkerung im Osmanischen Reich im Spiegel von Reisebeschreibungen", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.-25. September 2004, hrsg. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka, Thomas Winkelbauer, Wien-München: R. Oldenbourg Verlag, 2005, s. 359-391.
- STEINER, Philip, "Die habsburgische Großbotschaft unter Walter Leslie anhand des Reiseberichts des jesuitischen Gesandtschaftskaplans Paul Tafferner (1665/66)", *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, hrsg. Karin Sperl, Martin Scheutz, Arno Strohmeyer, Eisenstadt: Burgenländische Landesarchiv, 2016, s. 233-267.
- STEINER, Philip, "Zwischen Religiösen Vorbehalten und dem Pflichtgefühl. Die habsburgische Grossbotschaft unter Walter Leslie an die Hohe Pforte (1665-1666)", *Historisches Jahrbuch*, 132 (2012), s. 276-303.

- STROHMEYER, Arno, "Politische Leitvorstellungen in der diplomatischen Kommunikation: Kaiserliche Gesandte an der Hohen Pforte im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges", *L'art de la paix. Kongresswesen und Friedensstiftung im Zeitalter des Westfälischen Friedens*, hrsg. Christoph Kampmann, Maximilian Lanzinner, Guido Braun, Michael Rohrschneider, Münster, 2011, s. 409-439.
- TEPLY, Karl, *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Wien: Verlag A. Schendl, 1976.
- THYS-ŞENOCAK, Lucienne, *Hadice Turhan Sultan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- THYS-ŞENOCAK, Lucienne, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Aldershot: Ashgate, 2006.
- TÓTH, István György, "Catholic Missionaries as Turkish Prisoners in Ottoman Hungary in the Seventeenth Century", *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, ed. Géza Dávid and Pál Fodor, Leiden-Boston: Brill, 2007, s. 115-140.
- WAGNER, Georg, "Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg Hermann Graf Czernins Grossbotschaft nach Konstantinopel 1644/45", *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 14 (1984), s. 325-392.
- WAGNER, Georg, *Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*, Eisenstadt: Burgenländischen Landesarchiv, 1964.
- WELSERSHEIMB, Madeleine, *Hans Ludwig von Kuefstein (1582-1656)*, yayımlanmamış doktora tezi, Viyana Üniversitesi, 1970.
- WESSELS, C., *Early Jesuit Travellers in Central Asia: 1603-1721*, The Hague: Springer-Science+Business Media, B.V., 1924.
- ZIMMEL, Bruno, "Johann Gruebers letzte Missionsreise: Ein Beitrag zur oberösterreichischen Biographie", *Oberösterreichische Heimatblätter*, XI/3-4 (1957), s. 161-180.

ISTANBUL IN THE LEGATION OF POLISH ENVOY JAN GNIŃSKI (1677-1678)

Karolina Anna Kotus*

Abstract

After signing the truce of Zuravno by the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Porte in 1676, Polish envoy Jan Gniński went to Istanbul in 1677-1678 in order to ratify the treaty. He arrived in the Ottoman capital, hoping to reclaim some of the lost territories back to Poland. However, not only did he face many obstacles, such as poor housing conditions or infectious disease decimating the participants of that legation, but also the terms put down by the Polish envoy were almost completely turned down. Gniński provides the readers with detailed and absorbing descriptions of Istanbul and the diplomatic meetings with the Ottoman officials that took place during his stay. This article aims to show some details of the embassy of Gniński, mainly according to his travelbook and an example on the Ottoman diplomatic practices towards European envoys at the end of the 17th century.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, the Ottoman Empire, the Porte, travelbook, envoy, diplomatic relations, Istanbul

Ottoman-Polish Diplomatic Relations - A General View¹

Ottoman-Polish diplomatic relations date back to the year 1414, when two envoys, Skarbek z Gór and Grzegorz Ormianin, were sent by the Polish king Władysław Jagiełło to help Hungarian King Sigismund fix his relations with the Porte.² This was a quite early beginning of the diplomatic relations between the two states. As written by the Polish chronicler Jan Długosz, sultan accepted those envoys and decided to enter a six-year long truce with the Hungarians. In the upcoming years, as the Ottoman power was successively moving north through the Balkans, different alliances were being formed in Europe to stop them. After the Habsburg king of Hungary, Albert II died, Polish king Władysław ascended the Hungarian throne, vowing to protect Hungary from the Ottomans and winning the battle in 1443.³ However, this was not enough for the Pope and other European Christian states, as they tried to convince king Władysław to start another war with the Ottomans, promising him their help. Due to some political changes regarding Janos Hunyadi, Władysław III signed an agreement with the Porte in Segedin.⁴ However the Pope kept on trying to persuade king Władysław and as a result he gave in. Hungarian army was

* Ph.D. candidate in Turkish Studies Institute at Hacettepe University in Ankara, karolina.kotus@gmail.com

¹ Karolina Anna Kotus, *Polonya Elçi Jan Gniński'nin Türkiye Seyahatnamesi'ne göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)*, (unpublished Master's Thesis, Hacettepe University, Ankara 2015), p. 1-8.

² *Yoldaki Elçi. Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri. Poset w Drodze. Stosunki Turecko-Polskie od Czasów Osmańskich do Dnia Dzisiejszego*, Istanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı., 2014, p. 2-4.

³ Jan Długosz, *Kronika Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich Książ Dwanaście. Księga XII*, vol. 4, Kraków: Drukarnia „Czasu” W. Kirchmayera 1869, p. 569-571.

⁴ Joseph Hammer von Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, vol. 1, Istanbul: Üçdal Neşriyat, 2003, p. 487-488.

defeated and the king was killed in the battle of Varna⁵ which earned him the sobriquet Władysław of Varna (pol. Władysław Warneńczyk). Poland had been sharing borders with the Ottoman Empire since 15th century. During the years 1454-1466, king Casimir IV Jagiellon was busy fighting the Teutonic Knights in the northern part of the country and as a result did not pay much attention to the state issues with the Ottomans. As a result of that, in 1456 region of Moldavia accepted Ottoman supremacy. Moldavia (tur. Boğdan) was one of the flashpoints in the diplomatic relations between the Ottoman Empire and Poland, which was resolved in 1497.⁶ In 1475 Crimea became an Ottoman dominion; in 1484 Kilia and Akkirman joined Moldavia.⁷ Poland in order to sign a two year-long truce, sent envoy to Istanbul and in 1489 the first official treaty was signed.⁸

During the reign of Sultan Selim I, Ottomans were kept busy at their eastern and southern frontiers (Iran and Egypt). However, during Suleyman the Magnificent's time (1520-1566), his conflict with Hungary caused tension in the relations with Poles as well. It should not be forgotten, that Suleyman's beloved wife Hürrem was originally from Ruthenia, which at the time was a part of Poland. Known are her letters to the Polish king Zygmunt II August, which clearly show her positive influence on policy and friendship.⁹

In 1569, as a result of the Union of Lublin, a single state "Polish-Lithuanian Commonwealth" was created. In 1573, after childless death of the last Jagiellon, first elective king Henryk Walezy (Henri de Valois) was chosen. From then on, the nobility was choosing the king at the election sejm (parliament, meeting of the nobility to choose new king). The pretenders to the throne did not have to be of Polish or Lithuanian origins, and that created a situation, where different factions, lobby groups and foreign powers got involved, interfered and started to pursue their own candidates to the throne.¹⁰ This system was used until the Third Partition of Poland in 1795.

In 1578, Stefan Batory (Stephen Bathory) from Transylvania, with the support of the Porte, was chosen to become the next elected king (1576-1586). In 1577 there was another agreement signed between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire.¹¹ During the reign of Batory, another major flashpoint in the diplomatic relations with the Ottomans gained signifi-

⁵ Paweł Jasienica, *Polska Jagiellonów*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988, p. 166-167.

⁶ Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 1; Cambridge, Cambridge University Press, 1976, p. 73-75.

⁷ Joseph Hammer von Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, vol. 2, Istanbul: Üçdal Neşriyat, 2003, p. 323-324.

⁸ Hacer Topaktaş, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri. Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793)*, Ankara: TTK 2014, p. 16; *Yoldaki Elçi. Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, p. 6-7.

⁹ Dariusz Kołodziejczyk, "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler", in: *Savaş ve Barış. 15.-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri*. Istanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, p. 23; *Yoldaki Elçi. Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, p. 34-47.

¹⁰ Urszula Augustyniak, *Historia Polski 1572-1795*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, p. 532-536.

¹¹ *Yoldaki Elçi. Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, p. 78-83.

cance – issue of Cossacks and Tatars. Cossacks kept invading Ottoman lands, and Batory's aim was to prevent that. As he was involved with the struggle against the Tsardom of Russia, he was looking for a way to make use of them. He managed to gather a group of Cossacks mercenaries and incorporate them into the Polish army. After Batory, three kings from the Swedish House of Vasa were elected to the Polish throne and reigned until 1668.

Seventeenth century was the one, where all in all quite friendly diplomatic relations between Poland and the Porte drastically changed. One of the reasons for that were the relations of Polish kings with the Habsburgs, as well as abovementioned Cossacks attacking Ottoman lands and Tatars attacking Polish lands. Two of the most significant battles from that period were Cecora (1620) and Hotin (1621), during which two prominent hetmans, Stanisław Żółkiewski and Jan Karol Chodkiewicz respectively, were killed. Both sides of the battle of Hotin faced many difficulties because of the exceptionally cold winter that year.¹²

In 1671, Cossack hetman Petro Doroshenko, leader of the Right Bank Cossacks of Ukraine, turned to the Ottoman Empire and became their vassal in order to get independence from both, Muscovite and the Commonwealth.¹³ At this time, Jan Sobieski, later king Jan III Sobieski, was a hetman. By winning the battles of Braclaw, Mohylow and Kalnik, he set the Polish captives who were held by the Ottomans free and also won back a great part of Podolia and Ukraine. However, the state of victory for the Commonwealth did not last too long. December 10, 1671 Sultan Mehmed IV sent an envoy to Warsaw, to inform them about opening a new war against the Polish-Lithuanian Commonwealth.¹⁴ On August 27, 1672 the castle of Kamieniec Podolski which was of great geopolitical and strategic importance, was taken over by Mehmed IV's army. The final to this battle was Treaty of Buczacz, signed on October 18, 1672. Some of its terms were as follows: The Commonwealth would lose claim over Kamieniec Podolski to the Porte and was obliged to pay 22.000 zloty annually as "gift" (in fact – tribute); the Right Bank Ukraine would be left for the Cossacks who were supporting the Ottomans. Consequently, Polish king would become the vassal of the sultan.¹⁵

November 11, 1673 Sobieski won the battle of Hotin,¹⁶ and after ascending the throne attempted to end all the hostility with the Ottoman Empire. He changed the Polish foreign policy, by moving its axis from Habsburgs to France. This way he was hoping to win back the territories lost due to the treaty of Buczacz.¹⁷ After stopping the Ottoman army at Zuravno, the Treaty of Zuravno

¹² For more information on climate change, see: Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 194.

¹³ Caroline Finkel, *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire*, New York: Basic Books, 2005, p. 273.

¹⁴ Augustyniak, *Historia Polski 1572-1795*, p. 714.

¹⁵ Augustyniak, *Historia Polski 1572-1795*, p. 715.

¹⁶ Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century)*, Leiden/Boston: Brill, 2011, p. 188.

¹⁷ Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania...* p. 189-190, Augustyniak, *Historia*

was signed on October 17th 1676. According to that treaty, the Ottoman Empire would give up the 22.000 polish zloty tribute but ensure their possession of Podolia by keeping control over Kamieniec Podolski.¹⁸ This treaty, however, had to be ratified, in order to be lawfully enforced. Thus, Polish envoy Jan Gniński was sent to Istanbul.

Who was Jan Gniński?

Jan Gniński was born in 1625 and he was 52 years old at the time he was sent to Istanbul as an ambassador. However, his experience in diplomacy goes back a little bit further. In 1645 he was sent to France and in 1657 to Denmark. He also fought in the war between Poland and Sweden, as a member of the Polish army. After finishing his duty as an ambassador to the Porte, Gniński became the vice chancellor. He was also chosen as a member of the Polish Sejm (Parliament) couple of times. In 1667, in order to get help and establish an alliance against the Ottomans, he went to Sweden, Denmark and German states. In 1671 he went to Moscow in order to make an agreement with the Russians. In 1673 he engaged in the battle of Hotin. As king Jan III Sobieski ascended the throne, he became his chancellor. After that, his most known diplomatic mission, the one to the Porte in 1677-1678 took place. The envoy explained this visit in his relation, which later was read at the Sejm of Grodno on February 8th, 1679. He became a clergyman after his wife died. Gniński also participated in the Battle of Vienna in 1683 by Jan III. Sobieski's side, as well as in the Battle of Parkany. He died in 1685.¹⁹

Gniński's Travelbook of Turkey

Jan Gniński's manuscript was entitled "*Relacja Legaciy Tureckiy Jaśnie Wielmożnego Jana Gnińskiego, Wojewody Chełmińskiego, Kowalewskiego, Knyszyńskiego, Radzyńskiego, Grodeckiego Starosty do Mechmet Soltana Cesarza Constantynopolitańskiego z Seymu Warszawskiego Wyprawionego W Roku Pańskim 1677, Czyniona Na Seymie Dnia 8. Miesiąca February Roku 1679*". The Travelbook of Turkey²⁰ was prepared by the Polish envoy Jan Gniński, and later read at the Polish Diet on February 8, 1679. The version of this text used during the preparation of this article was published in Warsaw in 1907 by Franciszek Pułaski under the title "*Źródła do Poselstwa Jana Gnińskiego Wojewody Chełmińskiego do Turcji w latach 1677-1678*",²¹ together with the preface written by him.

Polski 1572-1795, p. 727-728.

¹⁸ Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania...* p. 189.

¹⁹ Roman Pollak (ed.), *Bibliografia Literatury Polskiej. Nowy Korbut. Piśmiennictwo staropolskie A-M*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1964, p. 200-201.

²⁰ Jan Gniński, *Relacja Legaciy Tureckiy Jaśnie Wielmożnego Jana Gnińskiego, Wojewody Chełmińskiego, Kowalewskiego, Knyszyńskiego, Radzyńskiego, Grodeckiego Starosty do Mechmet Soltana Cesarza Constantynopolitańskiego z Seymu Warszawskiego Wyprawionego W Roku Pańskim 1677, Czyniona Na Seymie Dnia 8. Miesiąca February Roku 1679*. (manuscript)

²¹ Franciszek Pułaski, *Źródła do Poselstwa Jana Gnińskiego Wojewody Chełmińskiego do Turcji w latach 1677-1678*, Warszawa: Druk Rubieszewskiego i Wrotnowskiego, 1907.

It consists of two parts: the first part includes envoy's account from his grand embassy to Istanbul and General "Dyaryusz" (diary, journal), a pocketbook with some notes from the travel which was included in the footnotes. There are five known manuscripts of that Dyaryusz, none of which is complete. Three parts of it are known, and they cover the dates May 9 to September 12, 1677, September 25 to October 29, 1677 and December 5, 1677 to June 12, 1678. Only those parts of Dyaryusz that are different from Gniński's Relation or complete his account are included. Some parts of the original text as well as parts of "Dyaryusz" are also translated in this article. Second part of the publication consists of files and letters issued during the time of Gniński's embassy.

Gniński's relation includes notes of his travel, descriptions of places he passed by or stayed in, diplomatic meetings, chronology and conditions of the agreement submitted by Poles and Ottomans. Majority of the text was written in Polish; however, the agreements were written in Latin. Whole travelbook including the footnotes is 196 pages. One more thing to be noted is that Pułaski's publication "*Źródła do Poselstwa Jana Gnińskiego...*" includes reproductions of seventeenth-century drawings depicting audience with the sultan and grand vizier, payment of ulufe (salary) to Janissaries, banquet thrown by the sultan, Gniński's handnotes etc. with descriptions. Those reproductions come from the Princes Czartoryski Muzeum in Kraków.

Embassy of Jan Gniński to the Ottoman Porte

The reason for Gniński's legation to Istanbul was to ratify the treaty of Zuravno from 1676. His endeavors gave hope of reclaiming the Ukrainian territories lost in the Treaty of Buczacz in 1672 to the Porte. However, the terms put forward by Gniński were almost completely turned down.²² In addition to the general failure²³ of the legation, the whole time spent in Istanbul turned out to be a catastrophe, with fatal results on the Polish attendees of the visit. Starting from the scandalous accommodation conditions²⁴ in Istanbul which were completely inappropriate for any diplomatic mission, epidemic of infectious disease decimating the attendees, probable epizootic of their horses, and psychological pressure put on the Polish delegation only contributed to this failure.

On May 14, 1677, Gniński left Warsaw together with a large delegation consisting of 450 people, and after a three-month long journey arrived in Istanbul.²⁵ He spent almost a whole year there, and on May 11, 1678, he could finally go back home. His arrival in Istanbul and the reason for his travel were earlier explained in notices sent to the Ottomans. Seems, that for such a grand embassy in Istanbul, the Ottomans did not show enough attention, nor did they welcome them with due respect. At least, this was not the treatment that the

²² Topaktaş, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri. Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793)*, p. 18.

²³ Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania...*, p. 190.

²⁴ Pułaski, *Źródła do...*, p. 25, 30-31, 36, 154.

²⁵ Pułaski, *Źródła do...*, p. 2

envoy was expecting from them. In fact, this was only the beginning of the psychological pressure that the host imposed on the Poles, considering their meetings and encounters during the negotiations. In addition to that, despite the richness and splendor of the Ottoman Empire, the place where the Polish delegation ended up to be accommodated in, brought even bigger disappointment. To the exclusion of the general poor condition of the place, it was simply too small for the Polish group to fit into, and many of them had to spend the nights sleeping on the streets.²⁶ All of those started to worry the Poles from the very first day of their stay in Istanbul. To make matters even worse, during this time an epidemic of infectious disease started in Istanbul, significantly decimating the Polish delegation. At the same time, many of their horses died due to lack of food, difficult weather conditions during winter and lack of shelter. In fact, many of them ended up being stolen from their owners. Then, it destroyed all of their hopes of returning back home. Additionally, Ottoman diplomats under no circumstances wanted to change the conditions of the treaty, and they pressurized the envoy in order to have the treaty ratified in a way that they wanted.²⁷ Their threats however, were not only associated with the envoy living in scandalous conditions in Istanbul without the possibility of going back to Poland, but also with the chance of a new war between the Ottoman Empire and Polish-Lithuanian Commonwealth. They even claimed, that in case of a war, all the responsibility was to be blamed on Gniński.

Diplomatic meetings were not easier either. When Jan Gniński wanted to meet with any of the Ottoman officials, he had to first ask for the meeting and wait for a very long time to get a response, sometimes couple of days, sometimes even months. Because the time in between the meetings was quite extended, no improvement in the dispute could be achieved. Ottomans, who wanted the treaty to be ratified with no changes at all, used all of those methods along with a threat of imprisoning Polish delegation in the Yedikule Prison. Meanwhile the pact with Moscow against Poland was waiting just around the corner.

One of the reasons for the lack of agreement between the Ottomans and Poles, were the major differences between the two versions of the treaty – Turkish and Latin. Gniński was predicating all of his demands on the Latin version. The Ottomans, on the other hand, on its version written in Turkish. This fact, as well as the Ottomans wanting to get rid of all the terms in the truce that were not convenient for them, with no compromise, according to Gniński, proved them to be hypocritical. They also asked for further proofs regarding the treaty from the envoy. However, their behavior validated Gniński's statement, pointing to Ottomans being Muslims and the fact that Poles should not have had easily believed them or their words.²⁸

²⁶ Pułaski, *Źródła do...*, p. 31.

²⁷ Pułaski, *Źródła do...*, p. 51, 91, 95.

²⁸ Pułaski, *Źródła do...*, p. 42, 122, 193.

While the meetings were proceeding, the war between the Ottoman Empire and Tsarist Russia ignited (1677-1681), becoming an opportunity for the Poles to secure a treaty with the Ottomans. Previous threats involving the pact with Russians against Poland proved to be meaningless. Specially because Poland had signed an agreement with Russia in 1667.

One of the main records included in Gniński's notes is the description of the Ottoman officials' attitude and behavior. Especially when it comes to the alterations to the truce regarding the lands, claiming that "*It is impossible that the sultan will give you back any land where the sultan's horse hoof has stepped, and which sultan's eye has seen*".²⁹

Gniński, on his way to Istanbul, visited many cities in the Balkans, most of them being located in today's Romania and Bulgaria. They became the scene of bilateral meetings between the local and Ottoman officials and Polish envoy. The grand embassies to Istanbul, usually followed the set routes and protocols such as informing the local authorities, including Wallachian, Moldavian or Ottoman officials about approaching legations or asking for permission to cross the border.³⁰ It provides us with a detailed description of the bilateral meetings with Ottoman officials, ceremonies of paying the *ulufe* to Janissaries, passage of the sultan to mosques to celebrate Friday prayers or *bayrams* etc.

Gniński in Istanbul

One of the last stops before arriving in Istanbul was the one at Çatalcı on August 5th, as written in the envoy's notes "*only eight hours far from Istanbul*"³¹. While being there, Gniński received a message from Vizier, delivered by Reis Efendi (Reis ül-Küttab), regarding their accommodation at a particular *han* which was already designated for them.³² The envoy was not content with the decision, as he had heard many bad stories about that inn, describing it to be "*stuffy, dark, cramped and whiffy*".³³ Even before arriving there, he had already tried to obtain the permission from the Ottomans, to be accommodated in any place, that would be more appropriate for his dignity as an ambassador (*büyükelçi*). From his later notes, we learn, that this was the same place, where the legation of Krzysztof Zbaraski was accommodated in 1622.³⁴ For this purpose, he asked Mr. Boim, who was residing at that time in the Ottoman capital, to seek that permission and to inform other foreign envoys dwelling in Istanbul about his arrival. This particular inn, and the next one that the Ottomans allowed them to accommodate in, were possibly the main reason for the great epidemic that decimated Polish

²⁹ Pułaski, *Źródła do...*, p. 51.

³⁰ Michał Wasiucionek, "Diplomacy, Power and Ceremonial Entry. Polish-Lithuanian Grand Embassies in Moldavia in the Seventeenth Century", *Acta Poloniae Historica*, 105, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2012, p. 57, 60.

³¹ Pułaski, *Źródła do...*, p. 25.

³² Semavi Eyice, "Elçi Hanı" in: *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 2014, vol. 11, p. 17.

³³ Pułaski, *Źródła do...*, p. 25.

³⁴ Pułaski, *Źródła do...*, p. 26-27.

delegation, spreading quickly and killing many of them, without evoking any concern from the host's side.

On August 7th, the response came, saying, that on August 10th they had to be in Istanbul, and they could not be accommodated in any other inn. However, this obligation generated two major problems. First of all, the inn was definitely too small for the Polish delegation, that arrived in Istanbul (450 people, 650 horses)³⁵. Second, great part of the people who travelled together with Gniński, already left to Istanbul, so gathering them together for the official arrival caused serious difficulty for the envoy. The authorities also gave them their word, that after their first audiences at the Ottoman court they would be provided with a new place to accommodate themselves.

This way, they moved to Burgas and later to Büyük Çekmece, while approaching Istanbul and waiting for the final message and permission to enter the city. They were informed on August 10th, at midnight, that they were expected to appear at the meeting the next morning. Gniński pointed out, that this unexpected abruptness was to confound him. Still in Büyük Çekmece, however, envoys from other countries came to his camp to greet him. Most crowded entourage was the one of the French legates.³⁶

The drive-in entry to Istanbul and its description, provides us with great details regarding the Istanbul topography, landmarks and appearance of the Polish delegation, their accessories, costumes and horse tacks.

The gate and double wall, and the underpinned, quite wide but fine fosse in front of them, seems like new with densely situated towers. The city was large, composed of thirteen thousand streets, but so narrow that in the main streets hardly a duo of horses can fit in them; there is even more of those that barely one horse can pass. Stone palaces [are] quite tall, and there is a lot of those that are wooden with two floors. All of the buildings are covered with roof tiles, most of them are wooden and many of them are with one floor. There is bad whiff in the streets, however the streets are nicely swept and they constantly take the trash out in the baskets carried by donkeys. There are many founts, those near the houses [are] short and black, [there are] wooden porches above stalls. The crowd everywhere is very dense. There was one particular street, 30-cubit wide, 100-cubit long, the one that was the most crowded one. All of the mosques covered with lead domes, decorative, with both sultans' and viziers' tombs below.³⁷

In the account we could also find the description of the Hagia Sophia, which used to be a mosque back then.

³⁵ Pułaski, *Źródła do...*, p. 2.

³⁶ Pułaski, *Źródła do...*, p. 27.

³⁷ Pułaski, *Źródła do...*, p. 29.

From Kâhya, the envoy went to the mosque called Zophia. Structure ad miraculum orbis 60 in diameter, 60 steps under immensely flat dome, sides another 60 steps long and wide covered with half-domes, are standing on thirty-two huge (...) marble columns; whereas chapels, situated above them [are built] on sixty-four smaller columns [and] ceiling studded mosaico opere with golden stones; the walls up to the dome covered with different-color marble, even women's gallery 18 cubits wide, 120 cubits long under the ceiling studded mosaico opere. Most of the images had the faces effaced, however many of them complete and even many complete crosses. (...) In one of them there was a St. Sophie's chapel with relics immured because of the miracles that had happened there.³⁸

They passed by the Palace of Davud Pasha, where the sultan was currently spending his time at: *"We were being guided while passing by the Palace of Davud Pasha, someday vizier's palace, now sultan's palace; quite beautiful and decorative, covered with big, lead dome and with two more dome covering the other rooms. It is said, that the sultan saw our arrival from there (...)"*³⁹ Because of that, the drummers and other musicians had to stop the music, and the swords had to be put in scabbards. However, the envoy mentions and visibly takes pride in it, that the banner with the Virgin Mary was still open, waving in the wind.⁴⁰

The account of the Polish envoy provides us also with great descriptions of regular ceremonies taking place in the Ottoman Empire, such as the description of the sultan's procession going to the mosque during the Ramazan Bayramı. Gniński witnessed the payment of *ulufe* as well.

Forward stepped more than five thousand Janissaries, afterwards the whole court with its elders, later various gentlemen with their courts, and in the end vizier himself; after that, when there was enough space I moved with that whole magnificence to my han. And my God! The hand [which was paying] was not stopping at all, not to mention the Casket, paying all of those imperial people their honors, who were coming to and out of the audience. And one could buy something like thousand kaftans, not only those fifty-four that they gave us after the banquet during the audience.⁴¹

The main reason for Gniński coming to Istanbul, was to ratify the treaty. Thus, he had to meet with couple of the Ottoman officials. This time, there was no manual for the Polish envoys going with their official delegation to foreign countries, the Ottoman Empire being among them. The information about what to do and how to behave, or to put it shortly the diplomatic protocol was taken from the diaries or journals and official statements written by the previous leg-

³⁸ Pułaski, *Źródła do...*, p. 47.

³⁹ Pułaski, *Źródła do...*, p. 28.

⁴⁰ Pułaski, *Źródła do...*, pp. 28-29.

⁴¹ Pułaski, *Źródła do...*, p. 38.

ates. However, they were not completely objective, as the envoys were always acting out of proportion and were trying to emphasize on the moments and elements of the legation, that would prove them correct, and the hosting side wrong. Because of that, it seemed unexpected to Gniński, that he could not attend the audience with the sultan immediately after arriving in Istanbul. First, there were other steps and other Ottoman officials, that he had to meet, in order to be given the permission to see the sultan. His meeting with the grand vizier, for example, took place in the palace, where the highest Ottoman officials gathered for the *Divan*. This is the record of it, written by the envoy.

[The envoy was being led] through narrow and dark streets by the old imperial palace called "Pergama". From its tower, the sultan himself was looking through the bars on the window. After two staja⁴² uphill [there was] a gate to the vizier's palace, just like to the Kraków Castle. Behind the gate, there was a small yard with short buildings, [and] second gate, behind which there was slightly bigger yard, where were situated the steps, used by the vizier to get off the horse; and the envoy used them as well. The above-mentioned dragoman was greeting him and after walking up stone stairs, he led him to the hall, where Divan takes place. The wall from the yard side with the wooden frame was completely open, which was then covered with canvas. In the hall the candlesticks are hanging on the iron hoops, which have simple glass lamps hanged on them. The attendance of the people in the hall was quite mediocre, same as in the yard, or rather low. (...)⁴³

Additionally, because the Ottomans were not satisfied with the conditions proposed by the Poles, they were deliberately postponing the meetings and consequently the final decision regarding the truce. This was their diplomatic way to imply their discontent on the envoy, and, at the same time, to put more psychological pressure on Gniński and make him change his demands. However, the envoy could not adjust his stand much, due to the fact that the terms proposed by the Poles were of the highest priority to him and also him not being familiar with the diplomatic protocol while at the Ottoman court.

The results of Gniński's embassy to Istanbul

Gniński's account of his visit to Istanbul and to the Ottoman court, even though written in a subjective manner, sheds the light on the seventeenth-century diplomatic relations between the Ottomans and the Commonwealth, as well as a general perspective on the Ottoman bureaucracy and the capital city. His diplomatic mission to Istanbul and the notes he had taken during that legation, present extraordinary and valuable information, not only about the Zuravno Treaty and the process of its ratification, but also about the characteristics of

⁴² Old-Polish unit of measurement.

⁴³ Pułaski, *Źródła do...*, p. 31.

the Polish and Ottoman diplomats, their behavior and approach taken during the official meetings and the implemented methods of applying psychological pressure. It is important to remember, that such travelbooks, explaining the legations to foreign countries, were not only written to be informative, but they also served the purposes of propaganda while gaining appreciation for the accomplishments. Most importantly, they show the envoy's perspective and the way he perceived everything he saw during his visit, given the cultural and language barriers and differences. Moreover, the diplomatic ceremonial was mostly dependent on the approved customs of both sides involved. Thus, it was never entirely demonstrative when it comes to the real intentions of the involved groups.⁴⁴

⁴⁴ Wasiucionek, 'Diplomacy, Power and Ceremonial Entry...', p 57, 60.

Öz

Leh Elçisi Jan Gniński'nin Sefaretinde İstanbul (1677-1678)

Polonya-Litvanya Birliği ile Osmanlı İmparatorluğu 1676 yılında Zuravno Antlaşması imzalandıktan sonra, Polonyalı büyükelçi Jan Gniński 1677-1678 yıllarında bu antlaşmayı onaylamak için İstanbul'da bulunuyordu. Polonya'nın kaybettiği bazı toprakları geri kazanmayı ümit ederek Osmanlı başkentine vardı. Fakat, iyi şartlara sahip olmayan barınak imkanları ve bulaşıcı hastalıklar gibi çok sayıda engel ile yüzleştiği gibi üstelik öne sürdüğü antlaşma şartları da neredeyse tamamen reddedildi. Gniński, geride bıraktığı seyahatnamesinde okuyucularına İstanbul ve Osmanlı görevlileriyle yaptığı görüşmeleri detaylı ve ilgi çekici bir şekilde tasvir ediyor. Bu makalede, Gniński'nin seyahatnamesine dayanarak elçiliğinin bazı detayları ve İstanbul tasvirleri anlatılmakta ve 17. yüzyıl sonunda Avrupalı elçilere uygulanan Osmanlı diplomatik teşrifatının bir örneği gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lehistan, Polonya-Litvanya Birliği, Osmanlı Devleti, Babiali, seyahatname, elçi, diplomatik ilişkiler, İstanbul

BIBLIOGRAPHY

- AUGUSTYNIAK, Urszula, *Historia Polski 1572-1795*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- DŁUGOSZ, Jan, *Kronika Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich Ksiąg Dwanaście. Księga XII*, vol. 4, Kraków: Drukarnia „Czasu” W. Kirchmayera, 1869.
- EYICE, Semavi, „Elçi Hani”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, vol. 11, 2014, p. 17.
- FINKEL, Caroline, *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire*, New York: Basic Books, 2005.
- GNIŃSKI, Jan, *Relacja Legaciy Tureckiej Jaśnie Wielmożnego Jana Gnińskiego, Wojewody Chełmińskiego, Kowalewskiego, Knyszyńskiego, Radzyńskiego, Grodeckiego Starosty do Mechmet Soltana Cesarza Constantynopolitańskiego z Seymu Warszawskiego Wyprawionego W Roku Pańskim 1677, Czyniona Na Seymie Dnia 8. Miesiąca February Roku 1679.* (manuscript)
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph, *Büyük Osmanlı Tarihi*, vol. 1, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2003.
- JASIENICA, Paweł, *Polska Jagiellonów*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century). A study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Brill: Leiden/ Boston, 2011.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, “Polonya ve Osmanlı Devleti arasında tarih boyunca siyasi ve diplomatik ilişkiler”, *Savaş ve Barış. 15.-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, p.21-35.

- KOTUS, Karolina Anna, *Polonya Elçi Jan Gniński'nin Türkiye Seyahatnamesi'ne Göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)*, (unpublished Master's Thesis, Hacettepe University, Ankara 2015).
- POLLAK Roman (ed.), *Bibliografia Literatury Polskiej. Nowy Korbut. Piśmiennictwo staropolskie A-M*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1964.
- PUŁASKI, Franciszek, *Źródła do Poselstwa Jana Gnińskiego Wojewody Chełmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678*, Warszawa: Druk Rubieszewskiego i Wrotnowskiego, 1907.
- SHAW, Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 1; Cambridge, Cambridge University Press, 1976.
- TOPAKTAŞ, Hacer, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri. Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793)*, Ankara: TTK, 2014.
- WASIUCIONEK, Michał, "Diplomacy, Power and Ceremonial Entry. Polish-Lithuanian Grand Embassies in Moldavia in the Seventeenth Century", *Acta Poloniae Historica*, 105, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2012, pp. 55-83.
- WHITE, Sam, *The Climate of Rebellion in the Early Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Yoldaki Elçi. Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri. Poset w Drodze. Stosunki Turecko-Polskie od Czasów Osmańskich do Dnia Dzisiejszego*, Istanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014.

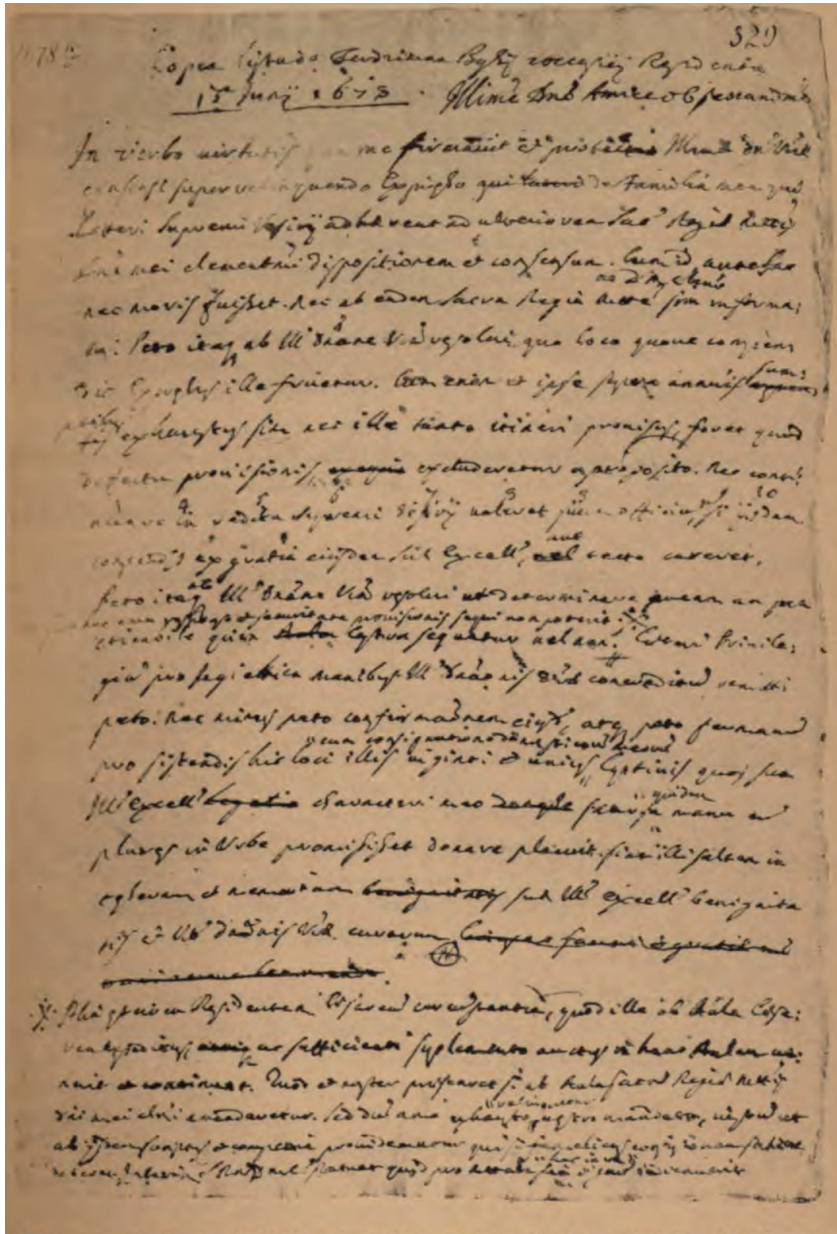
ANNEXES:

Figure I
Ceremony of paying *ulufe* to Janissaries, September 13 (?) 1677.

Figure II
Jan Gniński's audience with the Grand Vizier

Własnoręczny brulion listu Gnińskiego do Tercüman Paşy z dn. 15 Czerwca 1678 r. (ob. № 124).

Figure III

Rough draft of the letter to Tercüman Paşa, written by Jan Gniński

AVRUPA'DAN BAŞKA BİR DÜNYA: POLONYALI SEYYAH JAN POTOCKI'NİN ANLATIMINDA İSTANBUL VE MISIR (1784)

Hacer Topaktaş Üstüner*

Öz

Önceki yüzyıllarda toplumların başka toplumları tanınmasına vesile olan seyahatnameler, XVIII. yüzyılda sayıca artan bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Polonyalı seyyahların seyahatnameleri de göz dolduran detaylarıyla bizlere Doğu'yu anlatan, Batı'nın Osmanlı dünyasına bakışını sergileyen önemli kaynaklar içerisinde yer almaktadır. Polonyalı asilzade Jan Potocki çağdaşlarına göre İstanbul ve Mısır'ı birçok açıdan farklı izlenimlerle aktarır. Potocki genel itibarıyla Osmanlı kültürünü ve toplumunu bazı istisnalar dışında beğenmekte, onu derinlemesine tanımaya çalışmaktadır. Bu seyahatinden başlamak üzere daha sonra da gerçek Doğu hikâyelerinden esinlenerek yeni hikâyeler kaleme alacaktır. Hatta Doğu'ya ait öğeleri içeren *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması ve Hafız'ın Yolculuğu* adlı eserleri kendisinin dünyaca ün kazanmasını sağlayacaktır. Bu makalede Potocki'nin İstanbul ve Mısır anlatımları analiz edilirken, bir seyahatname örneği olarak *Türkiye ve Mısır'a Seyahat (1784)* adlı eseri değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Jan Potocki, seyyah, seyahatname, Polonya (Lehistan), Osmanlı Devleti, İstanbul, Mısır

Giriş

Farklı ülkeleri görmenin çok fazla imkânı olmadığı dönemler için seyyahların yaptığı seyahatler esnasında tuttıkları seyahatname veya günlüklerin toplumlar için önemi büyüktür. Zira seyahatnameler seyyahın bakış açısı etrafında gidilen görülen diyarların ve toplumların ahvalini seyyahın ülkesine taşır. Peki seyahatnameler neler anlatır, neyi kaydeder, nasıl okumak gerekir?

Seyahatnameler yazan kişinin geçmişine, yazılma amacına ve yazarının belirlediği içeriğe bağlı olarak değişebilmektedir.¹ Bazıları seyyahın gezi amacına bağlı olarak seyahate konu olan yerin farklı unsurlarını ön plana taşımaya yöneliktir. Bazıları siyasi veya diplomatik amaçlı geziler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bazıları ise farklı toplum ve kültürleri görmeye meraklı kimselerce tutulmuş olduklarından bu bakış açısıyla bilgiler aktarır.² Ancak gezi amaçlı olarak yazılanların pek çoğunun ortak noktası denebilecek bir

* Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Leh Dili ve Edebiyatı ABD, İstanbul, hacer.topaktas@istanbul.edu.tr

Hacer Topaktaş Üstüner, Türkiye Bilimler Akademisi Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Ödülleri Programı (TÜBA-GEBİP) tarafından desteklenmektedir. (TÜBA-GEBİP-2017/35)

¹ Seyahatnamelerle ilgili olarak bkz. Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yay., 2003; Menderes Coşkun, "Seyahatname", *DİA*, C. 37, 2009, s. 13-16. Seyahatnamelerin kaynak olarak kullanımı ile ilgili bkz. İbrahim Şirin, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluğu", *Türk Yurdu*, C. 33, sy. 310, Ankara 2013, s. 38-43.

² Justin Stagl, *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1997.

husus yer yer seyyahın kendi ülkesinde ve kültüründe olmayana, kendisine farklı geleni kaydetmeye meyyal oluşudur. Seyahatnameyi okurken, çoğu kere seyahatnameyi kaleme alanın dikkatini neyin çektiğine/neyi aktarmayı amaçladığına bağlı olarak, gerçekte olanla kendi anlatımı arasındaki farkı göz önünde tutmak gerekir. Seyahatnameler tarihsel gerçeklikle her daim bağdaşmayabilir. Eserlerde yer yer tarihsel gerçeklikle kurgu arasında gelgitler yaşanabilir. Zira seyyahlar birçok yerde sahip oldukları algıları üzerinden gittikleri yerleri tasvir ederler. Bu ise okuyucuyu seyyahların seyahatnamelerinde neyi aktardığından çok, neyi aktarmadığına da dikkat etmeye sevk eder. Seyahatnameler her zaman doğruyu yansıtmaz, yer yer abartı içerebilir. Seyyah, sıradan şeylerden çok kendisine ilgi çekici geleni, farklı geleni aktarmayı seçebilir. Bilinçli seyyahlar genellikle gittikleri bölge ile ilgili önceden malumat edinmeyi tercih etmiştir. Seyahatnamelerin pek çoğu daha sonra yayımlamak üzere kaleme alınmıştır. Bunu seyyahın henüz notlarını alırken tasvirlerde gösterdiği detaycılıktan da izlemek mümkündür. Avrupalıların Osmanlı dünyasını tasvir ettiği seyahatnamelerinin pek çoğunda, genel itibariyle önyargıyla yaklaşım ve tarafgir üslubun “tipik bir Doğu” anlatımı şeklinde tezahür ettiği söylenebilir.³ Dini ve kültürü, yaşam biçimi Avrupa'dan farklı olan Osmanlı dünyası Avrupa'dan farklılığı, başka olanı, ötekini de ifade eder. Bu ise gezilen coğrafyanın yer yer sahip olduğu değerlerini beğenmemeye, olumsuz eleştiriyi ve kurgusal yaklaşımlara da yol açmıştır.

Kadim Türkiye-Polonya ilişkileri ekseninde mevzuya bakıldığında da pek çok Polonyalı seyyahın veya diplomatın birtakım seyahatname, sefaretname ve gezi günlüğü kaleme aldığı görülmektedir. Bu anlamda Polonya'dan Doğu'ya yani Osmanlı coğrafyasına seyahat eden seyyahlar ve seyahatnamelerle ilgili Jan Reyhman'ın *Podróznicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.* adlı eseri XIX. yüzyıl seyahatnameleri için toplu bir bakış açısı vermesi bakımından öneme sahiptir.⁴ Ayrıca XV. yüzyıldan itibaren Türkiye ile ilgili seyahat, günlük, sefaretname vb. yazılardan seçilmiş eserlere yer veren bir çalışma olması bakımından *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji* adlı Türkiye-Polonya ilişkilerininin 600. yıldönümü vesilesiyle hazırlanan kitap da bu konuda kıymet taşır.⁵ Yine Jerzy S. Łątka'nın *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji* adlı Osmanlı Devleti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmiş Polonyalılarla ilgili sözlüğü de bu konuda başvuru kaynaklarından biridir.⁶ Aynı şekilde Stefanos Yerasimos'un *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)* başlıklı eseri de Polonyalı seyyahlara yer veren çalışmalar içerisinde yer almaktadır.⁷

³ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, s. 13-16.

⁴ Jan Reyhman, *Podróznicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.

⁵ *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, ed. Dariusz Kotodziejczyk, Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2014.

⁶ Jerzy S. Łątka, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005.

⁷ Stefanos Yerasimos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, Ankara: TTK Yay., 1991, özellikle s. 95-440 arası muhtelif sayfalar.

Polonyalılar tarafından yazılan seyahatnameler içerisinde şimdiki Türkçeye çevrilen seyahatname ve günlüklere bakıldığında, bunlardan yazma halinde ilk olarak 1932'de Livov'da bulunup neşredilen *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Polonyalı bir seyahatçi seyahatnamesi olarak Türkçeye çevrilen eserlerdendir.⁸ Bir diğeri ise Polonyalı asilzade Edward Raczynski'nin 1814'teki İstanbul ve Çanakkale'ye seyahatlerini içeren ve gravürleriyle ön plana çıkan eseridir.⁹ Eserin aslı *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV* adıyla 1821'de Lehçe yayımlanmış, 1980 yılında ise eser, gravürleri olmaksızın Almandan Türkçeye çevrilmiştir.¹⁰ Polonyalı mültecilerden Michał Czajkowski'nin anıları da *Çaykovski Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları* adıyla, günlüğün Rusça versiyonundan Türkçeye çevrilerek yayımlanan bir eser olarak bu sahadaki son dönem neşriyatından sayılabilir.¹¹

Polonya elçileri tarafından seyahatname tarzında yazılmış ve öne çıkan bazı günlüklerden de burada bahsedilmelidir. Bu anlamda Polonyalı diplomatların kaleme aldığı birçok seyahatname ve günlüğün mevcut olduğu söylenebilir. Bunlardan birkaçını örnek babında göstermek gerekirse; Otwinowski (1557), Taranowski (1569) ve Zborowski'nin (1568) elçilik günlükleri Kraszewski tarafından yayımlanmıştır.¹² Yine Wojciech Miaskowski'nin sefaret (1640) de Adam Przyboś tarafından neşredilmiştir.¹³ Karlofça Antlaşması (1699) çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne gönderilen Stanisław Małachowski'nin¹⁴ ve Rafał Leszczyński'nin¹⁵ de benzer sefaretnameleri/sefaret günlükleri vardır. XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'ne gelen Polonya elçilerini de kapsayan bir çalışma olarak Adam Przyboś ve Roman Żelewski'nin eseri de bu konuda başvurulabilecek bir kaynaktır.¹⁶ XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Polonya'nın İstanbul'daki yarı-resmi maslahatgüzarı Kajetan Chrzanowski ve benzer tarihlerde İstanbul'daki Polonya Oryantal Okulu

⁸ Hrand der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., 1964. (Sonraki yıllarda farklı yayınevlerinden yayımları yapılmıştır.)

⁹ Edward Raczynski, *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV*, Wrocław: Drukarnia Grassa Bartha i Kompanii, 1821.

¹⁰ Edward Raczynski, *İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, İstanbul: Tercüman Yay. 1980.

¹¹ Michał Czajkowski, *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*, haz. Gülnar Kara, İstanbul: Kömen Yayınevi, 2016.

¹² *Podróże i poselstwa polskie do Turcji: a mianowicie: podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Taranowskiego komornika j. k. m. 1569 i poselstwo Piotra Zborowskiego 1568*, (ed), Józef, Ignacy Kraszewski, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Narodowej, 1860.

¹³ *Wielka Legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji*, haz. Adam Przyboś, Warszawa, Kraków, PWN, 1985.

¹⁴ Andrzej Gorkowski, *Relacja poselstwa Jaśnie Wielmożnego JMci Pana Stanisława Małachowskiego, wojewody poznańskiego traktatu karłowickiego, oraz różnych kommissy po tym traktacie nastąpionych, ku ciekawości y pożytkowi obywatelów powtórne, z niektórymi z rękopism przydatkami, do druku podana, W Drukarni J. Królewskiej Mci y Rzeczypospolitey u XX. Warszawa: Scholarum Piarum, 1778; Instrumentum traktatów pokoju zawartego między Majestatem Króla Polskiego a Cesarzem Tureckim z jednej strony przez Pana Małachowskiego Posła Wielkiego i plenipotencjariusza, a z drugiej przez plenipotencjariuszów Porty Otomańskiej, Kraków, 1699.*

¹⁵ *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku: diariusze i inne materiały*, haz. Ilona Czamańska, Leszno: Urząd Miasta, 1998.

¹⁶ Adam Przyboś, Roman Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach, Relacje Staropolskie Z XVI-XVIII Stulecia*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1959.

hocalarından Józef Mikosza da Türkiye ile ilgili gözlem ve anılarını mektuplar halinde Polonya'ya göndererek sonrasında kitaplaştırmıştır.¹⁷

Bunların haricinde hac seyahatnameleri de Polonyalı seyahatçilerin kaleme aldıkları seyahatnameler içerisinde yer almaktadır. Bu konuda Jan Stanisław Bystroń'un *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie, 1147-1914* adlı eserine başvurulabilir.¹⁸ Yine örnek olarak Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka, *pamiętnik z pielgrzymki do ziemi świętej 1582-1584*¹⁹ ve Józef Drohojowski, *Pielgrzymka do ziemi świętej odbyta w roku 1788, 89, 90, 91*²⁰ adlı eserler gösterilebilir.²¹

Polonyalılar tarafından tutulan seyahatnamelerin XIX. yüzyılda sayıca arttığını söylemek mümkündür. Bunlardan Edward Raczyński, Józef Chodzko, Michał Czajkowski, Jadwiga Zamoyska, Franciszek Sokulski, Antoni Zaleski, Maria Ratul-Rakowska tarafından kaleme alınan seyahatnameler ön plana çıkan eserlerdendir.²² Bu seyahatnameler dışında Osmanlı topraklarına gelen pek çok ünlü Polonyalı sanatçı, fotoğrafçı, edebiyatçı, yazar, arkeolog da seyahatlerini ve anılarını kaleme almıştır. Henryk Sienkiewicz, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Jan Matejko, Stanisław Chlebowski bunlara misaldir. Ayrıca pek çok Polonyalı göçmen, asker, mühendis, doktor da Osmanlı topraklarında bulunmuş ve bu kişilerin bir kısmı seyahatlerini kaleme almıştır. Haricen XIX. yüzyılda Polonyalı olup da Rusya akademiyasına bağlı olarak görev yapan bilim adamları, oryantalistler de bilimsel amaçlı olarak Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir: Wacław Rzewuski, Józef Sękowski, Antoni Muchliński, Aleksander Jabłonowski bu kişilere örnek olarak verilebilir.²³

¹⁷ Kajetan Chrzanowski, *Wiadomości o państwie tureckim*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1786; Józef Mikosza, *Obserwacje polityczne państwa tureckiego*, Warszawa: Michał Gröll, 1787.

¹⁸ Jan Stanisław Bystroń, *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie, 1147-1914*, Kraków: Nakł. Księgarni Geograficznej "Orbis" w Krakowie, 1930.

¹⁹ Mikołaj Krzysztof Radziwiłł "Sierotka", *Podróż do ziemi świętej Syrii i Egiptu, 1582-1584*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Państw. Instytut Wydawniczy, 1962.

²⁰ Józef Drohojowski, *Pielgrzymka x. Józefa Drohojowskiego, reformata do Ziemi Świętej, Egiptu, niektórych wschodnich i południowych krajów, odbyta w latach 1788, 89, 90 i 91*, C. 1., Vilnius: y.y., 1846.

²¹ Leh sefaretname ve seyahatnameleriyle ilgili toplu bir liste için aşağıdaki eserin tarafımızca hazırlanan ilgili kısmına bkz. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2016, s. 264-271.

²² Edward Raczyński, *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV (1814)*, Wrocław: Drukiem Grassa Bartha i Kompanii, 1821; Józef Chodzko, *Ascension du Grand Ararat en 1850*, Paris: Club Alpin Français, 1878, Lehçesi: *Wejście na szczyt Wielkiego Araratu w roku 1850*, serya 3, C. IX, 1881, nr. 231, s. 344-346; nr. 232, s. 264-365; nr. 233, s. 375-378; Michał Czajkowski, *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*, haz. Józef Fijałek, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962; Jadwiga Zamoyska, *Wspomnienia*, haz. Maria Czapska, London: B. Świederski, 1961; Franciszek Sokulski, *w kraju i nad Bosforem (1830-1881)*; *fragmenty życia i listy*, haz. Marian Tyrowicz, Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1951; Antoni Zaleski, *Z Wycieczki na Wschód: Notatki Dziennikarza*, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1887; Maria Ratul-Rakowska, *podróż Polki do Persyi, 1894, 1897*, Warszawa: Drukarnia Aleksandra T. Jezierskiego, 1904. Bu seyahatlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, ed. Dariusz Kołodziejczyk, Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2014, s. 187-307.

²³ Bkz. Reychman, *Podróżnicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*,

Çok Yönlü Bir Asilzade: Jan Potocki (1761-1815) ve Eserleri

Ünlü bir Polonyalı asilzade ailesine mensup olan Jan Potocki, çok yönlülüğü ile dikkat çekmektedir. Kendisi hikâye yazarı, drama yazarı, seyyah, politikacı, tarihçi, etnolog ve yayıncıdır. Polonya'nın ilk arkeoloğu, eski dönem Slavistik araştırmacısı ve mühendistir. 2015 yılında ölümünün 200. yılında törenlerle anılmıştır. Kendisi aynı zamanda ilk Polonyalı turist olarak da adlandırılmaktadır.²⁴ Polonya Devleti'nden Beyaz Kartal Nişanı'na, Rusya Devleti'nden St. Stanislaw ve St. Vladimir nişanına sahip idi.

Jan Potocki 8 Mart 1761'de dünyaya geldi.²⁵ Lozan ve Cenevre'de eğitim gördü. Türkiye dışında Mısır, Hollanda, İngiltere, Almanya, Malta, Sicilya, Rusya, Sibirya, Moğolistan, İspanya, Tunus, Fas ve Kafkaslara seyahat etti. 1782'den itibaren yaptığı araştırmalarla Slav tarihi ve arkeolojisi üzerine ilk araştırmacılarından birisi oldu. Potocki, iki evlilik yapmıştır. Çağında Polonya'nın en güzel kadını diye bilinen Julia Lubomirska ile evlendi. Birkaç sene sonra Konstancja Potocka ile izdivaçta bulundu (Konstancja daha sonra diğer bir seyahatname sahibi Edward Raczyński ile evlenmiştir.)

Jan Potocki birçok Avrupa seyahatinde bulundu. 1788'de Polonya parlamento tarihi içerisinde oldukça önem taşıyan tarihi *Büyük Sejm*'e (Sejm Czteroletni) vekil olarak katıldı.²⁶ Polonya'nın meşhur ve ilk yayınevi olan *Drukarnia Wolna*'yı ve ilk okuma salonunu kurdu.²⁷ 1790'da Varşova'da balonla uçan ilk Polonyalı oldu. Polonya'nın taksiminden sonra Rus Çarı I. Aleksandr'ın sarayında onun hizmetinde çalışmaya başladı.²⁸ Çin'e büyükelçi olarak atanan Yuri Golovkin ile Çin'e gitmek üzere yola çıktı. Ancak Çin elçiyi kabul etmediği için Moğolistan'a kadar gidebildi. *Polonya Bilim Muhibleri Cemiyeti* üyesiydi. 1815'te melankoli hastalığı sebebiyle intihar ederek hayatını sonlandırdı.²⁹

Jan Potocki ve seyahatleri üzerine pek çok çalışma kaleme alınmış olmakla birlikte, seyyah üzerine yapıtlarının tahlilini de içeren en geniş biyografik eser François Rosset ve Dominique Triaire tarafından 2004'te Fransızca olarak yayımlandı.³⁰ Sonrasında eser 2006'da Lehçeye çevrildi.³¹

²⁴ Izabela Kalinowska, *Between East and West, Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient*, Rochester: Rochester University Press, 2004, s. 61.

²⁵ Maria E. Żóttowska, "Jan Potocki", *Polski Słownik Biograficzny*, c. XXVIII, Wrocław, 1984-1985, s. 36; François Rosset, Dominique Triaire, *Jan Potocki, Biografia*, Warszawa: W.A.B., 2006, s. 27.

²⁶ *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, s. 165.

²⁷ Łątka, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, s. 259.

²⁸ Kalinowska, *Between East and West, Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient*, s. 8.

²⁹ Żóttowska, "Jan Potocki", s. 41-42.

³⁰ François Rosset, Dominique Triaire (ed.), *Jean Potocki*, Louvain: Peeters, 2004. Hakkında daha önceden yapılan başka bir biyografi için bkz. Eduard Krakowski, *Le Comte Jean Potocki*, Paris: Gallimard impr., 1963. Jan Potocki ile ilgili çalışmaların da bulunduğu başka bir eser için bkz. *Archeologia, Letteratura, Collesionismo, Atti del Convegno dedicato a Jan e Stanisław Kostka Potocki*, 17-18 aprile 2007, ed. Elżbieta Jastrzębowska, Monika Niewójt, Roma: Academia Pollacca delle Scienze, 2008.

³¹ François Rosset, Dominique Triaire, *Jan Potocki, Biografia*, Warszawa: W.A.B., 2006.

Görsel-I Jan Potocki (culture.pl)

Çeşitli sahalarda birçok esere imzasını atan Jan Potocki'nin Türkçeye çevrilmiş iki eseri mevcuttur: *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması* ve *Hafız'ın Yolculuğu*. Bütün eserlerini daha iyi bildiği dil ile, Fransızca olarak kaleme almıştır. O dönem Avrupa asilzadeleri ve elitlerinin tercih ettiği dilin Fransızca olduğu hatırlanırsa Potocki'nin Fransızca yazma tercihi daha çok anlaşılacaktır. Potocki daha ziyade fantastik-felsefi eseri (hikâye) olan *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması* (*Manuscrit trouvé à Saragosse*, St. Petersburg, 1804.) ile tüm dünyaca tanınmıştır.³² Eser birçok dile çevrildiği gibi 1992'de Türkçe yayımlandı.³³ Aynı zamanda 1965'te Wojciech Has'ın yönetmenliğinde beyaz perdeye aktarıldı ve Polonya siyah-beyaz klasiklerinden birisi oldu. 1973'te *La Duchesse d'Avila* adıyla dizi film olarak da çekildi. Kitabın Romen, İtalyan ve İngiliz versiyonları da yapıldı. Eser İspanya'da geçmekte, kurgu çingeneler, korsanlar, hırsızlar, prensesler gibi kahramanlar etrafında örülmektedir. İçerikte XVIII. yüzyıl başında kaybolan bir elyazmasının bulunması ve bunun etrafında dönen olaylar anlatılır. Eserde

³² Birçok kere basımı yapılan eserin son edisyonlarından birisi şudur: François Rosset, Dominique Triaire (ed.), *Manuscrit trouvé à Saragosse*, Paris: GF. Flammarion, 2008.

³³ Jan Potocki, *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992. (Orijinali *Manuscrit trouvé à Saragosse* (version de 1804).

Doğu'ya ait öğeler de vardır. Manevi, ahlaki, tarihi konular da işlenir. *Hafız'ın Yolculuğu* adlı eserinde ise Potocki gizemli Doğu hikayelerine yer vermiştir.³⁴

Pek çok kere çeşitli dillerde edisyonları yapılan ve yayımlanan Jan Potocki'nin önde gelen diğer seyahatnameleri Osmanlı Devleti dışında, Fas, Hollanda, Aşağı Silezya, Astrahan ve Kafkasya ve Çin'e yolculuğunu içerir.³⁵ Ayrıca, Potocki, *Essay sur l'histoire universelle et recherches sur celle de la Sarmatie* ve *Histoire Primitive des Peuples de la Russie* adlı iki tarih kitabı da kaleme almıştır.³⁶

Seyahatname kültürü bakımından çağında birçok eser bıraktığı görülen Jan Potocki'nin *Türkiye ve Mısır'a Seyahat* adlı eseri bu makale çerçevesinde öncelikle tasvirî bir yöntemle aktarılırken, sonrasında Potocki'nin anlatımlarından bir analize gidilecektir. Böylece söz konusu seyahatnamenin farklı açılardan değerlendirilmesine imkân doğacaktır.

Jan Potocki'nin İstanbul ve Mısır Seyahati (1784)

Jan Potocki'nin 1784 yılındaki İstanbul ve Mısır seyahatini içeren ve *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*³⁷ adıyla kitaplaştırılan eseri, seyahatinden dört sene sonra ilk olarak Fransızca yayımlandı ve bundan bir sene sonra eser Julian Ursyn Niemcewicz tarafından *Podróż do Turcji i Egiptu*³⁸, adıyla Lehçeye çevrildi. Müteaddit basımlarından sonra Leszek Kukulski, Jan Potocki'nin bütün seyahatlerini 1959'da *Podróż* adıyla Polonya'da yayımladı.³⁹ Bu çalışmada eserin Fransızcasıyla kıyaslanmak suretiyle 1849 yılında basılan Lehçe tercümesinden istifade edilmiştir.⁴⁰

³⁴ Jan Potocki, *Hafız'ın Yolculuğu*, İstanbul: Yapı kredi Yay., 2016. (Orjinali, *Voyage dans l'empire de Maroc fait en l'année 1791. Suiui du Voyage de Hafez, récit oriental*, Varsovie: Dufour, 1792)

³⁵ Jan Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en 1784*, Varsovie, et se trouve à Paris: chez Royez, 1788; *Voyage dans l'Empire de Maroc, fait en l'année 1791. Suiui du Voyage de Hafez, récit oriental*, Warszawa: Dufour, 1792; *Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe pour la recherche des antiquités slaves ou vendes. Fait en 1794...*, Hambourg: G.F. Schniebes, 1795; *Ouvrage orné d'un grand nombre de planches*, Hamburg 1795; Lehçesi, *Podróż do Dolnej Saksonii*, 1794; *Voyage dans les steps d'Astrakhan et du Caucase, 1797-1798; Mémoire sur l'expédition en Chine*, 1806; Lehçesi, W. Kotowicz: *J. hr. Potocki i jego podróz do Chin*, Wilno, 1935.; *Voyage en Pays-Bas*, 1787.

³⁶ *Essay sur l'histoire universelle et recherches sur celle de la Sarmatie*, 1789—1792, 4 cilt.; *Histoire Primitive des Peuples de la Russie (avec une Exposition complete de Toutes les Nations, locales, nationales et traditionnelles, necessaires a l'intelligence du quatrieme livre d'Herodote*, St. Petersburg: Imprime a l'Academie Imperiale des Sciences, 1802. Potocki'nin eserlerinin toplu bir listesi için bkz. Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 451-457. Potocki'nin bütün seyahatnameleri yakın dönemde Fransa'da tekrardan toplu olarak basılmıştır. Bkz. *Manuscrit trouvé à Saragosse*, (versions de 1804 et de 1810), Louvain: Peeters, 2006 (édition en poche chez Garnier-Flammarion en 2008, 2 tomes), *Voyages en Turquie et en Égypte, en Hollande, au Maroc*, Paris: Fayard, 1980; *Voyage dans les steppes d'Astrakhan et du Caucase*, Paris: Fayard, 1980; *Écrits politiques*, Éd. Dominique Triaire, Paris: H. Champion, 1987; *Parades*, Éd. Dominique Triaire, Arles: Actes Sud, 1989; *Au Caucase et en Chine: 1797-1806*, Paris: Phébus, 1991; *Le Voyage de Hafez: récit oriental [1792]*, Saint-Denis: Novetlé, 1995; *Voyage dans l'empire de Maroc*, Clichy: Éd. du Jasmin, 1999; *Voyage en Turquie et en Égypte*, Clichy: Éd. du Jasmin, 1999.

³⁷ Jan Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, Varsovie, 1788.

³⁸ Jan Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Warszawa, 1789.

³⁹ Jan Potocki, *Podróż*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Czytelnik, 1959.

⁴⁰ Jan Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Kraków: Drukarnia D. E. Friedleina, 1849.

Potocki, Türkiye seyahatine çıktığında 23 yaşındadır. İstanbul'a yolculuğu 1784 Nisan ayında başlamıştır. Seyahatini anlattığı kitabı mektuplardan oluşmaktadır. Toplamda 20 mektubun bulunduğu eser, tefrikalardan mürekkeptir. Osmanlı diyarlarına yapacağı seyahatine o zamanlar Rusya'ya ait Ukrayna topraklarından geçerek Karadeniz yoluyla başlamıştır. İstanbul'da iki ay kadar kalmıştır. Sonra bir Fransız gemisiyle Mısır'a, oradan da Venedik'e gitmiştir. Potocki seyahatleri ile ilgili izlenimlerini annesine yazdığı mektuplarla aktarır. Bu mektuplarda Doğu literatüründen esinlenerek yazdığı edebi denemelere de yer verir. Potocki, çağın yapısına uygun olarak bu mektupları daha sonra yayımlamak üzere kayda almış gözükmektedir. Eser Paris'te 1788'de anonim olarak yayımlandıktan bir sene sonra Varşova'da da Lehçe olarak okuyucuya sunulacaktır. Potocki, eserde Doğu kültürünü büyük bir hevesle gözlemleyip aktarmaktadır.⁴¹ Hatta kullandığı Türkçe kelimeler, kavramlar, ifadeler, efsanevi hikayelerle bir bakıma Doğu dilleri bilimine girişmiştir.

Potocki, seyahatini Polonya üzerinden denizyoluyla Kerson'dan İstanbul'a ve ardından Mısır'a yol aldığı bir güzergahta gerçekleştirdi.⁴² Potocki, zamanında Zaparog Kazaklarının yaşadığı, 1772 yılındaki Polonya'nın birinci taksimi sonrasında 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın eline geçen bu bölgeyi görünce hayıflanır. Kerson'la ilgili olarak buradan Özi'ye gemilerin gittiğini, oradan da İstanbul'a (Lehçe versiyonunda Carógrad, Fransızcasında Konstantinople) gemiyle seyahat edildiğini belirtmektedir. Kendisi bir Rus gemisinde seyahat etmektedir. Potocki'nin ifadelerinden gemicilerden memnun olmadığı, hava şartları dolayısıyla da seyahatinden hoşnut kalmadığı anlaşılmaktadır. Özi Paşası, Potocki'ye ve kendisi gibi seyahat eden diğer kişilere şehrin iç kesimlerine girmelerine izin vermez ama seyahat eden grup şehirdeki *Café/kafenhaue* dediği mekâna gelir. Seyyahın anlattığı üzere burada Türkler kendi aralarında konuşmaksızın tütün içmektedir. Buraya birçok Tatar da gelmektedir, bunların Kırım'dan oldukları çehrelerinden anlaşılmaktadır. Potocki, Türklerin Tatarları küçümsediği görüşündedir. Belirttiği üzere Tatarlara benzemesin diye yeniçerilerin kalpak giymelerine izin verilmiyordur. Potocki, seyahatnamesinde aktardığı üzere deniz seyahati esnasında rüzgâr ve fırtına dolayısıyla geminin kendilerini hiç planda olmayan farklı yerlere götürme ihtimalini aklına getirmiştir. Doğu Karadeniz'de Megrelya'ya veya çok uzak Kafkas illerine, Abhazy illerine gitme ihtimallerini düşünmüştür.⁴³

İstanbul'da Genç Bir Leh Asilzadesi: Potocki ve Osmanlı İstanbulu

Uzun ve susuz Karadeniz yolculuğunun ardından Potocki, 11 Mayıs 1784'te İstanbul Boğazı'ndaki Büyükdere'ye ulaşmıştır. 12 Mayıs'ta kayıkla İstanbul Limanı'na gelir. Kaynakların gösterdiği üzere Potocki bu seyahatinde İstanbul'da,

⁴¹ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 87-90.

⁴² Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 3-5; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 3-6.

⁴³ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 7; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 8-9.

kendisinin 1815'de ölümüne kadar hizmetinde bulunacak olan İbrahim adlı bir de hizmetkar edinecektir.⁴⁴

Potocki mektuplarında ilk olarak İstanbul'la ilgili ilk izlenimlerine yer vermektedir. İstanbul'da şehrin manzarası Potocki'yi çok etkilemiştir. "Hiçbir anlatı onun güzelliğini tarife yetmez" diyerek İstanbul'un güzelliğini ifade eder. Seyahatnamesinde İstanbul'u gezerken gördüğü üzere, Türklerin eski Bizans ve Rum anıtlarına ve hatıratlarına zarar verdiğini belirtmektedir. Potocki, Aya Sofya Camii'ni ziyaret eder. Bazen şehrin sokaklarında kaybolur. Şehirde kimi yerlere girmesi yasaktır. Türkçe de ifade ettiği bu kelimeleri "yasak", "olmas" diyerek aktarmaktadır. Kadınlarla ilgili olarak "kutsal din, kadınların güzelliklerini saklamasını ister" demekte ve genç kızların harem için satıldığından bahsederken "Polonyalı hiçbir seyyah bunu görmemiştir" diye belirtmektedir.⁴⁵

Potocki, İstanbul halkının misafirperverliğinden çok sıkça bahsetmektedir. Bu nedenle yaşadığı bazı olayları detaylıca aktardığı da görülür. Mesela bir gün Kağıthane'den Okmeydanı'na giderken bahçeli bir evin önünden geçmiş, kendisini evin çuhadarı içeri davet etmiştir. Kapıdaki genç yakışıklı muhafız kapıdan geçenlere şu sözü sıkça tekrarlamaktadır: "Bütün milletlerin ve inançların insanları, Ali Efendi hepinizi bu mutlu gününe katılmaya davet ediyor, oğlunun sünnet merasimi vesilesiyle misafir etmek istiyor." Jan Potocki de bunun üzerine eve girer ve evin beyi Ali Efendi, Potocki'ye hoş geldin eder. Hoşbeş ve sohbet esnasında Hotin'de de Hotin Defterdarı'nın kendisini nasıl ağırladığını hatırlar. Potocki, Ali Efendi'nin davetinden çok memnun olmuştur. Bir süre ev sahibiyile sohbetten sonra çuhadarlarından birisi gelip Ali Efendi'ye bir şeyler fısıldar ve Ali Efendi özür dileyerek Vezirin kardeşi ve diğer bazı önemli misafirlerinin yanına gitmesi gerektiğini söyler. Potocki ise yapılan şenliği izlemeye koyulur. Bütün gösteriyi en iyi manzaradan izleyecektir. Bahçede çok güzel süslenmiş bir sünnet çadırı vardır. Ali Efendi kendi oğlu dışında aynı zamanda 60 çocuğu daha sünnet ettirmiştir, 60 çocuğun masraflarını karşılayıp bu çocukları giydirmiştir. Potocki'nin anlattığına göre çadırın karşısında büyük bir saz ekibi (orquestra) bulunmaktadır ve "kızlar gibi giyinmiş genç erkekler dans etmektedir". Bu erkeklerin oyununu ayrıntısıyla "aynı anda şaşırmadan büyük bir esneklikle..." sözleriyle tarif eder. Ayrıca aktardığı üzere "bazı cesaretliler" de onların dansına uymaya çalışmaktadır.⁴⁶

Potocki, ikameti esnasında ara sıra İstanbul'un arka sokaklarına dalmış gözükmektedir. Kendisine göre İstanbul'da bazı nahoş hareketler çocukların gözü önünde yapılmaktadır. O, bu durumu Doğuluların bazı yasak zevkleri ve yeni tatlar arama merakına bağlamıştır. Gördükleriyle ilgili, "gerçi meyhanelerde her gün görmenin mümkün olduğu çapkınlıklar bunların yanında hiçtir" demektedir. Potocki, "Yeni Peygamber'in yasakladığı" cazip gelen güçlü içeceklerin içildiği

⁴⁴ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 93.

⁴⁵ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 10-12; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 17-20.

⁴⁶ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 12-14; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 20-22.

yerlere/evlere (Lehçe-trumki) “meyhane” dendiğini de eklemektedir. Hizmetliler etrafta kol gezinmekte, insanlar dans edip şarkı söylemektedir. Eğlence yerinde bulunanların bazıları da dans edenlerin yüzüne altın para yapıştırmaktadır.⁴⁷

JANA Hr. POTOCKIEGO

PODRÓZ

DO TURCYI I EGİPTU

Z WIADOMOŚCI O ŻYCIU I PISMACH TEGO AUTORA.

KRAKÓW

w Drukarni D. E. Friedleina.

1849.

Görsel-II Jan Potocki'nin *Türkiye ve Mısır'a Seyahat (1784)* adlı eserinin kapak resimleri

Polonyalı seyyah, Osmanlı toplumu ile ilgili gözlemleri üzerinden de bazı yorumlara gitmektedir. Osmanlı evleri, anlattığı üzere gözlerden irak, evlere giden sokaklar karanlık ve dönemeçlidir, bahçelerin içerilerinde avlular, kaynak suları ve kuş kafesleri vardır. Gerçi dediği üzere bunları Müslümanlar köpekleri korumak için kullanmaktadır. Potocki, gördüğü bir toplumsal alışkanlık olarak akyon içme mevzuuna değinmektedir. “Tiryaki” lafzını akyona müptela olanlar için sarf etmekte ve kimilerinin bunu gururla taşıdığından bahsetmektedir. Belirttiği üzere en zengin ve en tembeller “Tiryaki Çarşısı’nda” toplanıyorlardır. “Uyuşturucudan uykuya, uykudan uyuşturucuya günlerini serbestçe gönüllü olarak harcıyorlar. Hafif ve sakin olduğunu söylüyorlar. Rüya görmek istediklerinde uyanmamak için serbest olan bu zehri içmeden duramıyorlar.” diye anlattığı bağımlılık meselesinde son İstanbul yangınında bu tiryakilerin çarşıya dönmek istediğini ancak sultanın izin vermediğini belirtmektedir.⁴⁸

Kitabında yer alan 19 Haziran 1784 tarihli mektubunda Potocki, Türklerin eğlencelerinden bahsetmekte ve büyük kısmı köşke benzeyen “cafe/kafenhau-

⁴⁷ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egıptu*, 1849, s. 12-14; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 23-24.

⁴⁸ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egıptu*, 1849, s. 16-21; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 25-28.

se"lerin eğlence yeri olduğunu yazmaktadır. Bu kahvehanelerin her yeri açıktır ama ilginç bir şekilde hoş bir serinliği vardır. Bu yerler her kesimden "tembel insanların" buluşma yeridir. Vezirler, paşalar, hatta sultan bile buralara gelip konuşup halkın onlarla ilgili görüşlerini öğrenirler. Çünkü kahvehaneler bu gibi meselelerin en iyi bahsedildiği yerlerdir. Buralarda finansal meseleler de mevzu edilmekte, ülkede olup biten her şey konuşulmaktadır.⁴⁹

Potocki bir mektubunda İstanbul'da kahvehanelerde duyduğu bir olayı da aktarır. Bu olay hem kendisine ilginç gelmiş olmalıdır hem de Osmanlı toplumunu tanıma çabasına da örnek teşkil etmektedir:

Buna göre Fatma ve Kasım genç ve birbirini seven bir çifttir. Zengin Ömer Molla bir gün Fatma'yı görür ve beğenir fakat Fatma evlidir. Emine Hanım adlı yaşlı bir kadın olaya dahil olur ve bir gün Fatma'nın kapısını çalarak kendisinin nasıl dindar olduğu, kaç kere Hacca gidip kaç kere zemzem içtiğinden, Hacerü'l-Esved taşına yüz sürdüğünden Kabe'yi tavaf ettiğinden vs. bahseder ve abdest almak için Fatma'dan su ister. Fatma, yaşlı kadını içeri alır ve Emine Hanım'a namaz kılması için eşi Kasım'ın seccadesini verir. "Kocakarı" (Lehçe-staroszka) namazdan sonra seccadenin arasına çok pahalı altın sırmalı bir kumaş bırakır. Evin beyi Kasım eve gelip namaz kılmak istediğinde bunu görür ve böyle bir kumaşı almak için paraları olmadığını düşünerek Fatma ile ilgili suizanda bulunur. Kadiya gidip Fatma'yı boşar. Ortada kalan Fatma'yı üçüncü gününde yaşlı Emine Hanım görür ve Emine Hanım "ortada kalma, seni başka biriyle evlendireyim" der. Fatma "ben Kasım'dan başkasını sevemem, bulamam" diye cevap verir. Nihayet zengin Ömer Molla'ya istediği fırsat doğmuştur ve Fatma'yı nikahına almak ister. Bunun hazırlıklarına başlanır. O ara Emine Hanım Kasım'a gider, seccadedeki kumaşla ilgili olanları anlatır ve Kasım ne büyük haksızlık yaptığını anlar. Fatma da zengin Ömer'i değil aşkı Kasım'ı seçer. Bütün suç Emine Hanım'dadır. Bu olayla ilgili Potocki şu Fars atasözünü sarf eder: "İnsanları mutlu etmek için çalışan zanaatkar kişileri hor görmeyin."⁵⁰ Bu örnek üzerinden Potocki, İstanbul'da sıra dışı toplumsal yaşamdan bir kesit yansıtmaya niyetinde olmalıdır.

Gönderdiği bir diğer mektubunda Doğu hikayelerindeki ahlak kavramının her zaman için kınanması, yadırganması gereken bir şey olmadığını söylemektedir. Burada Potocki kültürler, toplumlar arasındaki yapı farklılığına vurgu yapmak istemektedir. Buradan sonra seyyah, seyahatnamesi içerisinde yer alan mektuplarında kendi yazdığı/uyarladığı, Doğudan esinlendiği birkaç Doğu hikayesini aktarır. Bunlardan birisi tarihi zemini olan bir hikayedir. Makalede örnek oluşturması bakımından "Dragoman Meselesi" adlı bu hikâye kısaca şu şekildedir:

"Drako" dediği ve Babiali'nin ilk tercümanı olan Dragoman (Yan Mavrokordato? 1711), İslami meselelerdeki bilgisinin çok yüksek olduğu bir kişi olarak Hz. Peygamber'in sözlerini ve Kutsal Kitap'ta (Kuran-ı Kerim) yazılan ayetleri yorumda ustadır ki bu, ona birçok şekilde başarı getirmiştir ve aynı zamanda

⁴⁹ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 16-21; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 25-28.

⁵⁰ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 17-21; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 32-38.

düşman edinmesine neden olmuştur. Potocki'nin anlattığına göre bu düşmanlarından en tehlikelisi İslam'ın Şefi dediği Şeyhülislam'dır. Bu kişi tercümanın "inançsız biri olarak" İslam ilmi hakkında konuşmasını hakaret olarak görür. Veziriazama giderek dinin tavsiyelerini dinlemesini söyler. Şeyhülislama göre İslam hukukunu bilen fakat onu takip etmeyen inançsız bir Hristiyan'ın dediklerine kulak asılmamalıdır. Ulema uzun süredir bu kötü gidişata dargındır, üzgündür; Veziriazamdan Dragomanın başının vurulmasını ister. Şeyhülislam, "Dragomana sor, eğer önümüzde eğilirse onu kabul et ama olmazsa dine küfretmekten onun ölümü gerekir", demiştir. Veziriazam çaresiz bu teklifi kabul eder ve Dragomanın yakalanmasını emreder. Veziriazam, Dragoman'a "Sen Hz. Peygamber'in hukukunu bilirsin, Hz. İsa'nın havarilerine, ikinizden hangisi öncelikli?" dediğini söyleyince Dragoman tuzağı anlar ve Veziriazama şu hikâyeyi anlatır:

"...Ben Sultan'ın himayesinde kendi eyaletimi yönetirken (Voyvodalık) orada zengin maden cevherleri bulundu. Her biri kendi yolundan bu madeni kazmaya çalıştı. Herkes bir gün hazineyi bulup ona sahip olacağını düşündü. Kazı yapılırken onların lambası söndü ama onlar şevkinden bunu fark etmedi. Sadece bağıryorlardı, Altını buldum! Fakat bunlar sadece bakır ve kalaydı. Göklerin en üstünden çukurun en dibindeki bir karıncayı görebilen ve ayak seslerini duyabilen O, karanlık yeraltındaki şu mutsuzları da görüyordu. Sönmüş lambaları muhakkak yakabilirdi. Kendi etrafındaki ebedilik öncesi aydınlığın nurlarını üzerlerine indirebilirdi, fakat bunu yapmadı. Herkese sadece mutlu olmalarını sağlayacak kadar ümit ve emniyet bıraktı..."⁵¹

Dragomanın hikâyesi burada biter ve Veziriazam durumu anlayarak onu över ve ikiye bölü (şeyhülislam) oradan utanarak uzaklaşır.

Potocki, mektuplarında kendisinin Doğu hikâyelerinden hoşlandığını yazmaktadır. Doğu'nun resmini yansıtmaya çalıştığını ama Batı'da bundan hoşlanıldığından emin olmadığını söylemektedir. Mektuplarında başka hikâyeleri aktarmaya devam ederken bundan sonraki hikâyelerine şu başlıkları vermiştir:

Tomrut'un Rüyası

Feyruz'a Yolculuk

Abdul ve Zeila

*Hafız*⁵²

Potocki, daha sonradan bu gibi hikâyelerini geliştirmiş gözükmektedir. *Hafız'ın Yolculuğu* adlı eserinin ilk numuneleri İstanbul seyahatinde ortaya çıkmış gibidir.

⁵¹ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 22-25; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 39-43.

⁵² Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 25-47; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 45-73.

Birkaç hikayesini aktardığı mektuplarından sonra, seyahatini anlattığı diğer mektuplarına kaldığı yerden devam eder. Dokuzuncu mektubunda İstanbul'daki "Mevlevi dervişlerinin" tekkesinden bahseder. Burada tekkenin sadece perdeyle birbirinden ayrılan odalardan oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca kadınların burada dervişin emriyle şarkı söylediğini aktarmaktadır. Seyyah, kadın seslerinin kalbi neşelendirdiği görüşündedir. İbadet zamanı geldiğinde diğer dervişlerin baş dervişin etrafında toplandığı ve camiye gittiklerini, kendisinin de bunu caminin penceresinden seyrettiğini, sonra semahın başlamasıyla dervişlerin semahlarını yavaş ve hüzünlü bir tondaki müzik eşliğinde icra ettiklerini, sonradan müziğin hızlanarak dervişlerin yüzlerini eğip sağ ayak parmaklarının üzerinde değişmeyen bir hızla döndüğünü tarif eder.⁵³

Potocki, bir başka gün Üsküdar'a (Skutaria) gelerek "Rifai tarikatının dervişlerini" görmek istemiştir. Bunlar halka halinde birbirlerine yaklaşip şarkı söyleyerek (ilahi olmalı) kulaklarına bir şeyler demektedir. Sonra farklı yönere dağılarak "İllach" yani "Allah", "İllallah", "hu hu" sözlerini tekrarlamaktadırlar. Bu ritüelle ilgili olarak "Dört saatlik bu pratik sonunda herkesin aklını yitirip yere düşmesi beklenir, ben yapamazdım bunu" demektedir. Sonunda Potocki'nin aktardığı üzere kimisi kafasını duvara vurup kimisi çırpınarak ağlayarak Peygamber'i gördüğünü düşünmektedir. Sonra yanmış demir bir maşa getirilerek bunu ağızlarında sönene kadar tuttuklarını, ayinin sonunda mucizelerin de olduğunu, hasta ve sakatlara dokunularak onlara şifa dağıtıldığını anlatmaktadır. Rifaileri dindarlıkları bakımından St. Medard, ki Paris'te mezarı olan ve 1727'de ölen François de Paris'in de içerisinde yer aldığı, Jansenist inanca (kaderci ve hür irade olmadığına inanan) benzetmektedir.⁵⁴

Potocki 28 Haziran 1784 tarihli mektubunda uzun ikametinde Türkleri daha iyi tanıdığını aktarır. "Türkler eski vahşi ve savaşçı Asyalı bütün milletlerin amacı olan tatlı huzura dönüyor" sözleriyle Türklerin eski özelliklerini korumadıkları fikrine varmıştır, diğer taraftan Türklerle ilgili bu husustaki önyargısını da atmış gözükmektedir. Annesine aktardığı üzere, İstanbul'da hayvanlara büyük ilgi vardır. Seyyahın belirttiği üzere kedi ve köpekler insanların cömertliklerinden faydalanıyor, güvercin ve martılar çatılarda yaşıyor, kuşların yuvalarına çocuklar dahi hürmet ediyordu. Kendi ifadesiyle "İstanbul'da insanlar ile hayvanlar arasındaki güven bambaşkadır." Yine Potocki, Türklerin ağaçlara nasıl saygı duyduğundan bahseder. Aktardığı üzere Osmanlı Devleti'nde ağaç kesmek en büyük suçtur ve seyyah pek çok yerde ağaç dikildiğini görmüştür. "Dalları uzayanları duvar taşımıyorsa da dikkatlice kesiyorlar. Yaşlı ağaçların da dalları kesilip gövde ve kökleri bırakılıyor" diye ayrıntılı bir biçimde bu gözlemlerini aktarmıştır.

Potocki'nin nazarında Türkleri diğer Doğu milletlerine yaklaştıran bir diğer husus gösteriş zevki ve gösteriş merakıdır. Seyyaha göre saltanat kayığının gidişi, sultanın camiye gidişi (Cuma selamlığı), Surre Alayları'nın Mekke'ye

⁵³ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 47-49; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 74-75.

⁵⁴ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 47-49; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 75-77.

uğurlanışı, bunlar harika manzaralardır, görkem ve ihtişam göstergesidir. Tabii bunlar saray merasimlerinde çok daha farklı boyuttadır. İstanbul'da en zenginler evlerinde hanımlarıyla yaşıyorlardır. Alçak duvarlı yerlerde kahve içip ağaçların gölgesinde dinlenip ateşte pişen kahveyi içmektedir. Seyyahın anlatımına göre İstanbullular kendi kilim ve oturaklarını yeşillik alanlara getirerek akşama kadar uzanıp rüyalara dalarak dinleniyorlardır.⁵⁵

Potocki'nin Gözlemlerinde Mısır

Potocki'nin İstanbul'dan sonra Mısır'a yolculuğu başlar. 28 Haziran'da Fransız St. Anna adlı küçük savaş gemisiyle (korvet) İskenderiye'ye yola çıkar. Aktardığı üzere 30 Haziran'da gemi Çanakkale'dedir. Çanakkale'de bir cami, bir "kafenhouse" ve birkaç ev vardır.

Çanakkale'den geçerken seyyah, gemiden Truva bölgesini görür, İlyada'yı hatırlar ve buralar Archilles'nin yaşadığı yerler diye anlatır. Burada aktardığı üzere Rum köylüler vardır ve Midilli'den geçerken boğulmakta olan bir Türkü de kurtarırlar. Kurtarılan şahıs Babakalesi'nden (Biga Yarımadası'nda) bir beyin kölesidir, Ahmed adlı bu kişi kendisini aldıkları geminin kaptanının hizmetine girmek istemiştir. Burada başka boğulma tehlikesi geçirenler de olmuştur. Gemi seyahati esnasında yunuslar geminin etrafından geçmektedir. Potocki Kazdağ'ını çok beğenir. Buradan İskenderiye'ye ev yapımında kullanılan ağaçlardan alıp götürmek ister. Zira bunlar çok ünlüdür. Gemi kıyıya yanaşır, burada kurtarılan Ahmed'i tanıyanlar vardır. Potocki, geminin kıyıya yanaşmasını fırsat bilerek mektuplarını daha önce anlaştığı kuryeye vererek gönderir. Mektupların annesine ulaşamamasından da korkmaktadır. İda Dağı da Potocki'nin pek hoşuna gider. Ormanlık alanlar harikadır. İnsanlar önce yabancılık gösterebilir de sonra kendilerine alışır ve iyi bir ilişki kurulur. Potocki antik yerleri gezer, lezzetli meyveler, tatlılar yer. Burada gemilerine o yörenin kadısı olan ve hacca gidecek bir kişi de biner. Sakız Adası ve Çeşme yoluyla seyahate devam edilir.⁵⁶

Potocki'nin seyahat ettiği gemi 16 Ağustos'ta İskenderiye'ye gelir.⁵⁷ Yanında hizmetlileri ve bir misyoner vardır. Potocki burada ciddi bir hastalığa kapılır ve iyileşmesi uzun sürmüştür. Potocki'yle İskenderiye'deki Fransa Konsolosu ilgilenir. Mısır'da artık annesinin kendisini tanıyamayacağını düşüncesindedir. Zira artık "Mısırlı erkekler gibi giyinmektedir." Saçını kazıtmış, başında kocaman bir Mısır "türbanı" vardır. Potocki'ye göre Mısır kıyafetleri Türklerinkinden tamamen farklıdır. Potocki "Pompey Sütunları'ndan, Kleopatra'dan', Katakumblardan (mezar evler) ve antik İskenderiye kalıntılarında bahsetmeyeceğim çünkü birçok seyyah bunlardan yeterince bahsediyor", diyerek Mısır'ın antik çağlardaki tarihiyle ilgili kısmı kısaca aktarmaktadır. Seyyah, sonrasında "Rozetta" dediği

⁵⁵ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 50-54; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 77-85.

⁵⁶ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 54-62; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 85-103.

⁵⁷ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 63-64; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 103-105.

Raşid şehrine gider.⁵⁸ Potocki'nin nazarında Nil Nehri kenarındaki Boğaz'dan Raşid'e kadar olan kısım betimlediği üzere olağanüstü güzellikte mucizevi bir görünüştedir. Burada akşam yöre nin önde gelenlerinden Ebu Abbas'ın evine davet edilir. Bahçesinde Hindistan cevizi, muz gibi Avrupa'da pek bilinmeyen farklı yiyecekler vardır. Bu yörede insanlar sıcak havadan dolayı birbirinin gölgesinde durmaktadır.⁵⁹

Seyyah, Nil Nehri üzerinden giderken karada palmye ormanları, çınarlar, kendi ülkesinde olmayan piriç tarlaları, düzlük çöller, Nil Nehri boyunca serilmiş irili ufaklı köyler bulunduğunu belirtmektedir. "Mısırlılar Nil Nehri olmasaydı yaşayamazdı" diyerek Mısırlıların yaşamlarının Nil Nehri'ne bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Potocki, "Burada gün geceyi saklıyor, geceleri insanlar kendilerini silahla savunuyor, muhafızlar kol geziyor, haydutlar, eşkıya çok" diyerek şehirdeki asayişin pek de iyi vaziyette olmadığını bildirmektedir.

Mısır seyahati esnasında Potocki, yol üzerinde uğradığı Kahire'ye yakın Bulak şehrini pek beğenmiştir. Burada Venedikli bir tüccarın evine misafir olur. Evin tavanı ve çatısı yoktur. (Polonya'dan çok farklı) buna pek de ihtiyaç yoktur.

Polonyalı seyyah, 23 Ağustos'ta Kahire'dedir.⁶⁰ Potocki Kahire'yi iyi sözlerle anlatmaz. Bir aydır çektiği kıtlıktan açar sözü. Veba tehlikesinden, para hırsız, soyguncu beylerinden bahseder. Gemiyle onlara buğday getirmişlerdir. Bununla ilgili olarak "Buğdayı burada 10 katına satmaktadırlar. Halk bunu bilseydi camilere koşar ve beylere lanet ederdi, göklerden bir rüzgârın gelip bir çırpıda alıp gitmesini dilerdi," demektedir. "Sokaklar ihtiyarlar, kadınlar, çıplak çocuklarla dolu. Açlıktan bir deri bir kemik kalmış, zayıflıktan insan kılıkları bozulmuş..." diye halkın durumunu tarif etmektedir. Mısır'da her yerde sadaka dilenen insanlar bulunmaktadır. Diğer taraftan zenginler bolluk içinde yaşamaktadır. İnsanları eğlendirmek için terbiye edilmiş, gösteri yapan uzun kuyruklu maymunlar, yılanlar ve hokkabazlar Potocki'nin Mısır'da dikkatini çeken farklı kültürel öğeler içerisinde yer almaktadır. "Bu arada kadın dansçılar da var, birçoğu yeterince güzel ki Mısır kadınlarında çok nadirdir" diyerek Mısırlı kadınları betimler. "Yüzleri açık, saçları salınmış, bedenleri bellerine kadar açık, çıplak, dansları Türk danslarına yakın" sözleriyle de Mısır'daki rakkaseleri, dansözleri anlatmaktadır. Ayrıca burada müşahede ettiği zamparalığa da değinmektedir.⁶¹

Potocki'nin Mısır'da üzerinde durduğu önemli bir husus dilenciliktir. Bir gün bir kadın açlıktan yeni ölmüş bir çocuğu Potocki'ye gösterir, birisi açlıktan bayılmak üzeredir, birisinin kolu yarısına kadar kesilmiştir. Bir başka gün Potocki kaldığı yerin penceresinden bunlara para saçar ama bu, kötü bir sonuç getirir. Zira şehrin bütün dilencileri kaldığı otelin etrafına doluşur. Potocki, Nil

⁵⁸ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 65-67; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 107-109.

⁵⁹ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 68-69; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 110-111.

⁶⁰ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 67-70; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 112-117.

⁶¹ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 70-74; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s.117-119.

Nehri'nin Mısır için önemine değinirken Nil'in taşmasından, gelgitlerinden bahseder: Nil Nehri'nin bu hareketi esnasında taşmayı seyretmek için her yer insan kaynamaktadır. İnsanlar Mısır'da çok açlık çekiyor ve hasadı bekliyordur. "Nil Nehri Mısırlıları besliyor, bu yüzden Nil'e duydukları saygıyı içeren batıl inançları anlamak gerek. Kadınlar çocuklarını bu suya batırıyor ve siyah kara kurbağası gibi çıkarıyorlar. Nil'in bereketinden elde edilenleri yörenin önde gelen beyleri İstanbul'a vergi olarak göndermeyip kendilerine saklıyorlar." diye bu konudaki gözlemlerini eklemektedir.⁶²

6 Eylül'deki mektubunda Mısır'da bulunuşlarına tesadüf eden ve Mekke'ye giden bir kervandan (Hac kervanı) söz etmektedir.⁶³ Şehirdeki birçok ekâbir, beyler, askerler, vs. bu kervanı karşılamıştır. Aktardığına göre Doğu'daki bu düzen II. Selim döneminden beri devam etmektedir. Kaplan derili kıyafetleriyle zırhlı askerlerden, yüzü ve başı örtülülerden, ciritçilerden vs. eski Arap geleneklerinden kaynaklı görenekler olarak bahseder. "Ophiophag" da denen "Mahwis" yani yılanla oynayan grubu ilginç bulur. Bunlar sürüngenlerden korkmamaktadır ve gösteri sergilemektedir. Develerin içinde "Mahmal" (kıymetli materyallerle süslenmiş çadır) taşıyan en önemlisidir. Söz edilen deveden sonra "Hz. Muhammed'in sancaktarları" dediği askerler kervanda yerini alır. Kervan seyyahın anlattığı üzere büyük bir ihtişamla yoluna gider. Bu yörenin idarecileri olan İbrahim ve Murad Beyler 1775 yılından beri Osmanlı hükümetinden Mısır'ı yönetme yetkisi almıştır.⁶⁴ Bu iki bey kervana sonraki menzile kadar eşlik ederler. Potocki mektubunda bu iki bey arasındaki hadiseleri de aktarır. Dediği üzere bu beyler servetlerinin büyük kısmını devenin hörgücünde saklamaktadır ve bu yüzden korumaları elbiselerinin altına zırh giymişlerdir. Bir ara iki bey arasındaki rekabet savaşa dönüşmüştür. Murad Bey'in tarafı daha güçlüdür, bunu gören İbrahim Bey, Murad Bey'i savaşa davet eder ve kazanan söz sahibi olacaktır. Murad Bey'in Kahire'nin biraz dışına gitmesini fırsat bilen İbrahim Bey şehrin kapsını kapatır ve savunmaya geçer. Şehirde asayiş bozulmuştur. İbrahim Bey etrafına 60-70 kişi toplar. Sonuçta Murad Bey büyük bir görkemle gelerek şehre hâkim olur.

Bundan sonraki aşamada Potocki piramitleri görmek için sabırsızlanmaktadır. Gize şehrinden üç mil uzakta olan piramitlere vardıklarında bunların yükseklikleri karşısında Potocki oldukça şaşırmıştır. Kelimeler şaşkınlığını ifadeye yetmez. Seyyahın dediği üzere her gelen yabancı, piramitlere bir şeyler yazmaktadır. Potocki'ye de bir başak sapı verilir ve kendisi piramidin üzerine şunu yazar:

"Gmachy te niewzruszone sam czas zamordowały" ⁶⁵

Sarsılmaz bu yapılar zamanın kendisini de öldürdü.

⁶² Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 67-70; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 112-117.

⁶³ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 71-73; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 119-122.

⁶⁴ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 99.

⁶⁵ Potocki, *Podróż do Turcji i Egiptu*, 1849, s. 76; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 130. Fransızcasında şöyledir: *Leur masse indestructible a fatigué le temps.*

Seyyah, asırlardır ayakta duran bu binalardan sadece çok az küçük parçaların kopması ve sapaşğlam durması karşısında etkilenmiştir. Aktardığı üzere büyük piramidin yanında küçükler vardır, bunlardan birinin eski Mısır hükümdarı Keops'un kızı tarafından yapıldığını belirtmektedir. Piramitten 300 adım sonra sfenksleri görür, en yüksek piramitten bakıldığında bütün Mısır insanın ayaklarının altındadır.

Görsel-III Jan Potocki'nin Mısır Seyahatinden Bir Gravür, Biblioteka Narodowa, G.23955/II. (polona.pl)

Potocki 8 Ekim'de Mısır'dan dönüş yolundadır. İskenderiye'de Fransız konsolos Jean-Baptiste Mure'in evinde konuk olur.⁶⁶ İskenderiye'nin zamanında İskender tarafından başkent yapılmak istenildiğinden, buraya Nil Nehri'nden kanal açıldığından ama bakılmadığı için kanalın dolduğundan bahseder. Ayrıca Mısır'daki yerli halk ile Araplar arasında anlaşmazlık olduğunu ekler.⁶⁷

13 Ekim'de Potocki "Masum" adlı Venedik gemisine biner ve Kasım ayında Venedik'tedir. Doğrusu geri döndüğü için çok mutludur. Son mektubunda Tunus'taki Fransız başkonsolosuna, İskenderiye'deki Fransız başkonsolosuna, Kahire'de evinde misafir olduğu Fransız tüccar Charles Magallon'a⁶⁸ teşekkür etmektedir.

⁶⁶ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 99.

⁶⁷ Potocki, *Podróż do Turcyi i Egiptu*, 1849, s. 67-79; Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, s. 135-140.

⁶⁸ Rosset, Triaire, *Jan Potocki*, s. 98.

Seyahatname Üzerine Bir Okuma

Jan Potocki, seyahatnamesindeki mektuplarında İstanbul'a seyahat nedeni ni açıkça belirtmemektedir. Ancak yeni yerler görme merakının bu seyahatine önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi çok yakın bağları bulunan annesine hitaben yazdığı mektuplarında yeni bir kültürel karşılaşma örneği olarak nitelendirilebilecek ve bu nedenle kendisine farklı gelen hususları detaylıca aktarmaktadır. İstanbul'un mahalle ve gece yaşamını, meyhane alemlerini, afyon içilen mekanları, eşcinselliğe dayalı ilişkileri, kerhaneleri dahi anlatır. Seyyah, İstanbul'un pek çok tarihi/turistik mekanını görse de daha ziyade merakını kesp eden İstanbul'un arka sokaklarını aktarmayı seçmiştir. Potocki, Sufi dervişlerin semahlarına şahitlik eder. Türklerin ağaçlara itinasını ve hayvanlara karşı insanca yaklaşımlarını över. Özellikle XIX. yüzyıl seyyahlarının büyük kısmında görülecek olan Osmanlı toplumunu küçümseyici ifadeler Potocki'de pek yoktur. İstanbul'un kenar mahallerinde şahit olduğu olaylarla ilgili Osmanlı toplumunu yargılayıcı bir üslup kullanmamaktadır. Seyahatnamede yerici ifadeler yer almamakla birlikte seyyah Doğu'ya has özelliklerini de katarak Osmanlı toplumunu ve kültürünü iyi ve kötü yönleriyle birlikte kayıt altına almayı seçmiştir. Esasında bu durum kendisinin henüz tanıştığı Osmanlı toplumunu ve yaşayış biçimlerini birçok açıdan anlatma fikriyle bağlantılıdır. Öbür taraftan seyahatname Doğu'ya has özelliklere yaptığı vurgularla diğer seyyahların anlatımlarına paralellik gösterir.

Peki bu anlatım bize neler göstermektedir? Esasında bir Batılı/Avrupalı asilzade olan Jan Potocki çoğu kere Avrupa'da/Batı'da olmayanı, kendi dünyasına yeni/farklı geleni betimler. Burada seyahatnamede seyyahın ne gördüğünden ziyade ne görmediğine, Osmanlı ile ilgili neyi göstermek istediğine dikkat etmek gerekir. Anlatımlarında henüz görsellerin çok kısıtlı düzeyde kullanılabildiği bir çağda bir Avrupalının, bir Polonyalının Doğu "Wschod/Orient" diye tabir ettiği başka bir dünyayı keşfini görmek mümkündür. Görmeyenlerin zihninde, gezdiği, şahit olduğu her şeyi canlandırmak istemektedir. Esasında seyyah, Osmanlı dünyasını gördüğü, aktarmak istediği kadarıyla aktarmakta ve şahit olduklarını, kendi gözlemlerini değerlendirmektedir. Bu nedenle de olağan hususlardan çok farklılıklara vurgu yapmaktadır. Anlatımlarında günlük normal yaşamdan fragmanlardan ziyade anormal ve enteresan olan hususlara daha çok yer vermesi de bundandır.

Potocki'nin *Türkiye ve Mısır'a Seyahat* adlı eseri ve diğer eserleri de pek çok kere basılmış, büyük ilgi uyandırmıştır. Bu ise seyahatımızın yazdıklarıyla Avrupa'nın ilgisini celp ettiğini işaret etmektedir.

Potocki'nin anlatımlarında normal yaşamın dışında aşırılıklara, istisnalara da vurgu vardır. İstanbul'un arka sokaklarına dalıp buradaki kanun dışı ve ahlak dışı hadiseleri gözlemlemesi ve genişçe aktarması bundandır. Anormal olarak gördüğü hususlar dışında, o dönemde Osmanlı coğrafyasına gelen diğer Polonyalı seyyahların ve aşağıda bahsedilen anlatımlarındaki bazı hususlar Potocki'nin anlatımıyla örtüşmektedir. Seyyahların sahip olduğu kültürel ve dini öğelerin kendi bakış açılarını etkilediği gerçektir. Potocki'nin nazarında da kültürü, milleti, dini, yaşam biçimleri tamamen farklı bir toplum olarak Osmanlı Devleti ya

da Lehçe daha yaygın kullanımıyla “Türkiye”, Doğu’yu ve dahi İslam dünyasını temsil etmektedir. Diğer taraftan özellikle İstanbul’daki Türklerin yaşamı ile Mısır’daki toplulukların yaşam biçimlerindeki farklılıklara değinmesi ile Doğu geneli içerisindeki farklılıklara da işaret eder. Potocki, eserinde Osmanlı yetkilileriyle olan irtibatlarından hiç bahsetmemektedir. İstanbul’da kaldığı otelden söz etmemektedir. Bu dönemde İstanbul’da bulunan Polonyalılarla teması olmuş mudur, buna eserinde yer vermemektedir. Ancak o zamanlarda İstanbul’da bulunan yarı resmi Polonya maslahatgüzarı ve Polonya Oryantal Okulu çalışanlarıyla irtibatının olması kuvvetle muhtemeldir. İstanbul’da ziyaret ettiği tarihi mekanları da tek tek anlatmamaktadır. Yine bir eksiklik olarak Potocki’nin İstanbul’da hangi İslami/Osmanlı yapıları ziyaret ettiği de seyahatnamesinden öğrenilememektedir. Ancak bir Avrupalı olarak Osmanlıların eski Bizans ve Rum anıtlarına zarar verdiğinden bahsetmesi manidardır.

Potocki’nin seyahatnamesinde, tanıştığı Doğu/Osmanlı kültürüne ve topluma dair kavram ve terimleri yer yer orijinal halleriyle kullandığı da görülmektedir. Bunlara örnek olarak liman, kaik (kayık), yasak, olmas, tiriyaqi, abdest, ulema, tekj(k)e (tekke), derwiz, mewlewi, mihrab, boghaz (boğaz), kiaszef (kaşif) gibi kelimeleri gösterebiliriz.

Seyahatnamesinin ortaya koyduğu üzere Potocki’nin daha ziyade Türk kültürünü ve İstanbul’u ve yemeklerini sevdiği her bakımdan anlaşılmaktadır. Mısır’da yaşadığı zorluklar, açlık, hastalık, güvenlik meseleleri, toplumsal yaşam farklılıkları ve fakirlere yaptığı vurgudan da bunu görmek mümkündür. Bu seyahat Potocki’nin Doğu’ya/Müslüman dünyasına ilk seyahatidir, Doğu’yla/Müslüman bir toplumla ilk tanışmasıdır. Daha sonra Kafkaslara ve Fas’a da gidecektir. Seyahatnamede Potocki dahil bu coğrafyadan gelip geçen birçok Avrupalının Fransız konsololarla temas kurması düşünüldüğünde, Fransa’nın Mısır ve civarında kurduğu konsolosluk ağıyla buradaki Avrupalı ziyaretçiler için irtibat noktası haline geldiği düşünülebilir.

Potocki’nin çağdaşı Avrupalı pek çok seyyahın farklı olarak Doğu’yu birkaç istisna dışında överek anlatması, toplumsal bazı olumsuz durumları yargılamayıp küçümsemeden aktarması seyahatnamesinde dikkat çeken hususlardandır. Aksine Doğu’yu, Osmanlı dünyasını ve değerlerini öğrenme gayretindedir ve ona saygı duyduğu görülmektedir. Potocki’nin genel itibarıyla Osmanlı kültüründeki genel tanımlamalara girmemeyi, anlatmamayı tercih ettiği söylenebilir. Osmanlı toplumsal yapısında gözlemlediği, ama Avrupa’da görmediği bazı alışkanlıklara ve yaşam biçimlerine anlatımlarında yer verirken sadece dikkatini çekene odaklandığı görülmektedir. Seyyah, her toplumun gerçeği olan etik dışı haller dışında kültürel farklılıkları eleştirmez. Potocki, eserinde bazı toplumsal olumsuz durumlara yer verse de bunları yargılamak, kınamak için değil kendisi için dikkat çekici geldiği için aktarmıştır. Eserinde olumsuzluklara vurgu yapması, başına gelen olağan hadiselerden ziyade olağanüstü hadiselerle yer vermeyi yeğlemesinden olmalıdır. Doğu’nun efsanelerinden, tarihi menkıbelerinden ve hikayelerinden birçok açıdan etkilendiği görülmektedir. Bu sebeplerdir ki pek çok Doğu hikayeciklerine imza atmıştır. *Hafız’ın Yolculuğu* adlı eserinde de

Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması başlıklı yapıtında da Doğu'yu ve ona ait öğeleri nasıl tanıdığını ispatlamış gözükmektedir. Hatta dünyaca üne kavuşmasında Doğu'yu bu denli tanıyan, ondan esinlenen eserlerini kaleme almasının etkisi şüphe götürmez bir gerçektir.

Benzer tarihlerde Osmanlı topraklarında bulunup izlenimlerini kitaplaştıran bazı Polonyalılarla Jan Potocki'nin anlatımlarını küçük bir kıyasa tabi tutarsak; Polonya'nın taksimi öncesi İstanbul'a gönderilen son Polonya elçisi Franciszek Piotr Potocki'nin (1788-1792) sefaret heyetinde bulunan Stanisław Małachowski'nin *Żywod i pamiğtniki St. hr. Małachowskiego*, adıyla yayımlanan hatıratında esasında Osmanlı toplumsal yapısı ve gelenekleri bağlamında her iki seyyahın da genel itibarıyla pozitif anlamda bir yaklaşım sergilediği görülür.⁶⁹ Buna karşın Jan Potocki ile benzer tarihlerde eserlerini kaleme alan Chrzanowski ve Mikosza'nın anlatımlarında daha mesafeli bir yaklaşım vardır.⁷⁰ Osmanlı gelenekleri ve kültürel değerleri bu iki eserde de beğeni toplasa da dini öğeler ve bazı toplumsal alışkanlıklar hakkında önyargılar da yer yer görülmektedir. Dönemin zihniyet yapısına uygun olarak Doğu her zaman egzotik bir yaklaşımla resmedilmekteyse de İstanbul hayatı ve toplumuyla yakın ilişkiler kuran Polonyalı seyyahlarda birçok yerde tipik Avrupa zihni yaklaşımından ayrılmalar görülmektedir.

Sonuç olarak, bu makalede incelemeye alınan Potocki'nin Osmanlı İstanbul'unu ve Mısır'ı anlatımı, genç bir Polonyalı asilzadenin bazı açılardan alışılmış "Avrupa perspektifi dışında" Osmanlı dünyasını betimlemesi bakımından dikkate değerdir. Potocki'nin Osmanlıların değerlerini yargılayıp kınayarak nefretle karşılamaması (toplumsal bazı ahlaki çözümler haricinde) Osmanlı kültürü ve Türk tarihini tanıma merakı kendisini çağdaşlarından bir nebze daha ayırmaktadır. Bu anlamda esasında seyyahın ne niyetle Osmanlı dünyasına seyahate çıktığını göz önünde bulundurmamak yerinde olur. Zira Potocki, kendisinde uyandırdığı merakıyla Osmanlı coğrafyasına seyahate çıkmış ve mümkün mertebe onu tanımaya çalışmıştır. Bunu yapmadan önce birçok açıdan misafiri olduğu toplumu, kültürünü ve tarihini tanımış, bilgi edinmiş gözükmektedir. Bu ise kendisinin daha sonraki yaşamını etkileyecek ve adını günümüze taşıyacak eserlerini ortaya çıkarmasına hizmet etmiştir.

⁶⁹ Stanisław Małachowski, *Żywod i pamiętniki St. hr. Małachowskiego*, wyd. L.S., Kraków: Nakładem Juliusza Wildta Księgarza, 1853.

⁷⁰ Kajetan Chrzanowski, *Wiadomości o państwie tureckim*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1786; Józef Mikosza, *Obserwacje polityczne państwa tureckiego*, Warszawa: Michał Gröll, 1787.

Abstract

Another World from Europe: Istanbul and Egypt in the Description of the Polish Traveler Jan Potocki (1784)

Travelogues that have contributed to the recognition of other societies in previous centuries had increased considerably in the 18th century. The travelogues of Polish travellers are also among the important sources that tell us in detail about the East and the West's view of the Ottoman world. A Polish nobleman Jan Potocki, compared with his contemporaries, conveys Istanbul and Egypt in many ways with different impressions. He appreciates the Ottoman culture and society in general with a few exceptions, in an attempt to have a good grasp of the cultural phenomena he faced with. Following his journey, he was later inspired by real Eastern tales when composing his new stories. Then *the Manuscript Found in Saragossa* and *the Journey of Hafiz*, which contain elements from the East, made him to gain world-wide reputation. This paper aims to examine Potocki's travel-book *Journey to Turkey and Egypt in 1784*, with an emphasis on his statements is subjected to evaluation as a travelogue instance.

Keywords: Jan Potocki, traveller, travelogue, Poland, the Ottoman Empire, Istanbul, Egypt

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2016.
- ANDREASYAN, Hrand der, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., 1964.
- Archeologia, Letteratura, Collesionismo, Atti del Convegno dedicato a Jan e Stanisław Kostka Potocki*, 17-18 aprile 2007, ed. Elżbieta Jastrzębowska, Monika Niewójt, Roma: Academia Pollacca delle Scienze, 2008.
- BYSTROŃ, Jan Stanisław, *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie, 1147-1914*, Kraków: Nakł. Księgarni Geograficznej "Orbis" w Krakowie, 1930.
- CHRZANOWSKI, Kajetan, *Wiadomości o państwie tureckim*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1786.
- COŞKUN, Menderes, "Seyahatnâme", *DİA*, C. 37, 2009, s. 13-16.
- CZAJKOWSKI, Michał, *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*, haz. Gülnar Kara, İstanbul: Kömen Yayınevi, 2016.
- DROHOJOWSKI, Józef, *Pielgrzymka x. Józefa Drohojowskiego, reformata do Ziemi Świętej, Egiptu, niektórych wschodnich i południowych krajów, odbyta w latach 1788, 89, 90 i 91*, C. 1., Vilnius: y.y., 1846.
- GORKOWSKI, Andrzej, *Relacja poselstwa Jaśnie Wielmożnego JMci Pana Stanisława Małachowskiego, wojewody poznańskiego traktatu karłowickiego, oraz różnych kommissyi po tym traktacie nastąpiionych, ku ciekawości y pożytkowi obywatelów powtórne, z niektórymi z rękopism przydatkami, do druku podana, W Drukarni J. Królewskiej Mci y Rzeczypospolitey u XX*. Warszawa: Scholarum Piarum, 1778.

- Instrumentum traktatów pokoju zawartego między Majestatem Króla Polskiego a Cesarzem Tureckim z jednej strony przez Pana Małachowskiego Pośta Wielkiego i plenipotencjariusza, a z drugiej przez plenipotencjariuszów Partu Otomańskiej*, Kraków, 1699.
- KALINOWSKA, Izabela, *Between East and West, Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient*, Rochester: Rochester University Press, 2004.
- KRAKOWSKI, Eduard, *Le Comte Jean Potocki*, Paris: Gallimard impr., 1963.
- ŁĄTKA, Jerzy S., *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005.
- MAŁACHOWSKI, Stanisław, *Żywot i pamiętniki St. hr. Małachowskiego*, wyd. L.S., Kraków: Nakładem Juliusza Wildta księgarza, 1853.
- MIKOSZA, Józef, *Obserwacje polityczne państwa tureckiego*, Warszawa: Michal Gröll, 1787.
- Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*, ed. Dariusz Kołodziejczyk, Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2014.
- Podróże i poselstwa polskie do Turcji: a mianowicie: podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Taranowskiego komornika j. k. m. 1569 i poselstwo Piotra Zborowskiego 1568*, (ed), Józef, Ignacy Kraszewski, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Naradowej, 1860.
- Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku: diariusze i inne materiały*, haz. Ilona Czamańska, Leszno: Urząd Miasta, 1998.
- POTOCKI, Jan, *Voyage en Turquie et en Egypte fait en l'année 1784*, Varsovie, 1788.
- POTOCKI, Jan, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Warszawa, 1789.
- POTOCKI, Jan, *Voyage dans l'Empire de Maroc, fait en l'année 1791. Suivi du Voyage de Hafez, récit oriental*, Varsovie: Dufour, 1792.
- POTOCKI, Jan, *Manuscrit trouvé à Saragosse (version de 1804)*.
- POTOCKI, Jan, *Podróż do Turcji i Egiptu*, Kraków: Drukarnia D. E. Friedleina, 1849.
- POTOCKI, Jan, *Podróże*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Czytelnik, 1959.
- POTOCKI, Jan, *Zaragoza'da Bulunmuş El Yazması*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- POTOCKI, Jan, *Le Voyage de Hafez: récit oriental [1792]*, Saint-Denis: Novetlé, 1995.
- POTOCKI, Jan, *Voyage en Turquie et en Égypte*, Clichy: Éd. du Jasmin, 1999.
- POTOCKI, Jan, *Manuscrit trouvé à Saragosse*, (versions de 1804 et de 1810), Louvain: Peeters, 2006 (édition en poche chez Garnier-Flammarion en 2008, 2 tomes)
- POTOCKI, Jan, *Hafiz'in Yolculuğu*, İstanbul: Yapı kredi Yay., 2016.
- PRZYBOŚ, Adam, ŹELEWSKI, Roman, *Dyplomaci w dawnych czasach, Relacje Staropolskie z XVI-XVIII Stulecia*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1959.
- RACZYŃSKI, Edward, *Dziennik podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV*, Wrocław: Drukiem Grassa Bartha i Kompanii, 1821.

- RACZYŃSKI, Edward, *İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, İstanbul: Tercüman Yay. 1980.
- RADZIWIŁŁ "Sierotka", Mikołaj Krzysztof, *Podróż do ziemi świętej Syrii i Egiptu, 1582-1584*, haz. Leszek Kukulski, Warszawa: Państw. Instytut Wydawniczy, 1962.
- ROSSET, François, Triaire, Dominique, (ed.) *Jean Potocki*, Louvain: Peeters, 2004.
- ROSSET, François, Triaire, Dominique, *Jan Potocki, Biografia*, Warszawa: W.A.B., 2006.
- ROSSET, François, Triaire, Dominique (ed.), *Manuscrit trouvé à Saragosse*, Paris: GF. Flammarion, 2008.
- REYCHMAN, Jan, *Podróżnicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
- STAGL, Justin, *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1997.
- ŞİRİN, İbrahim, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluğu", *Türk Yurdu* C. 33, sy. 310, Ankara 2013, s. 38-43.
- ÜÇEL AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yay., 2003.
- Wielka Legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji*, haz. Adam Przyboś, Warszawa, Kraków, PWN, 1985.
- YERASIMOS, Stefanos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, Ankara: TTK Yay., 1991.
- ŻÓŁTOWSKA, Maria E., "Jan Potocki", *Polski Słownik Biograficzny*, C. XXVIII, Wrocław, 1984-1985, s. 36-42.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖREN YERLERİNİ İNCELEMAYA GELEN SEYYAHLAR

Burcu Kutlu Dilbaz*

Öz

Osmanlı Devleti'nin üzerinde bulunduğu topraklar tarih öncesi çağlardan itibaren, çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıkların bulunduğu eski kentler ve eserler hakkında antik kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler birçok kişinin ilgisini çekmiştir. Kaynakların değişik dillerde tercüme edilmesiyle de daha çok kişi bu bilgilere ulaşmıştır. Böylece dikkatler, eski uygarlıkların yaşadığı bölgelere yönelmiştir. Osmanlı Devleti çeşitli uygarlıkların doğup yaşadığı ve birçok eser bıraktığı topraklar olduğundan, 16. yüzyıl itibarıyla bu eserlere ilgi duyan birçok seyyah ve araştırmacının dikkatini çekmiştir.

Osmanlı Devleti'ne arkeolojik gezi ve araştırma yapmak amacıyla gelen seyyahların sayısı, 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da arkeolojik eserlere karşı olan ilginin giderek artmasıyla birlikte çoğalmıştır. Bunların birçoğu arkeolojik araştırma ve kazı yaparken, bazıları da yalnızca arkeolojik alanları gezmiştir. Makalede özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde arkeolojik geziler yapmış seyyahlardan bahsedilecektir. Osmanlı Devleti'nin bu seyyahlara bakış açısı ve uyguladığı kurallar ortaya konulacaktır. Ören yerlerini incelemeye gelen seyyahların ülkeye giriş çıkışlarında nelere dikkat edilirdi ve hangi uygulamalara tabi tutulurlardı, ülke topraklarında ne gibi kurallar çerçevesinde seyahat edebilirdi sorularına cevap bulunacaktır.

Ören yerlerini incelemeye gelen seyyahlar, Osmanlı Devleti'ne gelişlerindeki tek amaçlarının Osmanlı Devleti'ndeki medeniyetlerin tanıtımına yardım etmek olduğunu söyleseler de görünen odur ki, buldukları arkeolojik eserleri ele geçirmeyi amaçlamaktadırlar. Kazılar yapan arkeologların çalışmaları daha geniş çaplı çalışmalardır ve yüksek düzeyde ekonomik destek isteyen bir çalışmadır. Seyyahların ise daha bireysel gezi yapmaları ve ülke genelini kolaylıkla dolaşabilmeleri söz konusudur. Seyyahlar, kimi zaman küçük çaplı ve izinsiz kazılar da yapabilmıştır. Bu makalede bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde ören yerlerini incelemeye gelen seyyahlar ve bunların çalışmaları üzerinden 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında arkeolojik faaliyetlerden kesitler sunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Devleti, arkeoloji, arkeolog, seyyah, koleksiyoner, antika.

Giriş

Avrupa'da Rönesans ile arkeoloji ve müzecilik kavramları gelişmiştir. Bunun sonucunda, Rönesans'ın getirdiği fikirlerden etkilenen arkeoloji meraklıları, antik çağ sanat yapıtlarına yönelmiştir. Arkeolojik eserlere ilgi duyan bu kişiler, kendi ülkelerinin dışındaki eserleri de merak etmiş ve bunları görmek istemişlerdir.

Özellikle Avrupalılardan oluşan seyyahların dikkatini daha ziyade Yunan ve Roma medeniyetlerinden kalma antik kentler çekmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı coğrafyasında yaşamış çeşitli kültür ve medeniyetlerden kalan arkeolojik alanları ziyaret etmiş, gezi notları almış ve bunları ülkelerinde yayınlamışlardır. Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların başlangıçta ufak çaplı görülen gezileri, daha sonra Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarına yayılmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, burcukutludilbaz@gmail.com

Bu ilgi ile karşılaşan Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısında, ülke içerisindeki eserlere zarar verilmemesi, izinsiz kazılar yapılmaması ve eserlerin yurtdışına kaçırılmaması gerekçesiyle, arkeolojik eserleri korumaya yönelik çalışmalara başlamıştır. Tophane Müdürü Fethi Ahmet Paşa tarafından 1846 yılında Harbiye Ambarı'nda bulunan eserler düzenlenmiş ve Osmanlı Devleti'nin ilk arkeoloji müzesinin temeli atılmıştır. 1869 yılına geldiğinde Âli Paşa sadaretinde Osmanlı Müzesi, *Müze-i Hümayun* adını almıştır.¹ Aynı yıl eserleri korumak için *Asar-ı Atika Nizamnamesi* çıkmıştır. Daha sonra eski eserleri korumak adına 1874, 1884 ve 1906 yıllarında aynı adla nizamnameler çıkarılmıştır.²

Osmanlı arkeolojisi için önemli bir yere sahip olan Osman Hamdi Bey'in 1881 yılında Müze-i Hümayun Müdürü olması ile ülke içerisindeki arkeolojik faaliyetler artmış ve arkeolojik eserlerin korunmasına daha fazla özen gösterilmiştir. Seyyahların Osmanlı Devleti topraklarındaki arkeolojik eserlere gezilere olan ilgisi de zamanla arkeolojik kazılara dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde Seyyahların Ören Yerlerini İncelemeye Gelişi

Osmanlı Devleti, arkeolojik gezi yapan birçok seyyahın uğrak yeri olmuştur. Bunun nedeni uygarlıklara ait kültürel eserlerin tarih boyunca kesintisizce izlenebileceği nadir bölgelerden biri olmasıdır. Arkeologlar ve arkeolojiye ilgili seyyahlar Osmanlı Devleti'ne çeşitli sebeplerle gelmiştir. Bazı seyyahlar Osmanlı Devleti'ne sadece gezi amaçlı gelirken, bunlardan bazıları birtakım resmi görevlerle Osmanlı topraklarında bulunmuşlardır. Ören yerlerini incelemeye gelen seyyahların bir kısmı, eskiye ait olan eserleri görmek ve keşfetmek isterken, içlerinden bir kısmı da bunları kendi ülkelerine kazandırmak istemiştir. Arkeolojiyle ilgili seyyahlar, hangi amaçla Osmanlı topraklarında bulunurlarsa bulunsunlar, burada tespit ettikleri tarihi eserler, Avrupa'da arkeolojik eserlere karşı ilginin giderek artmasına sebep olmuştur.³

Osmanlı topraklarında, ören yerlerini incelemeye gelen seyyahlar, daha ziyade 16. yüzyıldan itibaren gelmiştir. Genel olarak eski medeniyetlere duyulan merak dolayısıyla bu coğrafyaya gelen seyyahlar, 18. ve 19. yüzyılda daha yoğun bir şekilde eski Yunan ve Roma uygarlıklarına ilgi duymuştur.⁴

Bu kişiler daha çok arkeolojiyle doğrudan ilgilenen uzmanlar ve bilim adamlarıdır. Fakat arkeolog ya da arkeolojiyle ilgili olmayanların da ülke içerisindeki arkeolojik eserleri görmek istedikleri ve gezdikleri görülmektedir.

¹ Burcu Kutlu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, Yay. Haz. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010 s. 403-418; Burcu Kutlu Dilbaz, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri", *İstanbul'un Kitabı Fatih II, Eminönü I*, Fatih Belediyesi, İstanbul 2013, s. 676-697.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Burcu Kutlu Dilbaz, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, Okur Tarih, İstanbul 2018.

³ Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Belgeler Işığında Almanların Osmanlı Devleti'nde Yaptıkları Eskiçağ ve Arkeoloji Çalışmaları", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, Ed. Claus Schonig, Ramazan Çalık, Hüseyin Muşmal, Konya 2010, s. 227.

⁴ Hüseyin Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Seyyahlar (1876-1914)*, Mesa Yayınları, Konya 2009, s. 30.

Bu seyyahlar içerisinde çeşitli mesleklerden kişiler bulunmaktadır. Bunlar arasında din adamı⁵, tıp doktoru⁶, kraliyet üyesi⁷ ve diplomatik görevliler gibi farklı sahalardan birçok ilgili sayılabilir.⁸

Osmanlı Devleti'nde Ören Yerlerini İncelemeye Gelen Seyyahlara Uygulanan Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'ne yurtdışından ören yerlerini incelemeye gelen seyyahlara, ülkeye gelişlerinde ve seyahatleri sırasında birtakım kurallar uygulanmıştır. Ülke topraklarına giriş yapan her seyyah için bu kurallar uygulandığı gibi arkeolojik eserleri ve kentleri gezmeye gelen seyyahlar da aynı kurallara tabi tutulmuştur.

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde seyyahlara uygulanan hukuki uygulamalar, kapitülasyonlara dayanarak düzenlenmiştir. Kapitülasyonlar ve antlaşma metinlerinde, seyyahların Osmanlı Devleti topraklarına ve karasularına girme özgürlükleri, garanti kapsamına alınmıştır.⁹ Bu özgürlükler; Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, İsveç, İrlanda gibi pek çok ülkeye verilmiştir.¹⁰

Seyyahların Osmanlı Devleti'ne girişi ve ülke içerisinde seyahat edebilmeleri için bazı belgelere sahip olmaları gerekmiştir. Bu belgeler, 16. yüzyılda *icâzet*, *izin-i şerif*, *hükm-i şerif* olarak adlandırılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren ise *yol hükmü*, *yol emr-i şerifi* veya *yol hükm-i şerifi* gibi kullanımlarla ifade edilmiştir.¹¹ Zaman zaman arkeolojik gezi amaçlı verilen izinlerde bu belgelerin adı *teshîlât-ı lâzime* olarak da geçmektedir.¹²

Gelen seyyahların öncelikle Osmanlı Devleti'nden yol emri veya izin tezkeresi almaları gerekmektedir. Seyyahlar izin tezkeresi almak için ilk önce kendi elçiliklerine başvurmuşlardır. Bu şahıslar, elçilikleri aracılığıyla gezi izni alabileceklerdir.¹³ Osmanlı topraklarında arkeolojik gezi yapacak seyyahların gezi izni almaları konusunda elçilikler aracılık etmiş ve bu hususta oldukça etkili olmuşlardır.¹⁴

⁵ BOA., *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.) nr. 55-62.*

⁶ BOA., *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) nr. 42-57.*

⁷ BOA., *Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE..KP.) nr. 43-4200.*

⁸ BOA., *MF.MKT. nr. 61-76.*

⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 28-30.

¹⁰ Belkis Konan, *Osmanlı Devleti'nde Seyyahların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006; Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 33, Ankara 2003, s. 107-108.

¹¹ Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", s. 108-109; Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 30.

¹² BOA., *İrade Hariciye (İ.HR.) nr.376-12.*

¹³ Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", s. 106.

¹⁴ BOA., *İrade Hususi (İ.HUS.) nr. 88-43.*

Antalya Ksanthos Antik Kenti-Mermer Lahit
(Charles Fellows, *Asia Minor*, London 1838, iç kapak sayfası.)

Osmanlı topraklarına giriş izni alan seyyahlar, seyahatlerini ve geçtikleri bölgelerde yaptığı araştırmaları, padişahın güvencesi altında yapmışlardır. Seyyahların seyahatleri süresinde geçtikleri bölgelerde yapacakları araştırmalara hiç kimsenin engel çıkarmaması, canına, eşyasına ve yanındaki ekibine zarar verilmemesi konusunda, gittikleri yerlerdeki görevliler uyarılmıştır. Ayrıca seyyahlardan da bazı koşulları yerine getirmeleri istenmiştir. Seyahatleri boyunca, sadece araştırmaları ile ilgilenmelerini, konu ve görevlerinin dışına çıkmamaları talep edilmiştir. Buna karşılık, bölge halkının ve yöneticilerinin de kendilerine müdahale etmemeleri istenmiştir. Bu koşullar sağladıktan sonra, araştırmacıların can ve mal güvenlikleri, her zaman emniyet altında korunmuştur. Ancak bu emniyet güvencesi, belirli süreler içerisinde geçerlidir. Bu süre zarfında araştırmacılar, aldıkları izin belgesini buldukları şehir veya kaza yöneticilerine göstermek şartıyla, onlardan gerekli kolaylığı görmüş ve yardımı alabilmişlerdir.¹⁵

¹⁵ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 168; Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 30-33.

Seyyahlara verilen bu izinler Tanzimat dönemi ile birlikte daha ayrıntılı biçimde verilmeye başlanmıştır.¹⁶ Buna göre seyyahlar, yalnız elçileri arayıcılığıyla seyahat izni almakla kalmamış, ayrıca ülke içinde dolaşabilmeleri için *mürûr tezkeresi* de almaları gerekmiştir.¹⁷

Mürûr tezkeresi bir şehirden başka bir şehre gitmek için gerekli olan izin belgesidir. Özellikle büyük kentlere göçün önlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için, yapılan çalışmalar kapsamında uygulamaya konulmuştur. Başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere kırsal kesimden göçün denetlenmesi, yönetimi çeşitli önlemler almaya itmiştir. Buna göre yolculuk yapacak olanlar, Osmanlı vatandaşları ve yabancı ziyaretçiler ancak oturdukları yerdeki ilgililerden izin belgesi alarak başka bir kente gidebilmişlerdir. Bu belge 1831 yılına kadar, kaza ve kasabalarda kadı ve naiblerce düzenlenerek verilmiştir. Başka bir kente gitmek isteyen kişi, öncelikle mahallesinin imamından nereye, ne amaçla, ne kadar süre için gitmek istediğini belirten bir pusula almaktadır. Bu pusula mahkemeye götürülür, orada kadıya ibraz ettirilip, gerekli ücret ödenerek mürur tezkeresi elde edilmektedir. Muhtarlık teşkilatı oluşturulduktan sonra, pusula verme görevi muhtarlara verilmiştir. Bu sistem, 19. yüzyılda sıkı bir şekilde uygulanmıştır.¹⁸

Tanzimat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra, *Men-i Mürûr Nizamnamesi* adlı yeni bir düzenleme yapılmıştır. 10 Şubat 1841 tarihinde yayınlanan bu düzenleme ile birlikte, ülke içindeki dolaşım belli kurallara bağlanmıştır. Verildiği bölgelerde kaydedilen bu tezkereler, sancak merkezindeki meclisin ilgili yazısı ile İstanbul'a da bildirilmiştir.¹⁹

Seyyahların uyması gereken kurallar Men-i Mürûr Nizamnamesi'nde şöyle belirtilmiştir: Seyyahların ellerindeki pasaportları, kara yoluyla geleceklerin, hudutlarda veya ikamet edecekleri yerlerdeki görevli memura, İstanbul'a gelmiş ise İhtisap Nezareti'ne imzalatmaları gereklidir. Deniz yoluyla gelmişler ise Haliç'te gemide bekleyip, gümrük memuruna pasaportunu imzalatmaları gereklidir. Pasaportlu imzasız birisi olursa, elçiliği tarafından İhtisap Nezareti'ne gönderilmiştir. Tezkerelerde, gelen kişinin hangi devlet vatandaşı ve kim olduğu, mesleği, fiziksel özellikleri, nereye ve hangi tarihte gideceği belirtilmiştir.²⁰

Seyyahların yolculuklarının izlenmesi için tezkere almaları zorunlu hale getirilmiştir. Böylece, seyyahların ülkeye giriş çıkışları kontrol altında tutulmuştur. Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların tezkereleri, belirli noktalarda kontrol edilmiştir. Seyyahların tezkerelerini; zaptiye memurlarına, kaza, kasaba ve köy

¹⁶ Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 35.

¹⁷ BOA., Y.EE.KP. nr. 18-1790. Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

¹⁸ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XV, S. 19, TTK yay., Ankara 1993, s. 169-182; Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", s. 114; Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 33-34.

¹⁹ Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 33-34.

²⁰ Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", s. 170; Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Seyyahlar (1876-1914)*, s. 33-34; Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", s. 114.

muhtarlarına, liman reislerine ve karantina memurlarına göstermekle yükümlü oldukları belirtilmiştir.²¹

Tanzimat dönemi öncesinde geçerli olan kurallar, Men-i Mürur Nizamnamesi ile yeniden düzenlenmiş ve bu kurallar bir araya getirilerek, bazı önemli eklemelerle yönetmelik haline getirilmiştir. Uzun süre yürürlükte kalan nizamnamenin, zamanla maliye teşkilatında yapılan düzenlemelere paralel olarak bazı hükümlerinde değişiklikler yapılmıştır.²²

Seyyahların Osmanlı sınırları içinde dolaşımı, Men-i Mürur Nizamnamesi'nin sonra, 14 Şubat 1867 tarihinde yürürlüğe giren *Pasaport Odası Nizamnamesi* kuralları uygulanmıştır. Pasaport Odası Nizamnamesi'nde seyyahların pasaport işlemleri ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların pasaport almaları zorunlu olup, pasaportlarına vize işlemini yaptırmaları gerekmektedir. Aynı zamanda pasaport ile birlikte, mürur tezkeresini de yanlarında taşımaları gereklidir. Bu mürur tezkerelerinin süresi bir yıldır. Gelen seyyahların isim ve unvanı, mesleği, milleti, memleketi ve eşkâli tezkerelerde açıkça belirtilir. Her gelen seyyah için ayrı ayrı tezkere verilir. Yanında pasaportu olmayan, ya da usulsüz pasaportu olan seyyahlar, görevli memura bizzat gidip bunu beyan etmelidir. Mazereti kabul olunursa, elçiliği ve elçisi tarafından verilen bir kefaletnameyi taşıması yeterlidir. Aksi takdirde, elçiliği ile görüşülerek ülke dışına çıkartılır. Yani seyyahların pasaportsuz ya da usulsüz pasaportlu kişilerin ülkeye girişleri yasaktır. Eğer pasaportsuz veya sahte kimlikle yakalanan olursa, sınır dışı edilir.²³ Seyyahlar, pasaportları ile birlikte gelip, elçilikleri vasıtasıyla yol emri almışlardır.²⁴ Ayrıca uğradıkları yerleşim yerinden, mürur tezkeresi olarak seyahat edebilmişlerdir.²⁵

Seyyahların Osmanlı Devleti'nde seyahatleri esnasında uyacakları kurallar, 1884 yılında Pasaport Nizamnamesi ile yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra, 1894, 1911 ve 1918 yıllarında da ayrıca pasaport nizamnameleri çıkarılmıştır.²⁶

Osmanlı Devleti'nde Ören Yerlerini İncelemeye Gelen Seyyahların Anadolu'daki Gezileri

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da arkeolojik eserlere karşı olan ilginin giderek çoğalmasıyla, Osmanlı Devleti'ne arkeolojik araştırma yapmak amacıyla gelen seyyahların sayısı artmıştır.²⁷ Osmanlı Devleti'ne ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların çoğu, bu topraklardaki çeşitli medeniyetlere ait arkeolojik mirası incelemeleri sonucunda elde ettikleri bilgiyi yayınlamışlardır.²⁸ Yayın-

²¹ Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 34-35.

²² Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", s. 173.

²³ Nizamname hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", s. 173-181.

²⁴ Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", s. 115.

²⁵ BOA., *Y.EE.KP. nr. 18-1790*.

²⁶ Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 36-37.

²⁷ BOA., *MF.MKT. nr. 131-105*.

²⁸ Zeynep İnankur, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 75; Muşmal, *Seyyahların İzinde*

ladıkları eserlerin içinde antik kentlere dair gezi raporları, gezi alanı planları, haritaları, krokileri ve fotoğrafları bulunmaktadır.²⁹

Çanakkale Assos Antik Kent Şehir Planı

(Joseph Thacher Clarke, *Report on the Investigations at Assos in 1881*,
Papers of the Archeological Institute of America, Classical Series I, Boston 1882,
iç kapak sayfasından)

Osmanlı Devleti'nde ören yerleri gezmeye gelen seyyahların Anadolu'daki arkeolojik alanlara yaptığı geziler, yeni yerlerin keşfedilmesinden daha çok, bilinen yerlerin araştırılmasına yöneliktir. Bu nedenle geziler daha disiplinli, daha sistemli ve daha bilimsel bir çerçevede alanının uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁰ Seyyahların gezileri, ülkelerdeki bilimsel merkezler, vakıflar ve üniversiteler tarafından planlanmış, organize edilmiş ve finanse edilmiştir.³¹ Bazen de bu ülkenin imparatorları tarafından bizzat desteklenmiştir.³²

Osmanlı sınırları içerisinde arkeolojik yapıtları ziyaret edecek olan seyyahların, ilk önce Hariciye Nezareti ve Sadaret'ten izin almaları gerekmektedir. Eğer buradan izin alınmazsa, ruhsat ve mürur tezkiresi verilmemektedir. Bu kanuna muhalefet eden olursa görevlerinden alınmaktadır.³³ Ayrıca arkeolojik

Osmanlı, s. 19.

²⁹ BOA., *Irade Maarif (I.MF.) nr. 5-7*.

³⁰ Muşmal, *Seyyahların İzinde Osmanlı*, s. 18-19.

³¹ Gelinek ülkelerdeki bilimsel merkezler, vakıflar ve üniversiteler buna örnek olarak verilebilir. Fransa Devleti'nin Atina'ya kurmuş olduğu mekteb erkanından Perderize? adlı kişiye, Selanik ve Kosova vilayetlerinde bulunan arkeolojik eserleri gezmesi ve eski taşların resimlerini çekip yazılarını kopyalamasına izin verilmiştir. BOA., MF.MKT. nr. 452-14.

³² BOA., *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) nr. 486-41*.

³³ BOA., *DH.MKT. nr. 214-36*; Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, s.

eserleri ve harabeleri gezmek isteyen seyyahlar hakkında, nasıl işlemler yapılacağı konusunda da Hariciye Nezareti'ne bilgi verilmektedir.³⁴

Arkeolojik eserleri incelemeye gelen seyyahların çoğuna gerekli kolaylığın sağlandığı görülmektedir.³⁵ Bu kişiler, gezecekleri bölgede işlerini sorunsuzca yürütebilmek için tavsiyenamele de istemişlerdir.³⁶ Ancak bu tavsiyenamele, seyyahların kendisi değil de yine vatandaşı oldukları ülkenin elçilikleri talep etmiştir.³⁷ Dâhiliye Nezareti tarafından verilen ve seyyahların arkeolojik eserleri yalnızca görebilmelerine ve bu amaçla kendilerine kolaylık gösterilmesine dair verilen izin konusunda, daha sonra Müze-i Hümayun'a bilgi verilmiştir.³⁸ Böylece gelen ören yerlerini gezmek için gelen seyyahlara, daha önceden elde edilen tecrübelerle dayanarak Dâhiliye Nezareti'nin haberi olmaksızın izin verilmesi mümkün olmamıştır.³⁹ Arkeolojik eser ve harabeleri gezmek için gelen seyyahlar, elçilikleri aracılığıyla izin aldıkları gibi bunun yanı sıra eski eser nizamnamelerinde belirtilen kurallara da uymak zorundadır. Eğer aykırı davranırlar ise bu kez de Maarif Nezareti'nin görüşüne göre işlem yapılmaktadır.⁴⁰ Bu işlemde başka Maarif Nezareti'nin diğer bir etkisi, bilgisi dışında tavsiyenamele verilmemesidir.⁴¹ Bu uygulama ile antik kentleri ve arkeolojik alanları gezenlerin gezdikleri yörelerdeki eserlere zarar vermelerinin engellenmesi amaçlanmıştır. Sadece gezi izni olan ve arkeolojik kazı izni olmayanların gezdikleri yerdeki arkeolojik eser ve binalara, dokunmasına ve herhangi bir tahribata uğratılmasına izin verilmeyeceği bildirilmiştir.⁴² Ayrıca seyyahlar, seyahatleri sırasında arkeolojik eser bulurlarsa ne yapmaları gerektiğini de Maarif Nezareti'ne danışmışlardır.⁴³

27.

³⁴ BOA., MF.MKT. nr. 131-105.

³⁵ BOA., DH.MKT. nr. 224-39.

³⁶ BOA., DH.MKT. nr. 366-19.

³⁷ BOA., DH.MKT. nr. 1175-41.

³⁸ BOA., MF.MKT. nr. 165-1.

³⁹ BOA., DH.MKT. nr. 250-52.

⁴⁰ Yabancı ülkelerden seyahat için gelenlerin arkeolojik eserleri görmek arzusuyla elçilikler aracılığı ile aldıkları izin belgeleriyle serbestçe dolaşmaktadırlar. Bu serbestlik 1884 Eser Nizamnamesi'ne uymamaktadır. Bu konuda Maarif Nezareti'nin görüşleri alınarak ona göre işlem yapılması istenmiştir. BOA., DH.MKT. nr. 1881-49.

⁴¹ BOA., DH.MKT. nr. 2033-77; nr. 2051-30; Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, s. 28.

⁴² BOA., DH.MKT. nr. 2509-128.

⁴³ BOA., DH.MKT. nr. 1881-49.

Fethiye Pınara Antik Kenti
(Felix Ritter Von Luschan- Eugen Petersen, *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis*,
Wien 1889, s. 38.)

Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların dolaştıkları yerler ve inceledikleri eserler konusunda Müze-i Hümayun'un belirleyici bir görevi olmuştur. Örneğin ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların antik eserlerin resmini çizmek veya fotoğrafını çekmek konusunda, yerel yönetimlere önerilerde bulunmaları istenmiştir.⁴⁴ Bu konuda belirtilen görüş üzerine seyyahların resim ve fotoğraf almasına izin verilmiştir.⁴⁵ Ayrıca ören yerlerini gezmeye gelen seyyahlardan, yaptıkları inceleme sonucunda edindikleri bilgiyi, bir rapor halinde müzeye sunmaları istenmiştir.⁴⁶ Bazı seyyahlar, seyahatlerini tamamlayıp ülkelerine döndükten sonra, hazırladıkları raporların bir kopyasını Babiali'ye göndermişlerdir.⁴⁷

⁴⁴ BOA., MF.MKT. nr. 165-1.

⁴⁵ İstanbul'daki Rusyalı Luper adlı bir araştırmacı arkeolojik eser incelemesi yapmak üzere, İnebolu, Samsun, Sinop, Ordu ve Giresun'un etrafını gezmek ve bulacağı harabelerin fotoğraflarıyla resimlerini ve kurşun kalemle krokilerini almak istemektedir. Bunun üzerine arkeolojik eserin vaziyetlerini değiştirmemek ve buldukları yerlerde yalnız resim ve fotoğraflarını almak şartıyla kendisine izin verilmiştir. BOA., İ.HR. nr. 388-21.

⁴⁶ Arkeolojik eserleri incelemek üzere Aydın'a gelecek olan Viyana Üniversitesi'nden Doktor Emil Szanto ve Edvar Hula adlı kişiler gelecektir. Bu kişilerin eserlere, hiçbir tahribatta bulunmaması ve hazırladıkları raporun bir suretini Müze-i Hümayun'a göndermek şartıyla gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmiştir. BOA., DH.MKT. nr. 208-83.

⁴⁷ BOA., DH.MKT. nr. 4-44.

Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların, seyahat edecekleri yerleri daha rahat gezebilmeleri için onlara gereken kolaylık ve yardım sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kişiler, özellikle arkeolojik eserler konusunda uzman veya ilgili şahıslar ise daha da dikkatli davranılmıştır.⁴⁸ Bazı seyyahlara her zaman olmasa da refakatçi görevliler verilmiş ve kendilerine gezileri ve araştırmaları boyunca eşlik etmişlerdir.⁴⁹ Bu görevliler, seyyahların eserlere nasıl muamele ettiğini de kontrol etmiştir. Bu görevliler aynı zamanda da seyyahların herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmaması için onlara yardımcı olmuştur.⁵⁰

Arkeolojik kazı alanını gezmek isteyen seyyahların izin belgeleri gittikleri yerde, yerel yönetimler tarafından kontrol edilmiştir. Eğer gezi izinleri yoksa gezmeleri engellenmiştir. Özellikle, büyük ve önemli kazıların yapıldığı alanlarda, daha dikkatli davranılmıştır. Örneğin; 1870 yılından itibaren Çanakkale'deki Troya antik şehrinde kazı yapan Heinrich Schliemann'ın 1887 yılında Troya'ya kazı yapmak haricinde gezmek için dahi olsa gelmesi yasaklanmıştır. Bunun nedeni, Schliemann'ın Troya'da daha önceden yaptığı kazılar sonucunda bulunduğu arkeolojik eserlerin hepsini, ülkesine kaçırmış olmasıdır. Bu durumdan haberdar olan Osmanlı hükümeti, arkeolojik eserleri korumak için kendisinin Osmanlı topraklarına girişini yasaklamıştır.⁵¹ Schliemann bu durumu asla kabul etmediği gibi burada yeniden kazı yapmak için oldukça çaba harcamıştır. Bu yoğun çabaları sonucunda, 1890 yılı Mart'ında yeniden Troya kazılarına başlamıştır.⁵²

Osmanlı Devleti topraklarında seyyahların gezi yaparken, arkeolojik eserlerin korunmasına özen göstermelerine önem verilmiştir. Bunun yanı sıra ören yerlerine gelen seyyahlara, kazı yapmamak şartı ile müsaade edilmiştir. Gezdikleri tarihi eserlere zarar vermemeleri kaydıyla gezmelerinde sakınca olmadığı için kendilerine gezi izni verilmiştir.⁵³

Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahlara sağlanan kolaylıklardan biri de deniz kıyılarında bulunan antik şehirleri gezmeleri için kendilerine tekne ve vapur verilmesidir.⁵⁴ Bu tekneler sayesinde seyyahlar, buradaki şehirleri kolaylıkla

⁴⁸ BOA., DH.MKT. nr. 1175-12.

⁴⁹ BOA., İ.HUS. nr. 37-57.

⁵⁰ Troya harabelerini ziyaret etmek üzere gelecek olan 360 Almanın seyahat etmek üzere iki vapurla 26 Temmuz 1892'de buradaki harabeleri görmek üzere birkaç saat kalmalarına izin verilmiştir. Bunun için oradaki memurlar görevlendirilmiştir. BOA., Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.) nr. 16-3.

⁵¹ BOA., DH.MKT. nr. 1417-90, Burcu Kutlu, *Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 79.

⁵² Göksel Sazcı, *Troia Hazineleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2007, s. 37-40.

⁵³ BOA., DH.MKT. nr. 619-6.

⁵⁴ Akdeniz boğazı muhafız vekili Ferik İsmail Hakkı Bey Çanakkale'den 24 Haziran 1893 tarihli bir telgraf yazmıştır. Telgrafta Rus İstanbul Elçisi'nin Hisarlık'taki arkeolojik eserleri görmeye geleceğinden bahseder. Elçi'nin eski Hisarlık kazısını görmek için Kolkid adlı elçilik vapuruyla yarın Hisarlık'taki Kumkale iskelesine geleceği yerel yönetimden bildirilmiştir. Elçinin oraya geliş gidişinde gerekli önlemler alınacaktır. Seyahat kolaylığı sağlanacaktır. BOA., Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) nr. 91-105. İstanbul Amerika Elçisi, Hisarlık'taki antik şehri görmek üzere Çanakkale'ye gelecektir. Orada "beylik istimbotu" bulunduğu haberi alınmıştır. Bu istimbotun yirmi dört saat kendisine ayrılmasını rica etmektedir. Bu konuda hariciye nezareti aracılık etmektedir. Yıldız Sarayı'na Başkatip Süreyya yazısında bildirmiştir. BOA., İ.HUS. nr. 31-36; Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, s. 30.

gezmişlerdir. Gezi sırasında, eserlerin fotoğrafını çekmelerine ve eserlerin kopya kalıplarını çıkarmalarına da izin verilmiştir.⁵⁵ Seyyahlar gezileri süresince, rahat hareket ettikleri gibi antik şehri gezerken birtakım notlar almışlardır.⁵⁶ Bu konuda birçok örnek verebiliriz. Örneğin İngiliz araştırmacı seyyahlar da zaman zaman antik kentlere geziler düzenlemiştir.⁵⁷ Bu gezileri çoğu zaman, kendilerine ait özel yatları ile yapmışlardır.⁵⁸ Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahlardan birisi de Edwin John Davis'tir. Kendisi, Britanya İmparatorluğu'nun görevlisi olarak İskenderiye'deki Aziz Marcus Kilisesi'nde papazlık yapmıştır. Daha sonra bu görevini bırakıp, 1872 yılında Anadolu'da seyahate çıkmıştır. İzmir'den Denizli'ye ve oradan Antalya'ya kadar birçok antik kenti dolaşmıştır. Gördüklerini fotoğraflamış, çizimler yapmış, dolaştığı yerlerin haritasını çıkarmış ve birçok bilgiyi kayıt altına almıştır. Bu gözlemlerinden elde ettiği bilgiyi, ülkesine geri döndüğünde kitap olarak yayımlamıştır.⁵⁹

Suriye Ballbeek Harabeleri

(Frank George Carpenter, *The Holy Land and Syria*, New York 1922, s. 228-229.)

⁵⁵ BOA., DH.MKT. nr. 2207-117.

⁵⁶ BOA., DH.MKT. nr. 2067-16.

⁵⁷ BOA., İ.HR. nr. 359-86.

⁵⁸ BOA., İ.HR. nr. 360-3.

⁵⁹ Edwin John Davis, *Anadolu*, Çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 224; Kutlu, "Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar, s. 14.

Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların bazılarında kolaylık sağlanırken, bazı seyyahların da gezi sırasında gözetim altında tutulması, hal ve hareketlerinin izlenmesi istenmiştir.⁶⁰ Böylece, seyyahların arkeolojik eserlere zarar vermemelerine ve gezdikleri antik kentlerde izinsiz kazı yapmalarına engel olunmak istenmiştir.⁶¹ Bu konuda daha önceden uyarılarda bulunan yerel yöneticilerden, ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların yanlış hareketlerine dikkat edilmesi ve böyle bir durumla karşılaşılacak olursa bunların merkeze bildirilmesi istenmiştir.⁶² Ayrıca ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların yanına ara sıra verilen görevliler, zamanla zorunlu hale getirilmiştir. Bu gezilere Schliemann ve yanındakilerin Troya'ya yaptığı geziler örnek olarak verilebilir. Schliemann'ın Troya'daki kazılarını esnasında buradan eser kaçırmamasından dolayı Osmanlı Devleti'ne girişi yasaklanmış, fakat Schliemann 1887'de kazı yapmayı Troya'yı ziyaret etmek istemiştir. Bu kabul edilmeyince Alman elçiliği bu isteği şöyle bir yazıyla Osmanlı yönetimine bildirmiştir:⁶³

Çanakkale'de meydana gelen bir olayı üzülererek bildiririz. Bu olay, vilayet memurlarından bazılarının, Osmanlı topraklarını ziyaret etmek isteyen seyyahlara, Osmanlı Devleti'nin her zaman iyi niyet göstermediğine bir kanıttır. Şöyle ki; Saksonya Kralı'nın özel danışmanlarından ve Darülfünun muallimlerinden Dr. Wachmut, daha önce Dr. Heinrich Schliemann'ın parasıyla ve kendi gözetiminde yapılan kazı sırasında ortaya çıkarılan Troya kentinin bazı eserlerini görmek için Dr. Suhart ile Ricaryos adlı iki gençle ve yanlarında Heinrich Schliemann ile Atina'dan Çanakkale'ye gelmiştir. Schliemann, Mutasarrıf Ziver Paşa'ya başvurarak, gezi sırasında bazı kolaylıklar sağlanmasını istemiştir. Ziver Paşa İstanbul'dan izin verilmedikçe, kendilerine yardımcı olamayacağını söylemiştir. O akşam hükümet tercümanı da Schliemann'ın yanına gelerek Çanakkale muhafızı Asaf Paşa'nın İstanbul'dan telgrafla istediği talimat gelmedikçe, Troya'daki arkeolojik eserlerin kesinlikle gezilemeyeceğini söylemiştir. İstenen talimat ertesi güne kadar beklenmişse de gönderilmediği için, Schliemann Atina'ya dönmek zorunda kalmıştır. Arkadaşları ise, Hisarlık çevresinde çiftliği bulunan ABD Konsolosu Kalor'u ziyaret etmek istediklerinden ata gerek duymuşlardır. At sahipleri, mutasarrıfın kesin emri olduğu için kendilerine at vermemiştir. Bu yüzden seyyahlar yürüyerek gitmek zorunda kalmışlardır.

Erenköy'e ulaştıklarında, atlı bir subay ile iki zabtiye ortaya çıkarak Hisarlık, Pınarbaşı veya kazı yapılan öteki yerlere ziyaret etmelerinin yasak olduğunu, onlara söylemiştir. Seyyahlar, ABD Konsolos'u Kalor'u görmek niyetinde olduklarını ve Erenköy'de at da bulabile-

⁶⁰ BOA., Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.) nr. 28-2/18.

⁶¹ BOA., DH.MKT. nr. 2258-2.

⁶² BOA., DH.MKT. nr. 1158-11.

⁶³ BOA., Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.) nr. 16/50.

ceklerini bildirmişlerdir. Erenköy Müdürü Ahmet Efendi, halkın onlara yardım etmesini, tehditle engellemiştir. Hatta seyyahlar Çanakkale'ye dönmezlerse, köyden uzaklaştırılmaları için kuvvet kullanacağını söylemiştir. Seyyahlar, müdürün tehditlerine aldırmayarak, yollarına devam etmiştir. Yürüyerek ilerleyen bu seyyahlar, sanki eşkiya gibi gözetim altında, Kalor'un çiftliğine gelmişlerdir. Kalor seyyahların kendisiyle birlikte ve zaptiyelerin gözetiminde olarak Hisarlık'ı gezmelerine kendi sorumluluğu altında izin verilmesini zaptiyeden istemiştir. Fakat verilen talimat yüzünden bu istek reddedilmiştir. Seyyahlar yine gözetim altında olarak Erenköy'e dönmeye mecbur kalmışlardır. Geceyi orada ve gözetim altında geçirmişlerdir. Zaptiyeler seyyahların odasına girerek birlikte gecelemiş ve kendilerine ancak Çanakkale'ye dönmeleri kaydıyla at kiralamalarına izin verileceği belirtilmiştir. Wachmut daha sonra İstanbul'a gelerek bu olayı Almanya elçisine anlatmıştır. Ardından, Troya'yı ziyaretten vazgeçerek Almanya'ya dönmüştür.

Almanya vatandaşı olan ve saygıya layık bulunan bazı seyyahların, yerel memurlar tarafından böyle kötü muamele görmeleri şaşırtıcıdır. Bu nedenle bu olay konusunda, Hariciye Nezareti'nin dikkati çekilmiştir. Babiali tarafından, seyyahlara gecikmeksizin izin verileceği konusunda daha önceden bir kuşku duyulmamaktadır. Elçi, Babiali'nin yerel memurlar hakkında ne yaptığını ve bundan sonra Troya'yı ziyaret etmek isteyecek sıradan Alman seyyahların bu türlü kötü davranışa uğramamaları için ne gibi önlemlere başvurulduğunu sorarak, hiç olmazsa, Osmanlı Devleti'nin Wachmut hakkında yapılan davranışı kınadığını ve özellikle Erenköy müdürünün layık olduğu kınamanın yapıldığını bilmek istemiştir. Elçiye göre Dr. Suhart ve Ricaryos'un bu geziden başlıca amacı Troya'nın bulunduğu yeri görmekten ibarettir. Kendileri yakında Çanakkale'ye yeniden gelecektir. Bu ziyaretin engellenmeyeceği konusunda bir an önce güvence verilmesini rica etmiştir. Elçinin belirttiği üzere bu seyyahlar, herhangi bir kazı yapmayacak veya nizamnamelere de yasak olan herhangi bir davranışta bulunmayacaklardır."⁶⁴

Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların gezileri sırasında karşılaştıkları eserleri alıp yurtdışına götürmeleri yasaktır. Çoğu gezi izni bu şartlar dâhilinde verilmiştir.⁶⁵ Arkeolojik eserleri yerlerinden oynatmaları ve eserlere dokunmaları dahi yasaklanmıştır.⁶⁶ Seyyahlar, kişisel çabaları ile arkeolojik kazılarla eser araması yapmak istediğinde, gezi izni iptal edilmiştir.⁶⁷

⁶⁴ BOA., HR.SYS. nr. 16-50; Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, s. 30.

⁶⁵ BOA., MF.MKT. nr. 500-25.

⁶⁶ BOA., DH.MKT. nr. 521-77.

⁶⁷ BOA., DH.MKT. nr. 2228-33.

Bodrum Şehri ve Kalesi

(Charles Thomas Newton, *Travels and Discoveries in the Levant*, Vol. II., Londra 1865, s. 139.)

Osmanlı Devleti'ne yapılan seyahatlerle, ören yerleri ile ilgili olarak Avrupa kamuoyuna yeni bilgiler ulaştıkça, bu alanları ziyaret etmek isteyen seyyah sayısı da artmıştır. Bu konuda ilgi gösterilen yerlerin başında, Çanakkale'de bulunan Hisarlık Harabeleri gelir. Bu dönemde burayı gezmeye, Kıbrıs'taki ABD Konsolosu,⁶⁸ Fransa Konsolosu,⁶⁹ Büyük Britanya Konsolosu⁷⁰ gibi bazı üst düzey kişiler de ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlere bir örnek verilecek olunursa; 1892'de 360 Alman ve Avusturyalı seyyah, Lloyd Kumpanyası'nın vapuru ile Biga'ya gelmek ister. Bunun için Avusturya'nın Çanakkale Konsolosu, 14 Temmuz 1892 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne başvurmuş ve kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir. Biga Mutasarrıflığı'na bu konuda da bilgi verildiği gibi ören yerlerini gezmeye gelen seyyahlara engel olunmaması ancak, gerekli kurallara uymaları gerektiği, hal ve hareketlerine dikkat edilmesi ve herhangi bir uygunsuzluğa fırsat verilmemesi istenmiştir.⁷¹ Böylece Avusturyalı seyyahlara gezileri esnasında çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır.

⁶⁸ BOA., İ.HR. nr. 238-14160.

⁶⁹ BOA., İ.MF. nr. 1-45.

⁷⁰ BOA., MF.MKT. nr. 51-88.

⁷¹ BOA., İrade Dahiliye (İ.DH.) nr. 1283-101039; Y.PRK.HR. nr. 16-3. 1892'de yapılacak olan bu gezi Viyana Üniversitesi Arkeoloji Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Otto Benndorf başkanlığında, Avusturya Krallık Kültür ve Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan gezi olduğu düşünülmektedir. Araştırma gezisinin amacı, Lykia üstüne yapılacak kapsamlı bir yayın için kesin verilerin toplanmasıdır. Bu gezi hakkında geniş bilgiyi geziye katılmış olan Avusturyalı subay Ernst Krickl vermiştir. Kitapta antik kentlerin krokileri, Lykia anıtlarının ayrıntı çizimleri ve fotoğrafları bulunmaktadır. Bkz. Ernst Krickl, *1892 Lykia Günlüğü*, Yayına Hazırlayan: Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

Biga Mutasarrıfı Ziver Bey bu durum karşısında, “şimdiye değin bu kadar çok yabancı konuk gelmemiş olduğundan özellikle protokol açısından bunların nasıl karşılanacağını”, Dâhiliye Nezareti’ne sormuştur.⁷² Bu gezi, kazı alanlarını seyahate gelen kabileler içerisinde sayıca bu denli yüksek oluşa ilk örnektir. Ancak daha sonra, bunun gibi misaller birçok kere görülecektir.

Bazı seyyahların geziler yaptığı bölgeye daha sonra kazı yapmak üzere geldiği görülmektedir. Mesela; Hisarlık’ta kazı yapacak olan Heinrich Schliemann kazıdan önce bölgeye seyyah olarak gelip, buraları gezdiği görülmektedir. Troya kazıları gezi seyahatlerinin kazı araştırmalarına döndüğü en büyük örnektir. Schliemann burada kazı yapmadan önce, Troya kentini bulmak üzere ilk kez 1868 yılında gelmiştir. İki yıl sonra da buradaki kazılarına başlamıştır.⁷³

Bunun yanı sıra ören yerlerinde kazı çalışmaları yapan kişilerin, daha sonra bölgeyi ziyaret etmek için gelinmesine Atina Eski Eserler Okulu yöneticilerinden Dr. Wilhelm Dörpfeld buna örnektir. Schliemann’dan sonra Troya’da kazı çalışmaları yapmış ve kazı çalışmalarını bitirdikten sonra Dörpfeld 1895’te, Troya’ya ziyarette bulunmuştur. Dörpfeld’in yanında, Atina’nın Almanya Elçisi ve Almanya Eski Eserler Bilim Üyeleri de bulunmaktadır. Bu bilim adamları daha evvelden başka yerleri gezmelerine izin verilen arkeolojik eser bilim kurumları mensuplarından oldukları için ve burayı daha önceden başka ülkelerden gelip ziyaret etmelerinden dolayı bu kişilere müsaade edilmiştir. Fakat yanlarına Biga Tabur Ağası ve Bahr-ı Sefid Boğaz Muhafızlığı’ndan bir subay ve bir de mahallince müze memuru görevlendirilmiştir.⁷⁴ Bu ziyaretinden sonra Dörpfeld ikinci kez 1899’da da otuz kişi ile ziyarete gelmiştir.⁷⁵

Dörpfeld, daha sonra yanında 30-40 kadar kişi ile beraber Hisarlık’taki harabeleri tekrar ziyaret edecektir. Bu konuda Biga Mutasarrıflığı’na gönderilen yazıyla kendisine gerekli kolaylığın sağlanması, ancak yanlış bir hareketi olursa da bildirilmesi istenmiştir. 13 Mayıs 1900 tarihinde, Kale-i Sultaniye ile Kum Kalesi arasındaki Karanlık Liman’da karaya çıkan Dörpfeld, Hisarlık’ta birkaç gün kaldıktan sonra ülkesine dönmüştür.⁷⁶ Bundan sonra Dörpfeld, 1906 yılına kadar Troya’yı ziyaret etmiştir.⁷⁷

Troya’yı gezmeye gelenler arasında Fransızlar da vardır ki aslında onlar, bu bölgeyi en çok ziyaret edenlerdir. Bunda, Troya antik kentine karşı gösterdikleri ilginin payı büyüktür. Eylül 1903’te bir grup Fransız seyyah, Hisarlık’ı gezmek için izin istemiştir.⁷⁸ Gelen Fransız seyyahlara arkeolojik eserlere zarar vermemeleri, hal ve hareketlerine dikkat etmeleri şartı ile gereken müsaade verilmiştir.⁷⁹

⁷² BOA., İ.DH. nr. 1283-101039.

⁷³ Sazcı, *Troia Hazinesi*, s. 31.

⁷⁴ BOA., İ.HUS. nr. 37-57.

⁷⁵ BOA., *Yıldız Perakende Evrakı Baş Kitabete Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)* nr. 59-30.

⁷⁶ BOA., DH.MKT. nr. 2339-4.

⁷⁷ BOA., İ.HUS. nr. 88-43; İ.HR. nr. 383-30; İ.HR. nr. 401-10.

⁷⁸ BOA., *Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)* nr. 12-55; Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu’daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, s. 30.

⁷⁹ BOA., DH.MKT. nr. 763-25.

Bahsedilen seyyahlar yalnızca eski çağlardan kalan antik eserleri incelememiş, İslami eserlere de ilgi göstermiştir. Özellikle camiler, ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların büyük ilgisini çekmiştir. Örneğin, Alman arkeolog Walter Zih ve yanındaki mühendis Dr. Kusma Konya, Niğde, Kayseri ve Sivas'taki camileri gezmek istemiştir. Buralardaki camilerin iç ve dış mekanlarına ait mimari özelliklerinin fotoğrafını çekmek ve onları incelemek için kolaylık sağlanmasını istemiştir.⁸⁰

Seyyahların arkeolojik eser dışında, ülkenin flora ve faunasını incelemek için de Osmanlı topraklarına geldiklerini görmekteyiz. Bu tür gezilere, kazı yapmaksızın ve yalnızca alan incelemesi şartı ile izin verilmiştir. Örneğin Avusturyalı botanik bilimi uzmanları, Adana, Konya, Kayseri ve Humus'u görmek istemişlerdir.⁸¹

Osmanlı Devleti'nde Anadolu'ya ören yerlerini gezmeye gelen seyyahlar konusunda daha birçok örnek verilebilir. Bu makalede bahsedilen seyyahlar gelen seyyahların tamamını kapsamamaktadır. Ören yerlerinin Osmanlı Devleti'nde seyyahlar tarafından ziyaret edilmesine Anadolu'ya gelen seyyahlardan birkaç tanesi örnek olarak verilmiştir. Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahlara birkaç örnek daha verecek olursak bunlar, Alman arkeolog Adolf Furtwangler ile Alman dilbilimci Albert Rehm'dir. Arkeolog Furtwangler, Bergama ve Bodrum'daki Mausoleion'de bulunan eserler hakkında yazılar yazarken,⁸² dilbilimci Rehm de Didim harabeleri ile ilgili eserler kaleme almıştır.⁸³ Bu konuda yine, İngiliz doğabilimcisi Edward Forbes Lykia, Milyas ve Kibyrtis'te geziler yapmış, notlar almış ve bunları yayınlamıştır.⁸⁴ Asıl mesleği papazlık olan İngiliz antikacı ve oryantal seyyah Francis Vyuyan Jago Arundell Pisidia'ya yaptığı bir gezi ile bölgenin coğrafyası ve arkeolojik eserlerine ilişkin bilgi toplamıştır. Daha sonra bu bilgilere, ayrıca geçmiş olduğu yolların haritasını da ekleyerek kitap olarak yayınlamıştır.⁸⁵

Anadolu'ya ören yerlerini gezmeye gelen bir diğer seyyah da Carl Ferdinand Friedrich Lehmann Haupt'tur. Carl Lehmann Haupt, Doğu Anadolu'da araştırma ve incelemeler yapmış, 1888 ve 1889 yıllarında Van Kalesi ve bölgesinde bilimsel çalışmalar yürütmüştür. Daha sonra 1898-1899 yıllarında tekrar Van Toprakale'de kazılar yapmış ve bunların bizzat yönetimini üstlenmiştir. Bu kazıların arkeoloji açısından önemi büyüktür. Zira bu araştırmalar, Urartularla ilgili ilk ayrıntılı çalışmadır ve ilk kez kral mezar odalarının planları yayınlanmıştır.⁸⁶ Aynı

⁸⁰ BOA., DH.İD. nr. 28-2-19; Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, s. 36.

⁸¹ BOA., DH.MKT. nr. 1204-72.

⁸² Mehmet Kanar, *Doğu Bilimciler*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2004, s. 796-797.

⁸³ Kanar, *Doğu Bilimciler*, s. 1815.

⁸⁴ Thomas Abel Brimage Spratt- Edward Forbes, *Milyas, Kibyrtis ve Lykia'da Yolculuklar*, Çev. Doğan Türker, Suna İnan Kıraç Akdeniz, Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008.

⁸⁵ Yayınlamış olduğu kitaplarından örnekler: Francis Vyuyan Jago Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, I-II, London 1839; aynı yazar, *Discoveries in Asia Minor, including a description of the ruins of several ancient cities, and especially Antioch of Pisidia*; Kanar, *Doğu Bilimciler*, s. 166.

⁸⁶ Vildan Sekmen, *Van ve Toprakale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihiçesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. XII, 10-19.

zamanda Prof. Dr. Lehmann Haupt, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde 1915-1918 yılları arasında antik tarih dersi vermiştir.⁸⁷

Hattuşaş Yazılıkaya Tapınağı'ndaki Kabartmalardan Çizim Örnekleri-
Çorum/Boğazkale
(Major-General Sir Charles Wilson, *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia*, London 1895, s. 24.)

Tarihçi ve arkeolog İngiliz Henry Christmas, 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli ve Akhisar'da yapmış olduğu gezilerini kaleme almıştır. Henry Christmas bu bölgelerdeki antik kentleri tek tek gezmiş ve izlenimlerini anlatmıştır. Örneğin; Aydın'ın Sultanhisar ilçesinde bulunan Nysa antik kentini şu şekilde anlatır:

*Sultanhisar'ın kuzeyinde, yaklaşık bir buçuk saat mesafede Nysa kalıntıları görülebilir. Kalıntılar bir düzlükte zengin ve verimli bitkilerin ortasında uzanmaktadır. Çam ağaçları, zeytinler, asmalar, meşe, dişbudak ağacı, hepsi resim gibi Nysa'nın antik surlarıyla birbirine karışmıştır. Bu şehir iki alçak tepenin üstüne kurulmuştur. Şiddetli bir taşkın şehri ikiye ayırmış, bu yüzden şiddetli akıntının üstünden atılan bir köprüyle iki taraf birleştirilmiştir. Batı tarafındaki tepede uzun bir suyunun kalıntılarını görebilirsiniz. Akıntının doğu kıyısından fazla uzak olmayan bir yerde de artık sadece zeytin ağaçlarının kuşattığı geniş bir tiyatro bulunmaktadır.*⁸⁸

Osmanlı Devleti'ne yurtdışından gelmiş seyyahlar olduğu gibi, yurtiçinden de Osmanlı topraklarındaki antik kentlere seyahat eden seyyahlar vardır. Bunlardan birisi Rum asıllı Dimitri Danieloğlu'dur. Danieloğlu doğup büyüdüğü Antalya'da 1850'de 13 günlük bir seyahat gerçekleştirmiştir. Gezileri için Charles Fellows ve Strabon'un kitaplarını rehber olarak kullanmıştır. Perge, Sillyon, Aspendos, Lara ve Side bölgelerindeki arkeolojik kalıntıları gezip, notlar almış ve bunları Yunanca olarak yayınlamıştır.⁸⁹

⁸⁷ Mehmet Taner Tarhan-Ömer Faruk Akün, "Edebiyat Fakültesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 10, s. 400.

⁸⁸ Henry Christmas, *İstanbul ve Ege Yollarında, 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar*, Çev. Mustafa Özbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 98.

⁸⁹ Dimitri E. Danieloğlu, *Bir Pamphylia Seyahati*, çev. Ayşe Ozil, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2010.

Seyyahların İlgilendiği Önemli Ören Yerlerinden Örnek Gösteren Harita
(Seton Lloyd, *The Art of The Ancient Near East: Egypt, Levant, Persia, Assyria, Sümer, Anatolia*, New York 1965, s. 15.)

Sonuç

Avrupa'da arkeoloji bilincinin olgunlaşmasından sonra, arkeoloji ile ilgilenen kişilerin yeni eserler görmek için başka bölgelerde de arkeolojik keşif yapma ihtiyacı doğmuştur. Bu dönemde yapılan inceleme gezisi sonuçları, Avrupa arkeoloji dünyasını, Osmanlı Devleti'nin arkeolojik eser zenginliği konusunda bilgilendirmiştir.

Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların, Osmanlı Devleti'ne yaptıkları gezileri özellikle 16. yüzyıldan itibaren başlamış ve verilen örneklerden görüleceği üzere 19. yüzyılda Anadolu'ya yapılan seyahatler artış göstermiştir. Gelen seyyahlar birtakım kurallar çerçevesinde izin almak suretiyle tüm ülke topraklarında geziler yapmışlardır. Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların ilgisini daha ziyade Yunan, Roma ve Eski Doğu medeniyetlerinden kalma arkeolojik eserlerin bulunduğu Anadolu çekmiştir. Seyyahlar gördükleri çeşitli kültür ve medeniyetlerden kalan arkeolojik eserler hakkında gezerek notlar almış ve bunları ülkelerinde yayınlamışlardır. Yayımlanan eserler yurtdışında oldukça ses getirmiş ve bu da Osmanlı Devleti'ne karşı arkeolojik ilginin artmasına neden olmuştur. Bunların bir kısmı günümüzdeki yurtdışındaki müzelerde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nden yurtdışına giden eserlerin bulunduğu müzelere örnek olarak; İngiltere'deki British Museum, Fransa'daki Louvre Museum, Almanya'daki Pergamon Museum ve Rusya'daki Hermitage Museum'u verebiliriz.

Ören yerlerini gezmeye gelen seyyahların Anadolu'daki gezileri, daha sonra Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarına yayılmıştır. Birçok gezgin ülkeye yeniden gelmiş ve bir sonraki dönemde arkeolojik kazılar yapmıştır. Seyyahların yaptıkları bu geziler, Osmanlı Devleti'nde arkeolojik kazıların başlamasına neden olmuştur. Fakat verilen birkaç örnekte görüldüğü üzere ören yerlerini gezmeye gelen bazı seyyahların usul dışı davranışları Osmanlı yönetimini zora sokmuş, Osmanlı topraklarının zenginlikleri olan bazı tarihi eserler farklı ülkelere götürülmüştür. Günümüzde Avrupa'daki müzelerin birkaçında bu coğrafyalardan gizlice götürülen, bu topraklara ait eserleri görmek mümkündür.

Abstract

The Travelers who Came to Examine the Ruins in the Ottoman Empire

The territory covered by the Ottoman Empire were home to the various civilizations since the prehistoric times. There is a lot of information about ancient cities and work of arts of these civilizations. These information have attracted many people's attention. With the translation of the resources in different languages, more people have reached these information. Thus, attention is directed to the regions where ancient civilizations lived. Since the Ottoman Empire was a land where various civilizations were born and lived and left many works, it attracted the attention of many itinerants and researchers who were interested in these works as of the 16th century.

The number of archaeologist itinerants visited the Ottoman Empire for archaeological travel and research has increased with the increasing interest in archaeological artifacts in Europe in the 19th century. While many of them made archaeological research and excavations, some of them only visited archaeological sites. In the article, archaeologist itinerants who made archaeological travels to Ottoman Empire in the 19th century will be mentioned. The point of view and the rules applied by the Ottoman Empire to the archaeologist itinerants will be revealed. Answers will be found for the questions such as what to looked out for the entrance and exit of the itinerants, and what applications would be applied and what the rules were for travel in the country.

Although the itinerants visiting historical sites said that the only purpose of the them to come to the Ottoman Empire was to help the introduction of civilizations in the Ottoman Empire but, it is clearly seen that they were aim to capture archaeological artifacts that they found. The works of archaeologists who make excavations were extensive and it was work that requires a high level of economic support. It was possible for the itinerants to travel more individually and to travel around the country easily. Sometimes, itinerants made small and unauthorized excavations. In frame work of this article, sections from archaeological activities will be presented through itinerants visiting historical sites who came to the Ottoman Empire in the 19th century and their works.

Keywords: The Ottoman Empire, archeology, archaeologist, traveler, collector, antique.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.) nr. 28-2-18; nr. 28-2-19; nr. 28-219.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) nr. 4-44; nr. 208-83; nr. 214-36; nr. 224-39; nr. 250-52; nr. 366-19; nr. 486-41; nr. 521-77; nr. 619-6; nr. 763-25; nr. 1158-11; nr. 1175-41; nr. 1175-12; nr. 1417-90; nr. 1881-49; nr. 1204-72; nr. 2033-77; nr. 2051-30; nr. 2067-16; nr. 2207-117; nr. 2228-33; nr. 2258-2; . nr. 2339-4; nr. 2509-128.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.) nr. 16-50.

İrade Dahiliye (İ.DH.) nr. 1283-101039.

- İrade Hariciye (İ.HR.) nr. 238-14160; nr. 359-86; nr. 360-3; nr.376-12; nr. 383-30; nr. 388-21; nr. 401-10.
- İrade Hususi (İ.HUS.) nr. 31- 36; nr. 37-57; nr. 88-43.
- İrade Maarif (İ.MF). nr. 1-45; nr. 5-7.
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.) nr. 51-88; nr. 55-62; nr. 61-76; nr. 131-105; nr. 165-1; nr. 452-14; nr. 500-25.
- Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.) nr. 18-1790; nr. 43-4200.
- Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.) nr. 91-105.
- Yıldız Perakende Evrakı Baş Kitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.) nr. 59-30.
- Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.) nr. 12-55.
- Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.) nr. 16-3.
- Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) nr. 42-57.

Literatür

- ARUNDEL, Francis Vyuyan Jago, *Discoveries in Asia Minor*, I-II, London 1839.
- CARPENTER, Frank George, *The Holy Land and Syria*, New York 1922.
- ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Belgeler, Türk Tarih belgeleri Dergisi*, C. XV, S. 19, TTK yay., Ankara 1993.
- CLARKE, Joseph Thacher, *Report on the investigations at Assos in 1881*, Papers of The Archeological Institute of America, Classical Series I, Boston 1882.
- DANİELOĞLU, Dimitri E., *Bir Pamphylia Seyahati*, çev. Ayşe Ozil, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2010.
- DAVIS, Edwin John, *Anadolu*, Çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- ERDEMİR, Hatice Palaz, ERDEMİR, Halil, "Belgeler Işığında Almanların Osmanlı Devleti'nde Yaptıkları Eskiçağ ve Arkeoloji Çalışmaları", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, Ed. Claus Schonig, Ramazan Çalık, Hüseyin Muşmal, Konya 2010.
- FELLOWS, Charles, *Asia Minor*, London 1838.
- İNANKUR, Zeynep, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993.
- KANAR, Mehmet, *Doğu Bilimciler*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2004.
- KONAN, Belkıs, Osmanlı Devleti'nde Seyyahların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- KRICKL, Ernst, *1892 Lykia Günlüğü*, Yayına Hazırlayan: Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

- KUTLU, Burcu, Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- KUTLU, Burcu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, Yay. Haz. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010 s. 403-418.
- KUTLU DİLBAZ, Burcu, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- KUTLU DİLBAZ, Burcu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri", *İstanbul'un Kitabı Fatih II, Eminönü I*, Fatih Belediyesi, İstanbul 2013, s. 676-697.
- KUTLU DİLBAZ, Burcu, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, Okur Tarih, İstanbul 2018.
- LUSCHAN, Felix Ritter Von- PETERSEN, Eugen, *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis*, Wien 1889.
- LLOYD, Seton, *The Art of The Ancient Near East: Egypt, Levant, Persia, Assyria, Sümer, Anatolia*, New York 1965.
- MUŞMAL, Hüseyin, *Seyyahların İzinde Osmanlı Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Seyyahlar (1876-1914)*, Mesa Yayınları, Konya 2009.
- NEWTON, Charles Thomas, *Travels and Discoveries in the Levant*, Vol. II., Londra 1865.
- SAZCI, Göksel, *Troia Hazineleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2007.
- SEKMEN, Vildan; *Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- SEZER, Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 33, Ankara 2003.
- SPRATT, Thomas Abel Brimage - FORBES, Edward, *Milyas, Kibyrtis ve Lykia'da Yolculuklar*, Çev. Doğan Türker, Suna İnan Kıraç Akdeniz, Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008.
- TARHAN, Mehmet Taner-AKÜN, Ömer Faruk, "Edebiyat Fakültesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 399-403.
- TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- WILSON, Major-General Sir Charles, *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia*, John Murray, London 1895.

BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI ÇERÇEVESİNDE OSMANLI-UKRAYNA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ (1918)

Ender Korkmaz*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığı 1918 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'dan oluşan Dörtlü İttifak ile Ukrayna arasında 9 Şubat 1918'de imzalanan barış antlaşması taraflar için yüksek önem taşıyordu. Ukrayna ile imzalanan antlaşma ile Avusturya-Macaristan ve Almanya, Ukrayna'nın geniş tarımsal imkân ve kaynaklarına erişim elde edecekti. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin de mücadele halinde olduğu Bolşevikler önemli bir stratejik bölgeyi ve bu bölgenin kaynaklarını kaybetmiş olacaktı. İşte bu şartlar altında Osmanlı Devleti ve Ukrayna arasında barış antlaşması imzalanmış ve karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Osmanlı Devleti Ukrayna'ya bir büyükelçi ile 3 konsolos atamıştır. Diğer yandan Ukrayna da İstanbul'a diplomatlar göndermiş ve karşılıklı ilişkiler bu misyonlar üzerinden yürütülmüştür. Bu bağlamda makale Brest-Litovsk Antlaşması sürecinde Osmanlı-Ukrayna ilişkilerini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Türkiye, Brest Litovsk, Ahmet Muhtar Bey, Kiev

Giriş

Birinci Dünya Savaşı ya da dönemin tabiriyle “*Harb-i Umumi*”, insanlık tarihinin o güne kadar görmediği büyüklükte bir kıyım ve yıkıma sebep olmuştur. Sekiz buçuk milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği Harb-i Umumi, ülkelerin nüfuslarında kısa vadede telafisi imkânsız yaralar açtığı gibi dünyanın siyasi haritasını da baştanbaşa değiştirmiştir¹. İmparatorlukların yıkıldığı ve geniş toprakların parçalandığı bu dönemde ortaya çıkan yeni devletlerden biri de Ukrayna'dır². Ukrayna'nın modern bir devlet olarak ortaya çıkışı 1917'deki Rus Devrimi ile başlayan sürecin devamında, Brest-Litovsk'ta Dörtlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti) ve Ukrayna arasında imzalanan antlaşma ile gerçekleşmiştir³. Böylelikle, yıkılan Çarlığın topraklarında doğan Ukrayna Halk Cumhuriyeti uluslararası bir aktör olarak dünya siyasetine girmiştir.

9 Şubat 1918'de Dörtlü İttifak ile Ukrayna arasında imzalanan antlaşmayı özel kılan yönlerden biri de bu antlaşmanın Birinci Dünya Savaşı'ndaki ilk barış antlaşması olmasıdır. Antlaşmanın imzasıyla Ukrayna'yı bağımsız ve meşru bir devlet olarak tanıyan ilk devletlerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Antlaşma ile sadece Ukrayna devleti tanınmış olmayıp, taraflar arasında esir değişiminden ekonomik imtiyazlara kadar çok geniş bir alanda çeşitli ilişkilere girilmiştir. Ukrayna ve Türk tarafı arasındaki ilk diplomatik ilişkiler

* Dr., Kiev Yunus Emre Enstitüsü Müdürü, Kiev/Ukrayna, drenderkorkmaz@yahoo.com

¹ Ercüment Kuran, “Birinci Dünya Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, c.6 (1992), s.199.

² Ukrayna kelimesi “sınır, serhat bölgesi” anlamlarını taşımaktadır. Yücel Öztürk, “Ukrayna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, c.42 (2012), s.73.

³ *Meclis-i Mebusan, Hükümet-i Osmaniye ve Müttefikleri İle Ukrayna Arasında Hal-i Sulhun İadesi Hakkındaki Muahedatın İmza ve Teatisiyle Mezuniyeti Mutazammın Kanun ve Esbab-ı Mucibe Layihalarıyla Hariciye Encümeni Mazbatası*, Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul 1334, s.1.

Brest-Litovsk görüşmeleri sırasında başlamış ve 9 Şubat 1918 tarihindeki antlaşmanın ardından gelişerek devam etmiştir.

Dörtlü İttifak ve Ukrayna arasında imzalanan barışın dolaylı taraflarından biri de Ukrayna topraklarında hak iddia eden Bolşeviklerdir. Ukrayna'nın bağımsızlık iradesini tanımayan Bolşevikler 9 Şubat 1918 tarihli antlaşmayı da tanımamak için ayak diremiştir. Ancak gerek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun içine düştüğü kıtlık tehlikesi ve gerekse Alman askeri kanadının kararlı duruşu Ukrayna'nın elini güçlendirmiş ve Bolşevikleri köşeye sıkıştırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Dörtlü İttifak'ın bir üyesi olmasından dolayı, ittifakın Ukrayna ile kurduğu genel ilişki Osmanlı tarafını da kapsamaktadır. Bu çalışmada iki taraf arasında barışa giden süreç, Brest-Litovsk'taki Bolşevik delegasyonu-nun Ukrayna'nın bağımsızlığı meselesine karşı tavrı ve Dörtlü İttifak'ın bu tavra karşı uyguladığı politikalar, taraflar arasındaki antlaşma metninin özellikleri ve antlaşma sonrası dönemde 1918 yılı sonuna kadar Ukrayna ve Osmanlı Devleti arasında gelişen diplomatik ilişkiler incelenecektir.

Brest-Litovsk'ta Ukrayna'nın Bağımsızlığına Giden Süreç

Rusya'da yaşanan Temmuz 1917 olayları sonrasında Ukrayna da özerkliğini ilan etmiş ve o dönemde Rusya Federasyonu'nda iktidarda bulunan geçici hükümet Ukrayna'nın özerkliğini tanımak zorunda kalmıştı⁴. Sözü edilen döneme kadar özerk yapısını koruyan ve Rusya Federasyonu'nun bir ögesi olan Ukrayna'nın milli meclisi (Tsentralna Rada - Центральна Рада) 20 Kasım 1917 tarihinde Rusya Federasyonu'ndan bağımsızlığın ilanı sayılan bir bildiri yayınladı. Her ne kadar bu bildiri ile Rusya ile bağlar tam olarak koparılmıyorsa da 9 Ocak 1918 itibarıyla seçimlerin başlayacağı ve 22 Ocak'ta yeni vekillerden oluşan meclisin toplanacağı ilan ediliyordu⁵. Gerçekleştirilen seçimlerde "Milli Liberaller" meclis koltuklarının yüzde 75'ini kazanmış, Bolşevikler ise ancak yüzde 10 seviyesinde sandalye elde edebilmişlerdi⁶.

Ukrayna'da bu gelişmeler yaşanırken 1917 Aralık ayının başlarında, her iki cephede birden zorlu bir mücadele yürütmek zorunda kalan Dörtlü İttifak ile iç savaşın doğurduğu sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldığından artık bir cephe savaşını sürdürmeye gücü kalmayan Rusya arasında kalıcı barış için görüşmeler de başlamıştır⁷. Sürdürülen görüşmeler sonucunda 15 Aralık'ta Dörtlü İttifak ile Rusya arasında ateşkes konusunda antlaşmaya varılmıştır. İmzalanan ateşkes 17 Aralık'tan itibaren yürürlüğe girmiştir⁸.

⁴ John W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk The Forgotten Peace March 1918*, McMillian and Co. Limited, Londra 1938, s. 154.

⁵ Volodymyr Vynnychenko'nun (Ukrayna Başbakanı) 20 Kasım 1917 tarihli bildirisi, *Source Records of the Great War* (Bundan sonra SGW), Vol. VI, ed. Charles F. Horne, National Alumni 1923, ABD, 1923, s.19.

⁶ Wheeler-Bennet, *a.g.e.*, s.154.

⁷ "Mütareke", *Tanin*, 5 Aralık 1917, no.3227, s.1.

⁸ Judah L. Magnes, *Russia and Germany at Brest Litovsk*, The Rand School of Social Science, New York 1919, s.47; "Russia", *New York Tribune*, Review Eki, 16 Aralık 1917, No: 25963, s.1; "Müzakere İmza Edildi Karadeniz'de Serbesti-i Seyr-ü Sefer Başladı", *Tanin*, 17 Aralık 1917, No. 3238, s.1.

Ukrayna tarafı, Dörtlü İttifak ve Bolşevikler arasında başlayan görüşmeler üzerine masanın dışında kalmamak üzere harekete geçmiş ve Rada, Brest Litovsk'a bir heyet göndererek görüşmelere katılma kararı almıştır⁹. Brest Litovsk'ta 4'lü İttifak ile masaya oturmak için yola çıkan Ukrayna heyetinde Mikola Levitskiy (ukr. Мико́ла Григо́рович Леві́тський), Mikola Lyubinskiy (ukr. Любінський Микола Михайлович) ve Oleksandr Sevruk (ukr. Олександр Севрук) isimleri yer almıştır. Brest Litovsk'a katılan Ukrayna heyetinin temel maksadı Galiçya'nın Ruthenyalı kısımlarının ve Bukovina'nın Ukrayna'ya verilmesi ve ayrıca Cholm bölgesinin Avusturya-Macaristan tarafından Ukrayna'ya terkedilmesiydi¹⁰.

Ateşkesin ilan edilmesi ile birlikte barış görüşmeleri de başlıyor ve ülkelerin delegasyonları şekilleniyordu. Barış antlaşması yolunda ilk oturum 22 Aralık 1917 tarihinde gerçekleşmişti. Bu oturumda Alman delegasyonunun başkanı Richard von Kühlmann'ın görüşmelere başkanlık etmesi de oylanmıştı. Bavyera Prensi Leopold'un konuşması ile açılan oturumda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu heyetine imparatorluğun Dışişleri Bakanı Ottokar Czernin, Rus heyetine Adolf Joffe, Bulgar tarafına ülkenin Adalet Bakanı Popov, Türk tarafına ise Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey riyaset ediyordu¹¹. Türk ve Bulgar taraflarının heyet reisleri ilerleyen günlerde değişecekti. Türk heyetinin başına, 8 Aralık'ta Brest Litovsk'a varan Sadrazam Talat Paşa geçecekti. Bulgar heyetinin başkanlığı ise Başbakan Vasil Radoslavov tarafından üstlenilecekti¹². Görüşmelerin başında Bolşevik delegasyonuna başkanlık eden Adolf Joffe yerine Bolşevik hükümetinin Dışişleri Bakanı Leon Trotsky getirilecekti¹³.

Diğer yandan Türk tarafı ile Ukraynalılar arasındaki temaslar ateşkesin ilanını ile başlamıştır. 18 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk'taki Osmanlı heyetinin askeri azası Zeki Paşa tarafından Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderilen telgraftan anlaşıldığı kadarıyla Ukrayna hükümeti tarafından görevlendirilen iki subay Zeki Paşa ile temasa geçerek, Ukrayna'nın mevcut durumu ve geleceğe dair planları üzerine paşa ile bilgi paylaşmışlardır¹⁴.

Brest-Litovsk'ta görüşmeler henüz başlarken 19 Aralık tarihinde Bolşevikler, bağımsızlığını tasdik ettirmek amacıyla Brest-Litovsk'a heyet gönderen Ukrayna'ya 48 saatlik bir ultiatom verdiler. Bu ultiatomun Kiev tarafından kabul edilmemesi üzerine iki taraf arasındaki harp hali fiilen başladı¹⁵. Rada'nın

⁹ Magnes, *a.g.e.*, 24; "Ukrayna da Murahhas Gönderiyor", *Tanin*, 22 Aralık 1917, No. 3243, s.2.

¹⁰ Wheeler-Bennet, *a.g.e.*, s.154. Ukrayna heyetinde ayrıca daha sonra Ukrayna'ya dönecek olan iki de asker bulunmaktadır. Bunlar 16 Aralık'ta Brest Litovsk'a gelen ilk 3 kişilik Ukrayna temsilcileri arasındadır. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu – Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917 – 3 Mart 1918)*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s.75, 231.

¹¹ Ottokar Czernin, *In the World War*, Harper and Brothers Publishers, New York, 1920, s. 235-260. Magnes, *a.g.e.*, s.116, 117.

¹² Czernin, *a.g.e.*, s. 234. Wheeler-Bennet, *a.g.e.*, s.112. Magnes, *a.g.e.*, s.30. "Bulgar Heyet-i Murahhasası", *Tanin*, 2 Şubat 1918, n.3285, s.2.

¹³ Czernin, *a.g.e.*, s.232.

¹⁴ Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Aralık 1917 tarihli tahrirat, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Bundan sonra BOA), HR. SYS, 2294/11-72, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, c.2., Seçil Ofset, İstanbul 2013, s.193.

¹⁵ "Ukrayna'ya Ültimatom", *Tanin*, 21 Aralık 1917, No.3242, s.1, 2. Magnes, *a.g.e.*, s.28.

verilen ulti-matom karşısında geri adım atmayışi üzerine Kızıl Ordu güçleri Kiev'i kuşatmaya başladılar¹⁶. Bolşevik tarafı bu hareketiyle bağımsızlık yolunda güçlü girişimlerde bulunan Ukrayna'yı baskı altına almak istiyordu. Bolşeviklerin Kiev'e yönelik kuşatma hareketi Ocak ayında daha da şiddetlenecek ve durum bir insani kriz halini alacaktı¹⁷.

Dörtlü İttifak ve Ukrayna temsilcileri 4 Ocak 1918'de gayr-i resmi otu-ru-mlara başlamışlardır. 2 gün süren bu gayri resmi oturumlarda Dörtlü İttifak temsilcileri Ukrayna delegasyonunun fikirlerini anlamaya çalışmışlardır. Ukrayna delegasyonu Bolşevik heyetinin tüm Rusya'yı temsil edemeyeceği argümanını savunmuş ve umulduğu gibi bu argüman Dörtlü İttifak tarafından kabul gör-müştür¹⁸. Dörtlü İttifak heyeti, Ukrayna heyeti ile ilk defa 6 Ocak 1918'de resmi temasta bulunmuştur. Avusturya-Macaristan delegasyonunun başkanı Czernin; *"Ukrayna heyetinin, Rus heyetine kıyasla daha az devrimci olduğunu ve heyet üyelerinin sosyalist paradigmadan ziyade kendi vatanlarını umursadıklarını"* ifade etmiştir¹⁹. Trotsky ise hatıratında Ukrayna heyetinden bambaşka tabirlerle söz eder. Trotsky'nin ifadesine göre Brest Litovsk'ta masaya oturan Ukrayna heyeti, Rusya topraklarını Balkanlaştırmak isteyen Avusturya-Macaristan İmpa-ratorluğunun baskı ve etkisi altında Rusya'dan kopma fikrini savunmaktaydı²⁰.

Ukrayna heyeti henüz ilk temaslarda Ukrayna'nın bağımsızlığının tanın-masından daha azına razı olmayacaklarını Dörtlü İttifak temsilcilerine açık bir şekilde ifade etmişti²¹. Diğer yandan Bolşevik heyetinin yapacağı manevraları sezen Dörtlü İttifak temsilcileri görüşmeleri bir ulti-matom şeklinde sürdürmeyi kararlaştırmıştı²².

10 Ocak tarihinde Ukrayna Başbakanı, Brest Litovsk'taki Dörtlü İttifak temsilcileri nezdinde bir çağrıda bulunarak Bolşeviklerin tüm Rusya'yı temsil etmediklerini, tüm Rusya'yı temsil edecek bir hükümetin şu anda var olmadığı gibi yakın zamanda da var olamayacağını ve Ukrayna'nın görüşmelerde kendisini temsil edeceğini bildirdi²³.

Diğer yandan Ocak ayında Avusturya'da baş gösteren kıtlık tehlikesi Czer-nin'in gündemini oldukça meşgul ediyordu. Czernin'e göre eğer Avusturya'daki kıtlık tehlikesinin önüne geçilmezse bu durum toplumda bir huzursuzluğa ve Bolşeviklerin elini güçlendirecek bir halk isyanına sebep olabilirdi. Czernin bu sorunun çözümü için Almanya'nın yardımına başvurmuşsa da sorunu çözmek için yegâne unsurun Ukrayna'nın elindeki yüksek miktarda mahsulat fazlası olacağını düşünüyordu. Zira Almanlar, Avusturya'ya gıda maddesi gönderemeyeceklerini

¹⁶ "Kiev Şehri İhata Ediliyor", *Tanin*, 24 Aralık 1917, n.3246, s.2.

¹⁷ Bolşeviklerin Kiev kuşatması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cafer Seydahmet Kırmır, *Bazı Hatıralar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, s.291-297.

¹⁸ Kılıç, *a.g.e.*, s.223, 224.

¹⁹ Czernin, *a.g.e.*, s.231-232.

²⁰ Leon Trotsky, *From October to Brest Litovsk*, The Socialist Publication Society, New York, 1919, s.87.

²¹ Czernin, *a.g.e.*, s.235.

²² Czernin, *a.g.e.*, s.234.

²³ Volodymyr Vynnychenko tarafından gönderilen 10 Ocak 1918 tarihli çağrı metni, *SGW*, s.25, 26.

kısa bir süre içinde bildirmişlerdi²⁴. Bu durum Dörtlü İttifak açısından Ukrayna ile varılacak bir anlaşmayı daha da acil bir gündem haline getirmişti. Aslına bakılırsa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü vizyonuna mesafeli yaklaşıyordu. Özellikle Ukrayna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kontrolündeki bölgelerden toprak talep etmesini onaylamıyordu. Diğer yandan Avusturya'da hükümetin içine düştüğü zor durum ve toplumsal olaylara sebep olabilecek kıtlık tehlikesinden dolayı mısır ve tahıl yönünden oldukça zengin bulunan Ukrayna ile bir barış yapılması Avusturya-Macaristan için de farklı bir önem kazanmıştı²⁵.

Kıtlık ve toplumsal huzursuzluk Avusturya hükümetinin acil gündemlerinden biri haline gelmişti. Sorunun çözümü için Viyana ve Czernin arasında ciddi bir iletişim trafiği başlamıştı. Avusturya Başbakanı Siedler, Ukrayna'nın isteklerinin kabul edilerek bir an önce barış imzalanması için Czernin'e destek verdi. Her ne kadar Cholm bölgesinin terkedilmesi İmparatorluk yönetimindeki Lehlerin muhalefetiyle karşılaşacak olsa da barışın gecikmesi daha büyük tehlikeleri arz ediyordu. Ancak Macaristan Başbakanı Wekerle, Ukrayna'nın taleplerine karşı çıkıyordu. Czernin, Macaristan Başbakanı'nın muhalefetine karşı "eğer Macaristan, monarşinin diğer ayağı olan Avusturya'ya yeteri kadar mısır gönderebilirse Ukrayna'nın toprak isteklerini reddedebileceği" cevabını verdi. Zira mevcut şartlar altında Macaristan'ın Avusturya'ya gıda yardımı göndermesi de ihtimal dışıydı. Hali hazırda Macaristan'ın yiyecek stokları da oldukça düşük seviyedeydi. Zor bir durumda bulunan Czernin, Ukrayna ile yapılacak barış için İmparator Karl'ın desteğini istemişti. Nihayetinde Czernin, aradığı desteği imparatora bulmuştu. İmparator bir an önce barış yapılması için Ukrayna'nın isteklerinin kabul edilmesi konusunda Czernin'e tam destek vermişti²⁶.

Yine de Czernin için işler o kadar da kolay değildi. Kıtlık tehlikesi ve toplumsal huzursuzluklar hakkında Viyana'dan gelen telgrafların yoğunlaştığı bir sırada Bolşevikler, Kiev kuşatmasını iyiden iyiye sıkılaştırarak Rada üzerindeki baskıyı arttırdılar²⁷. Diğer yandan gelişmeler üzerine Petrograd'a giderek temaslarda bulunan Trotsky, yeni bir diplomatik manevra hazırlamıştı. Trotsky Brest-Litovsk'a dönüşünde Medvediev, Satarisky ve Scahray isimlerinden oluşan sözde bir Ukrayna heyetini de yanında getirmişti. Bu isimler Harkiv'de kurulan sözde Bolşevik Ukrayna hükümetinin temsilcileriydi²⁸. Rus tarafı Ocak sonu itibarıyla birkaç hafta içinde dünya genelinde birbirini izleyecek komünist-sosyalist devrimlerin gerçekleşeceğine inanıyor ve görüşmelerde bu devrimler gerçekleşene kadar zaman kazanma politikasını yürütüyordu²⁹.

Yaşanan bu durumlar Czernin'in de bizatihi Viyana'ya giderek Ukrayna meselesini en üst düzeyde ele almasını gerekli kılmıştı. 22 Ocak tarihinde İmparatorun başkanlık ettiği bir kurulda görüşlerini aktaran Czernin'in bu görüşleri,

²⁴ Czernin, *a.g.e.*, s.238-240.

²⁵ Bennet, *a.g.e.*, s.168, 169.

²⁶ Bennet, *a.g.e.*, s.201-203.

²⁷ Czernin, *a.g.e.*, s.239, 248.

²⁸ Bennet, *a.g.e.*, s.208.

²⁹ Czernin, *a.g.e.*, s.245.

kurulda yaşanan tartışmalara rağmen genel anlamda kabul görmüştü. Avusturya'nın kitlik tehlikesini aşabilmesi için yegâne şansının Ukrayna ile anlaşmak olduğu gerçeği kurul tarafından takdir edilmişti. Her ne kadar başlangıçta Ukrayna'nın "Doğu Galıçya'nın Ukrayna toprağı olarak tanınması" talebi Avusturya tarafından sıcak karşılanmamışsa da Avusturya'nın içine düştüğü kitlik tehlikesi imparatorluğun bu konuda elini zayıflatmıştı. Zira Ukrayna'da ciddi bir mahsulat fazlası vardı. Diğer yandan Avusturya'nın, Almanya ve Macaristan'dan herhangi bir yardım alamayacağı kesinleşmişti³⁰.

Öte tarafta Osmanlı Devleti ve Ukrayna arasında görüşmeler daha sakin ve istikrarlı bir şekilde sürüyordu. Talat Paşa tarafından 20 Ocak 1918 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Ukrayna ile imzalanacak bir barış antlaşması için temel prensiplerde anlaşıldığı belirtiliyordu³¹. Yani Osmanlı Devleti 9 Şubat'ta Ukrayna ile imzalanacak esas antlaşmadan 20 gün önce Osmanlı-Ukrayna barışı ile ilgili kesin bir fikre varmıştı. Bundan sonrası artık Dörtlülük İttifak'ın diğer iki ortağı Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Ukrayna meselesinde bir karara varmasına kalmıştı.

İlerleyen günlerde Ukrayna'nın bağımsızlığı meselesi hızlıca ve daha ciddi bir biçimde Brest-Litovsk'un en önemli gündemlerinden biri haline geldi. 30 Ocak'ta başlayan ön görüşmeler Talat Paşa'nın başkanlığında açıldı. Rusya delegasyonu Trotsky, Joffe, Bizenko ve Karelin isimlerinden oluşuyordu. Bu heyet "İşçi, Asker ve Köylü Sovyeti Merkez İcra Komitesi Delegasyonu" sıfatıyla görüşmelere katılmıştı. Sovyet heyetine Bolşevik Ukraynalılardan yani Harkiv'deki sözde Ukrayna hükümetinden iki isim de katılmıştı. Bunlardan biri Harkiv İcra Komitesi Başkanı Medvediev diğeri ise Harkiv Komitesi Devlet Askeri İşler Sekreteri General Scahchray'dı.

Sovyet tarafında Trotsky, "Ukrayna Sovyetlerinin Ukrayna boyunca Rada güçleri ile kararlı bir çatışmaya girdiğini" söyleyerek görüşmeleri açmıştı. Sovyet tarafının ifadesine göre "Donetz kömür madenleri, Yekaterinslav maden bölgesi ile Harkiv ve Poltava hükümetleri Sovyetlerin elindeydi. Sovyet güçleri her geçen artmakta, Rada güçleri ise azalmaktaydı". Bundan dolayı Rada ile yapılacak herhangi bir antlaşma Ukrayna ile yapılmış sayılmayacaktı.

Ukrayna tarafında söz alan Lyubinskıy ise Ukrayna delegasyonundaki bazı temsilcilerin bu sırada Kiev'de bulunmasından dolayı bu üyelerin Brest-Litovsk'a dönüşüne kadar Ukrayna tarafının "vaziyet almayacağını" beyan etti. Bunun üzerine Alman delegasyonu başkanı Kühlmann tarafından görüşmelerin Ukrayna heyetinin Brest Litovsk'a dönüşüne kadar ertelenmesi teklifi geldi. Czernin de bu teklifi destekledi. Ancak vakit kaybetmemek adına arazi konusunda çalışacak temsilcilerin bu mesele üzerinde çalışmaya devam etmesini önerdi. Troçki de bu öneriyi destekledi. Müteakiben oturum başkanı Talat Paşa toplantıyı sonlandırdı³².

³⁰ Czernin, *a.g.e.*, s.240-244.

³¹ Çelik, *a.g.e.*, s.212.

³² Magnes, *a.g.e.*, 105. "Brest Litovsk Müzakerati", *Tanin*, 2 Şubat 1918, n.3285, s.1, 2. "Brest-Litovsk Müzakerati", *Vakit*, 1 Şubat 1918, n.3284, s.4. "Ukrayna'yı Kim Temsil Edecek?", *Vakit*, 2 Şubat 1918, n.104, s.1. "Sulh Müzakerati", *Tesvir-i Efkar*, 2 Şubat 1918, n.236, s.1.

Ertesi gün, 1 Şubat'ta, Ukrayna meselesini halletmek üzere Rada ve Bolşevik delegasyonlarının hazır bulunduğu nihai bir oturum gerçekleştirildi. Bu oturumda Ukrayna heyetinin sözcülüğü görevini yürüten Sevruk, 20 Kasım 1917'de Rada'da ilan edilen manifestonun Ukrayna'nın uluslararası kimliğini ortaya koyduğunu ve bu manifestonun o dönemde "*Halk Komiserleri Konseyi*" (Bolşevik Bakanlar Kurulu) tarafından da tanındığını ifade etti. Bu dönemde aynı manifestonun Dörtlü İttifakça da tanınmasına binaen Rada heyeti, Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olarak tanınmasını teklif etti. Bunun üzerine Bolşevikler adına söz alan Harkiv İcra Komitesi Başkanı Medvediev, Ukrayna'nın önemli bir kısmının Sovyet kontrolünde olduğunu ve Rada'nın bütün Ukrayna halkını temsil edemeyeceğini, Ukrayna'nın meşru temsilcisi olarak kendisinin görüşünün Sovyet heyetinin görüşleri doğrultusunda olduğunu ayrıca Ukrayna halkının Rada heyeti ile yapılacak anlaşmaları tanımayacağını ileri sürdü.

Daha sonra söz alan Trotsky, Ukrayna Radası'nın Rusya Federasyonu'na katılmayı reddetmesinin ardından Petrograd'da toplanan 3. Sovyet Kongresi'nde, Ukrayna'nın da Rusya'nın bir parçası olarak temsil edildiğini söyledi. Dolayısıyla her ne kadar geçmişte, devrim sonrası Rus otoritesi Rada'yı Ukrayna'nın meşru temsilcisi olarak tanıdıysa da 3. Sovyet Kongresi'nden sonra bu durum değişmişti. Dolayısıyla Ukrayna meselesi Rusya'nın iç meselesiydi. Trotsky diğer yandan "*her ne kadar başlangıçta Rada delegasyonunun görüşmelere katılması Rus delegasyonu tarafından mutlak bir şekilde reddedilmemişse de artık Ukrayna Bolşeviklerinin temsilcileri de Rus delegasyonuna katıldığına göre tek başına Rada delegasyonu ile varılacak antlaşmalar Rus delegasyonu tarafından da kabul edilmedikçe geçersizdir*" fikrini ileri sürdü.

Bunun üzerine Ukrayna heyeti adına söz alan Lyubinskiy, Ukrayna'nın müstakil bir devlet olarak uluslararası güçler tarafından tanındığını dolayısıyla Ukrayna meselesinin Rusya'nın iç sorunu olarak addedilemeyeceği cevabını verdi ve bu tavrından dolayı Trotsky'i protesto etti. Lyubinskiy'e göre her ne kadar Bolşevikler, eski Çarlık topraklarındaki halkların kendi kaderlerini tayin edeceklerini karara bağlamışlarsa da "*bugün*" Ukrayna'ya karşı takındıkları tavır onların bu iddiasının ne denli samimiyetsiz olduğunu göstermekteydi. Ukrayna sözcüsüne göre Bolşevik tarafı, Ukrayna heyetinin yeni talimatlar almak için Kiev'e doğru yola çıktığı gün Petrograd tarafından belirlenmiş bazı temsilcileri Ukrayna adına Rus delegasyonuna katarak Rada delegasyonunu itibarsızlaştırmaya çalışmaktaydı. Ancak Ukrayna'nın işçi, asker ve köylü temsilcilerince oluşturulan Rada, 1917'nin Haziran ayında ilk hükümeti kurmuştu. Dolayısıyla Kiev'in kendi hükümeti vardı ve Petrograd, Ukrayna'nın işlerine karışma hakkını haiz değildi. Lyubinskiy böylelikle meşru hükümetin iradesi dışında Petrograd tarafından gönderilen Ukrayna temsilcilerinin herhangi bir meşruiyet taşımadığını ifade etmişti. Ukrayna Radası'nda yer alacak vekiller için yapılan seçimlerde Bolşeviklerin %10'dan daha az sandalye kazanması Ukrayna'daki halk iradesinin Petrograd'a ne denli uzak olduğunu da gösterir nitelikteydi ve Lyubinskiy bu durumu da açıkça ifade etmişti. Bununla birlikte son olarak 3 Aralık 1917 tarihinde Kiev'de, Petrograd ve Kiev yönetimlerinin iradesi

dahilinde Ukrayna köylü ve askerlerini temsilen 2000 delege toplanmış ve bu heyet 80 kişi haricinde Rada'ya ve Devlet Başkanı Hrushevsky'e (ukr. Михайло Сергійович Грушевський) güven beyan etmişlerdi. Sözü edilen 2000 temsilci içinde yer alan 80 kişilik küçük bir Bolşevik grubu ise Kiev'den kaçarak Harkiv'de yeni bir hükümet ilan etmişti. Lyubinsky'e göre "Kızıl Ordu'nun düzensiz bazı birlikleri tarafından korunmasa Harkiv halkı tarafından katledilmesi kesin olan bu hükümet" esasen Harkiv'i bile temsil etmemekteydi.

Bunun üzerine söz alan Czernin, söylenenler ışığında Ukrayna'nın bağımsız ve kendi adına antlaşmalar yapabilecek müstakil bir devlet olduğunun ve Rada delegasyonunun Ukrayna'nın meşru temsilcisi olarak tanınması gerekliliğinin vurgusunu yaparak oturumu kapamıştır³³.

Czernin, Ukraynalıları ve Bolşevikleri aynı oturumda bir araya getirerek Ukraynalıları bir koz olarak kullanma yoluna gitmişti. Ukraynalıların ortaya koyduğu argümanlar, Czernin'in ifadesine göre Trotsky'i terletmişti. Böylelikle Trotsky'nin Ukrayna dahil olmak üzere tüm eski Çarlık topraklarını temsil etme iddiası müttefikler önünde büyük yara almıştı³⁴.

Ukrayna meselesi Dörtlülük İttifak'ın gözünde iyiden iyiye şekillenmişti. 4 Şubat tarihinde Kühlmann ve Czernin, Berlin'e gitmek üzere Brest-Litovsk'tan ayrıldılar. 5 Şubat'ta Sadrazam Talat Paşa ve Bulgaristan Başbakanı Radoslavov da onlara katıldı³⁵. Ukrayna meselesi bir an önce halledilmeliydi, zira Bolşevikler kontrol altına aldıkları yerlerdeki mahsulatı Rusya'nın içlerine göndermeye başlamışlardı³⁶. Dörtlülük İttifak, özellikle de Avusturya, ne yapıp etmeli ve Ukrayna üzerindeki Bolşevik emellerinin önüne geçmeliydi. Aksi takdirde kapıdaki kıtlık kısa bir süre içinde Viyana'da ciddi sıkıntılar doğurabilir ve bu durum gerek Doğu Cephesi'nde gerekse de Balkan ve İtalyan cephelelerinde çözülmeye yol açabilirdi.

Yine bu sıralarda Kiev üzerindeki Bolşevik baskısı şiddetlenmişti. Kızıl Ordu, Kiev'e oldukça yaklaşmıştı³⁷. Diğer yandan Ukrayna'nın diğer önemli bir şehri ve Karadeniz'e açılan kapısı Odessa (Hocabey) da Bolşeviklerin eline düşmüştü³⁸. Bolşeviklerin Ukrayna'daki stratejik pozisyonu günden güne güçleniyordu.

Czernin ve Kühlmann, 6 Şubat'ta Berlin'den döndüler ve ertesi gün "Politik Meseleler ve Sınır Konuları Komitesi" toplandı³⁹. Dörtlülük İttifak, Ukrayna meselesi ile ilgili süreci hızlandırmıştı, ancak 8 Şubat tarihinde Kızıl Ordu Kiev'e girerek Rada'yı şehir dışına çıkardı. Kiev'den çıkmak zorunda kalan Rada, Jitomir şehrine çekildi⁴⁰. İşlerin bu denli kritik bir hal alması üzerine 8 Şubat günü Dörtlülük İttifak ve Rada heyetleri arasında gün boyu görüşmeler sürdü ve uzun uzadıya toplantılar yapıldı. Gün içinde nihai bir antlaşma metninin imzalanması için son

³³ Magnes, *a.g.e.*, 108-112. "Sulh Müzakeratında Ukrayna Davası", *Vakit*, 5 Şubat 1918, no.107, s.1. "Vaziyette Ukrayna Lehine İnkişaf", *Vakit*, 6 Şubat 1918, no.108, s.1.

³⁴ Czernin, *a.g.e.*, s.246.

³⁵ Magnes, *a.g.e.*, 115.

³⁶ "Ukrayna'dan Buğday Sevki", *Vakit*, 8 Şubat 1918, n.110, s.1.

³⁷ "Kiev'e Doğru", *Vakit*, 8 Şubat 1918, n.110, s.1.

³⁸ "Odessa Bolşeviklerin Elinde", *İkdam*, 6 Şubat 1918, n.7540, s.1.

³⁹ Magnes, *a.g.e.*, 118-120.

⁴⁰ Bennet, *a.g.e.*, s.312.

aşamaya gelindi. Görüşmeler gece yarısına kadar sürdü ve toplantı 9 Şubat gece yarısından sonrasına sarktı. Nihayet 9 Şubat günü saat 02.20'de taraflar arasında antlaşma imzalandı⁴¹.

Antlaşmanın imzası sırasında Osmanlı tarafından Sadrazam Talat Paşa, Berlin Büyükelçisi İbrahim Paşa, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Eski Harbiye Nazırı ve Mebus Ahmet İzzet Paşa hazır bulunuyordu. Almanlar adına Kühlmann, Avusturya adına Czernin görüşmelere katılmıştı. Bulgar heyeti biraz daha genişti. Başbakan Radoslavov'un liderliğindeki heyette Ortaelçi Andre Ataşof, yine Ortaelçi unvanı taşıyan Ivan Şetoyaneviç, askeri temsilci Albay Petrgançef ve Teodor Anastasof hazır bulunuyordu. Ukrayna heyeti ise Servuk, Lyubinskiy ve Leçinski'den ibaretti⁴².

Czernin, Ukrayna mahsulatı ile Viyana'daki kıtlık tehlikesinin önüne geçmek yolunda ilk ve en önemli adımı atmıştı. Zira her ne kadar Ukrayna'nın Doğu kısmının önemli bir bölümü ve Kiev, Bolşevik işgali altında olsa da hala Rada'nın yönetimi altında olan Batı Ukrayna'da da ciddi bir mahsulat fazlası vardı. İmzanın atılmasını müteakip Czernin şu beyanatta bulundu.

"Baylar! Hiçbiriniz, dört hükümet temsilcileri ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin bu (birinci) dünya savaşının ilk barış antlaşmasını imzalamak üzere bu salonda bir araya geldiği şu saatin tarihi anlamına gözlerinizi yumamayacaksınız. Bu antlaşmanın büyük savaşın fırtınaları arasından doğan genç bir devlet ile yapıyor olması Dört Hükümetin temsilcileri için ayrıca bir memnuniyet arz etmektedir. Dörtlü İttifak ile Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin geleceğine dair iyi dileklerimizle bu antlaşmanın gelecekteki barış antlaşmalarının ilki olmasını dilerim".

Ukrayna heyeti başkanı ise şöyle karşılık vermiştir.

"Dörtlü İttifak ile Ukrayna arasında bugünden itibaren barışın başlama-sına dair memnuniyetimizi ifade etmek isteriz. Şu bir hakikattir ki biz buraya, bu kardeş savaşını bitirebilmek adına genel bir barış sağlayabilmek amacıyla geldik. Bununla beraber buraya gelen tüm güçlerin yegâne amacının genel bir barış imzalamak olmadığı açıktır".

Heyet Başkanı sözlerinin devamında bu barışın yeni bir çağı başlattığını ve Ukrayna'nın artık bağımsız bir devlet olarak doğduğunu ifade etmiştir⁴³.

Dörtlü İttifak ile Ukrayna Arasında İmzalanan Antlaşmanın Osmanlı Devleti ve Ukrayna Özelinde Bağlayıcı Maddelerinin İçeriği

Dörtlü İttifak ile Ukrayna arasında imzalanan 9 Şubat 1918 tarihli antlaşmanın gerek tüm devletleri ilgilendiren gerekse de ittifak mensubu devletlerin ayrı ayrı Ukrayna Halk Cumhuriyeti ile hukukunu belirleyen maddeleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti, antlaşmanın genelini ilgilendiren ve ayrıca doğrudan Osmanlı Devleti ile Ukrayna Halk Cumhuriyeti arasındaki hukuku belirleyen maddelerde taraf olarak yer almaktadır.

⁴¹ Magnes, a.g.e., s.120, 121.

⁴² Meclis-i Mebusan, a.g.e., s.6,7.

⁴³ Magnes, a.g.e., s.121.

Antlaşmanın ilk ve en önemli maddesi iki taraf arasındaki savaş halinin sonlandırıldığıdır. Taraflar bundan sonra birbirleri ile barış ve dostluk içinde yaşamayı kararlaştırmışlardır⁴⁴. Bu madde ile Çarlık coğrafyasının bakiyesi olması hasebiyle kâğıt üzerinde Dörtlü İttifak ile savaş halinde bulunan Ukrayna ile savaş hali bitirilmiş ve diplomatik olarak yeni bir safhaya geçilmiştir.

Antlaşmanın bu maddeden 5'nci maddeye kadar olan kısımları daha çok Ukrayna'yla sınırı olan ittifak mensubu devletler ile Ukrayna arasındaki sınır düzenlemelerini içermektedir. 5'nci maddede taraflar, savaş tazminatı talep etmemekte anlaştıklarını beyan etmişlerdir. 6'ncı madde ile her iki tarafın harp esirlerini serbest bırakacakları ve her iki taraftaki esirlerin ülkelerine iade olunacakları kararlaştırılmıştır. Bununla beraber antlaşmanın 8'nci maddesinde, halihazırda esir olup da esir olduğu ülkede kalmak isteyen ya da başka bir ülkeye gönderilmek isteyenlerin durumuyla ilgili meseleleri ülkelerin ikili mutabakat ile çözecekleri belirtilmiştir⁴⁵. Antlaşmanın 8'nci maddesinin Türkçe metni ise şu şekildedir.

"Hukuk-i umumiye ve hususiye münasebatının iadesi, üsera'y-ı harbiyenin ve sivil üseranın mübadelesi, afv-ı umumi (genel af) meselesi, kezalik mukabil tarafın elinde bulunan sefain-i ticariye (ticari gemiler) hakkında yapılacak muamele Ukrayna Cumhuriyetiyle akdolunacak muahedat-ı hususiye ile tayin kılınacaktır. Bu muahedat işbu muahede-i sulhiyeden cüz-i mütemmim teşkil ederek mümkün olduğu kadar onunla bir zamanda iktisab-ı meriyet edecektir"⁴⁶.

Mezkûr madde uyarınca, bu meselelerde Osmanlı ve Ukrayna tarafları arasında yalnız bu iki tarafı bağlayıcı birtakım maddeler kararlaştırılacaktır.

7'nci madde ile taraflar arasındaki ticari ilişkilerin genel çerçevesi çizilmiştir. Antlaşmanın imzalandığı tarihten 31 Temmuz 1918 tarihine kadar tarafların mahsulat fazlalarını karşı tarafın ihtiyacını baz alarak mübadele edeceği karara bağlanmıştır. Taraflardan eşit sayıda delege içeren komisyonlar kurularak bu mübadele işlerini tanzim edecektir. Tüm ticaret altın üzerinden yapılacaktır. Ticarete Ukrayna tarafının kambiyo zararına uğramasını da engelleyecek şekilde karşılıklı kurlar sabitlenmiştir. Buna göre 1000 Alman Altın Markı 462 Ukrayna Halk Cumhuriyeti Altın Karbonu'na (Karbonavets, Карбованець), 1000 Avusturya-Macaristan Altın Kronu ise 393,78 Ukrayna Altın Karbonuna eşitlenmiştir. 7'nci maddenin "d" bendinde Osmanlı Devleti ile Ukrayna arasındaki ticari ilişki şu şekilde belirlenmiştir.

"Devlet-i Osmaniye ile Ukrayna Cumhuriyet-i Avamı arasındaki münasebet-i iktisadiyeye gelince: Müceddeden bir ticaret muahedesi akdolununcaya kadar devleteyn-i mezkureteyn en ziyade nail-i müsaade millete tatbik ettikleri muameleyi yekdiğerine müteakabilen bahşedeceklerdir. Akideynden hiçbir diğzerinin başka bir devlet ile mevcut bulunan ve bilahare vücuda getirilecek olan gümrük ittifakından mümbais müsaadattan yahut küçük hudut ticaretine dair bahşetmiş olduğu veya edeceği müsaadelerden istifade iddiasında bulunmayacaktır".

⁴⁴ Meclis-i Mebusan, *a.g.e.*, s.7.

⁴⁵ Meclis-i Mebusan, *a.g.e.*, s.8.

⁴⁶ Meclis-i Mebusan, *a.g.e.*, s.13.

Antlaşmanın 10'ncu maddesinde Osmanlı Devleti ile Ukrayna arasında imzalanan antlaşmanın Türkçe ve Ukrayince metinlerinin muteber olduğu ifade edilmiştir⁴⁷.

Antlaşmanın sayılan maddeleri dışında antlaşmaya "münzam" (ek) muahede, içeriği itibarıyla Osmanlı Devleti ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti taraflarının ilişkilerini tanımlamada belirleyici rol oynamaktadır. 12 Şubat 1918 tarihinde imzalanan "münzam muahedaneme"nin ilk maddesinde tarafların bir an önce diplomatik ilişkileri başlatmaları ve karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarında sefaret (büyükelçilik) ve şehbenderlik (konsolosluk) açmaları karara bağlanmıştır.

Antlaşmanın ikinci maddesinde taraflar, harp sırasında kendi memurlarına zarar ve ziyana uğratılmış diplomatik misyonların, diplomatların ve misyon personelinin zararlarını tazmin etmeyi kabul etmiştir. Antlaşmanın üçüncü maddesi uyarınca taraflar bir konsolosluk mukavelesini oluşturarak diplomatik misyonların karşılıklı hukukunu belirlemek noktasında çalışma yapmayı kararlaştırmışlardır. Dördüncü maddede, iki ülke arasındaki posta işlerinde "beynel-milel ittifadın posta ve telgrafa müteallik itilafat ve nizamâtı"nın belirleyici olması kabul edilmiştir.

Antlaşmanın 6'ncı, 7'nci, 8'nci ve 9'uncu maddeleri ile harp sırasında zarar gören ticari teşebbüslerin, şahısların ve esirlerin hukuki durumu düzenlenmiştir. Her iki taraf gerek asker gerekse de sivil harp esirlerini salıvermeyi ve bu esirlerin memleketlerine dönmesi için gerekli bütçeyi karşılamayı taahhüt etmiştir⁴⁸.

Dörtlü İttifak ve Ukrayna Arasında İmzalanan Antlaşmanın Politik ve Askeri Yansımaları ve Brest Litovks'ta Nihai Barış

Dörtlü İttifak ve Ukrayna arasında imzalanan 9 Şubat 1918 tarihli barış antlaşması, Bolşevik tarafına ve bu tarafın argümanlarına yönelik önemli bir darbe olmuştu. Trotsky, Ukrayna delegasyonunun Dörtlü İttifak ile anlaşmasını, "görüşme masasında kendilerinin arkasından oynanan oyunların bir sonucu" olarak değerlendirir. Trotsky, 9 Şubat tarihli antlaşmayı haber alınca Petrograd'da yazmış ve Rada'nın Kiev'den çıkarıldığı haberini almıştır. Bunun üzerine Czernin'e bir diplomatik heyet kurarak, bu heyeti beraberinde Rus memurlarla birlikte Kiev'e göndermesini ve Kiev'in Bolşeviklerin elinde olup olmadığını tespit ettirmesini teklif etmiştir. Czernin, Trotsky'nin bu önerisine olumsuz cevap vermiştir⁴⁹. Bu yolla Trotsky, Kiev'e gönderilen heyet dönene değin Ukrayna ile imzalanan antlaşmanın geçersiz kalmasını sağlamaya, dolayısıyla Dörtlü İttifak'ın topraklarında beklediği sosyalist devrimlerin olgunlaşması için zaman kazanmaya çalışmış olmalıdır. Ancak her ne kadar Kiev, Bolşeviklerce işgal edilmiş olsa da imzalanan antlaşmanın yürürlüğe girmesi ile Batı Ukrayna mahsulatı Viyana'ya doğru yolculuğuna başlayabilecektir. Ukrayna'dan Avusturya ve Almanya'ya doğru yiyecek maddesi sevki, kıtlık ortamının doğurduğu isyan hareketlerinin

⁴⁷ Meclis-i Mebusan, *a.g.e.*, s.8, 11.

⁴⁸ Meclis-i Mebusan, *a.g.e.*, s.15-17. Münzam Muahede aynı zamanda Osmanlı basınında da yayınlanmıştır. "Ukrayna Musalahası", *Tanin*, 24 Şubat 1918, n.2307, s.1.

⁴⁹ Trotsky, *a.g.e.*, s.93, 94.

de önünü alacağından 9 Şubat'ta Ukrayna ve Dörtlül İttifak arasında imzalanan antlaşma Trotsky için bütün hesaplarını tehdit eden bir sonuç olmuştur.

Dörtlül İttifak ve Ukrayna arasında imzalanan antlaşma gerçekten de Rus tarafının elini sıkıştırmıştır. Trotsky anılarında, bu anlaşmayı tanımamak için ellerinde yeterince askeri güç olmadığını ifade etmiştir. Trotsky'e göre o günlerde Almanların Rusya'nın içlerine doğru ilerlemesi önündeki tek engel mesafelerdir⁵⁰.

Dörtlül İttifak'ın Çarlık bakiyesi topraklarda kurulan devletlerle münasebetinden ve imzalanan antlaşmalardan dolayı oldukça rahatsız olan Trotsky, 10 Şubat'ta Lenin'e bir telgraf çekerek savaşı bitirmeyi ancak barış imzalamamayı teklif etti. Böylelikle olası bir Alman saldırısından korunacağına inanıyordu. Nitekim bu plan uygulamaya konuldu ve Trotsky aynı gün savaştan çekildiklerini ve seferberlik halini bitirdiklerini ilan etti⁵¹. Trotsky, savaş yorgunluğunun hâkim olduğu bir dönemde Almanya'nın, barış ilan etmiş ve seferberliğini bitirmiş bir ülkeye saldırma fikrinin doğuracağı iç ve dış kamuoyu baskısından çekineceğini düşünmüş olmalıdır. Rus tarafı şu meyanda bir açıklama yapmıştır.

"Rusya şeklî sulh muahedenamesini imzalamaktan sarf-ı nazar etmek şartıyla Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan ile hal-i harbin nihayet bulduğunu ve aynı zamanda bilcümle cephelerdeki Rus kuva'y-ı harbiyesinin tamamıyla ve derhal terhisi için emir verilmiş olduğunu beyan eyler"⁵².

Ancak Trotsky'nin bu diplomatik manevrası umduğu sonuçları veremeyecekti. Alman Doğu Cephesi Genel Kurmay Başkanı General Hoffman'a göre Aralık ayındaki ateşkes, barış antlaşmasının imzalanması için yapılmıştı ve Şubat ayına gelindiğinde Ruslar bu barış antlaşmasını hala imzalamadığı ve masadan da çekildikleri için ateşkesi oluşturan şartlar sona ermişti. Yani savaş hali hala devam ediyordu. Yine Berlin'de bulunan ve Hoffman'ın görüşlerini dikkate alan General Ludendorff'a göre eğer Ukrayna'daki Bolşevik ilerlemesi durdurulmazsa Ukrayna ile yapılan barış antlaşmasının bir karşılığı olmayacaktı. Hoffmann ve Ludendorff ikilisi bu fikirlerini yüksek sesle ifade ediyorlardı⁵³.

Diğer yandan Ukraynalılar da Bolşeviklere karşı Almanlardan yardım istemişlerdi⁵⁴. Almanya için Çarlık bakiyesi Baltık toprakları ve Finlandiya meselesi de istenilen şekilde hallolmamıştı. Müteakiben 17 Şubat 1918 tarihinde Dörtlül İttifak ile Rusya arasındaki ateşkesin sona erdiği ilan edildi. Almanya ve Avusturya-Macaristan askeri güçleri Bolşeviklere karşı şiddetli bir askerî harekâta girişti⁵⁵. Yine bu sıralarda Osmanlı basınında Kafkas cephesinde savaşmakta iken 9 Şubat Antlaşması ile serbest kalan Ukrayna menşeli birliklerin Trabzon limanı yoluyla Ukrayna'ya nakledilecekleri ve bunların Rada'nın Bolşeviklere karşı olan mücadelesine katılacağı haberi yer almıştı⁵⁶.

⁵⁰ Trotsky, *a.g.e.*, s.97.

⁵¹ Magnes, *a.g.e.*, 121.

⁵² "Rusya ile de Sulh Takarrur Etti", *Tanin*, 12 Şubat 1918, s.1.

⁵³ Wheeler-Bennett, *a.g.e.*, s.229, 230.

⁵⁴ "Ukrayna Almanya'dan Müzaheret Bekliyor", *Vakit*, 19 Şubat 1918, n.120, s.11., Wheeler-Bennett, *a.g.e.*, s.311.

⁵⁵ "Almanya Mütarekeyi Feshediyor", *Vakit*, 18 Şubat 1918, n.120, s.1.

⁵⁶ "Ukrayna Firkalarının Trabzon'dan Kiev'e Nakli", *Vakit*, 18 Şubat 1918, n.120, s.2.

Almanlar gerek Baltık bölgesinde gerekse de Ukrayna'nın içlerine doğru hızla ilerlemişlerdir⁵⁷. İç siyasette ciddi bir mücadele veren diğer yandan cephede iyice sıkışan Bolşevikler, Dörtlü İttifak'ın tüm barış şartlarını kabul ettiklerini ifade eden bir telsiz telgraf ile 21 Şubat'ta Almanya'ya resmen başvurmuşlardır⁵⁸. Dörtlü İttifak'ın cevabı iki gün gecikmiş ve İttifak orduları bu sırada stratejik avantaj kazandıracak birkaç mevziyi daha zapt etmiştir. Nihayet 23 Şubat'ta Bolşeviklere verilen mesajda barış için talep edilen şartlar sıralanmıştır. Bu 10 şartın biri ise Bolşeviklerin Ukrayna ile hızlı bir şekilde barış yapmalarındır⁵⁹.

Bolşevik tarafı Dörtlü İttifakın şartlarını kabul ettiğini ilan eden bir telgrafi İttifak başkentlerine gönderdi⁶⁰. Bunun üzerine taraflar tekrar Brest-Litovsk'a heyet göndermeye başladı. Berlin Büyükelçisi Hakkı Paşa riyasetindeki Osmanlı heyeti 26 Şubat'ta Brest-Litovsk'a ulaştı⁶¹. Bu defa Brest-Litovsk'a gelen Rus heyeti ise Sokolnikov'un başkanlığında görüşmelere katıldı ve Trotsky heyette yoktu⁶². Görüşmeler devam ederken Almanya 2 Mart'ta Kiev'in tamamen kontrol altına alınarak Bolşeviklerden temizlendiğini ilan etti⁶³.

Artık görüşmeler son sürece girmişti. 3 Mart 1918 tarihinde Bolşevik tarafı Dörtlü İttifak ile nihai barışı imzaladı. Antlaşmanın 6'ncı maddesi uyarınca Bolşevikler, Ukrayna ile barışı hemen tesis edecek ve Ukrayna ile Dörtlü İttifak arasında gerçekleştirilen 9 Şubat 1918 tarihli antlaşmayı tanıyacaktı. Ülkedeki tüm Rus askerleri ve Kızıl Ordu birlikleri geri çekilecekti. Bolşevik Rusya; Ukrayna ülkesi, hükümeti ve kurumları hakkında her türlü kısırtıcı faaliyet ve propagandaya son verecekti⁶⁴.

3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi tamamen kapanmış oluyordu. Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğu Dörtlü İttifak, Rus Cephesi olarak da adlandırılan Doğu Cephesi'nden muzaffer olarak ayrılmıştı. Doğu Cephesi'nin ve Dörtlü İttifak'ın dünya siyasi tarihine armağanlarından biri de genç Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ydi.

⁵⁷ "Rusya Her Tarafı Sıkıştırılıyor", *Vakit*, 21 Şubat 1918, n.123, s.1. "Alman Harekâtı Devam Edecek mi?", *Vakit*, 23 Şubat 1918, n.125, s.1. "Şarkta Vaziyet", *Sabah*, 26 Şubat 1918, n.10158, s.1. "Reval Zaptedildi", *Sabah*, 27 Şubat 1918, n.10159, s.1.

⁵⁸ "Bila Kayd-ü Şart Sulh", *Vakit*, 22 Şubat 1918, n.124, s.1, Wheeler-Bennett, *a.g.e.*, s.245. Magnes, *a.g.e.*, s.156

⁵⁹ Wheeler-Bennett, *a.g.e.*, s.255. Magnes, *a.g.e.*, s.154.

⁶⁰ "Rusya Sulh Şeratinin Kabul Etti", *Vakit*, 26 Şubat 1918, n.128, s.1., Wheeler-Bennett, *a.g.e.*, s.261, 262.

⁶¹ "Brest-Litovsk'ta Teati-i Efkar", *Vakit*, 1 Mart 1918, no.131, s.1. "Murahaslar Brest Litovsk'ta", *Sabah*, 1 Mart 1918, n.10161, s.1.

⁶² "Rus Heyet-i Murahhasası", *Tanin*, 2 Mart 1918, n.3313, s.1. "Rus Heyet-i Murahhasası Kimlerden Mürekkep?", *Sabah*, 2 Mart 1918, n.10162, s.1.

⁶³ "İkinci Alman Harp Raporu – Kiev'in Tahlisi", *Tanin*, 3 Mart 1918, n.3314, s.4. "Kiev Şehrinin Moskoflardan Tathiri", *Tesvir-i Efkar*, 4 Mart 1918, n.2383. Magnes, *a.g.e.*, s.164.

⁶⁴ Magnes, *a.g.e.*, s.169, 170. "Rus Muahedesinin Metni", *Vakit*, 6 Mart 1918, n.137, s.1.

Brest-Litovsk Antlaşması Sonrasında Osmanlı Devleti-Ukrayna İlişkileri

Brest-Litovsk Antlaşmasının imzası ile beraber Osmanlı Devleti ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti arasındaki ticari, askeri ve diplomatik ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştı. Antlaşma imzalanır imzalanmaz Mart ayının ortalarında Osmanlı donanması, Ukrayna'dan askeri araç gereçler satın almak üzere harekete geçti. Bu maksatla Yüzbaşı Mustafa Efendi, Bahriye Nezareti tarafından görevlendirilmişti⁶⁵.

Karşılıklı diplomatik misyonların kurulması süreci de yine hızlı bir şekilde başlamıştır. Mayıs 1918 itibarıyla, daha önce St. Petersburg'da Büyükelçilik idaresi üstlenmiş olan Fahreddin Bey (Rumbeyoğlu) Kiev Büyükelçisi olarak atanmıştır⁶⁶. Ancak daha sonra bu tasarruftan sarf-ı nazar edilmiş ve yerine 18 Temmuz 1918 tarihinde Büyükelçi Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Bey atanmıştır⁶⁷. Osmanlı Devleti'nin Ukrayna'ya atadığı Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey tecrübeli bir diplomattır. Daha önce Atina Büyükelçiliği görevini ifa etmiştir⁶⁸. Bu görevi haricinde kariyerinin ilk döneminden itibaren Osmanlı diplomasisinde yer almış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında bir süre Lahey'de vekâleten elçilik görevi ifa etmiştir.⁶⁹

⁶⁵ Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Mart 1918 tarihli tahrirat, BOA, HR.İD. 80/01.

⁶⁶ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Mayıs 1918 tarihli tezkire, BOA, HR. SYS. 2379/1, Lef 9 Bahse konu Fahreddin Bey, Yüzellilikler arasında bulunan Fahreddin Rumbeyoğlu'dur. BOA, HR. SYS. 2379/1, Lef 7.

⁶⁷ Ahmet Muhtar Bey'in Biyografisi, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Tanık Toros Arşivi, n.001512098006.

⁶⁸ 25 Ağustos 1918 tarihli Hariciye Nezareti tahriratı, BOA, DH. EUM. SSM. 28/17, Lef 1.

⁶⁹ "1870' (1286) de Çanakkale'de doğdu. Defter-i Hâkanî Hukuk Müsaviri Divrikli Haşan Tahsin Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Çanakkale Rüştiyesi ve İstanbul Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) de tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebine girdi. 1890 Temmuz'unda yüksek kısmından mezun olarak 22 Haziran 1892 de Hariciye Nezareti Tercüme Odasında Kâtiplik ile devlet hizmetine dahil oldu. 21 Mayıs 1898'de Stokholm Elçiliği İkinci Kâtipliğine atandı. 26 Mart 1900'de Başkâtipliğe yükseltildi. 31 Mayıs 1906'da Bâbîâlî İstişare Odası Muavinliğine alındı. 13 Eylül 1908'de Sadaret Tercümanı oldu. 12 Temmuz 1909'da Budapeşte Başşehbenderi olarak görevlendirildi. 1 Şubat 1912'de Atina Elçiliğine getirildi. 13 Aralık 1913'te Elçilikten alındı. 13 Mayıs 1916'ya kadar açıkta kaldı. Bu tarihten 31 Ekim 1916'ya kadar Lahey'de Elçi Vekili olarak görev yaptı. 18 Temmuz 1918'de Ukrayna (Kiyev) Elçiliğine atanıncaya kadar yeniden açıkta bulundu. 13 Nisan 1919'da merkeze çağırıldı. İstanbul Mebusan Meclisinin son dönemi için 18 Aralık 1919'da yapılan 497 seçimde İstanbul Milletvekili oldu. Meclisin feshi üzerine Heyeti Temsiliyenin talimatına uyarak Ankara'ya geldi ve 3 Haziran 1920'de TBMM Genel Kuruluna İstanbul Milletvekili olarak takdim edildi. Mecliste Dışişleri ve Anayasa komisyonlarında çalıştı. 2 Temmuz 1921'de Dışişleri Komisyonu Başkanlığına seçildi. 10 Ağustos 1920 ve 8 Şubat 1921'de bir süre Hariciye Vekiline vekâlet etti. İcra Vekilleri Heyetininin 27 Ekim 1921 tarihli kararıyla Tiflis Temsilciliğine atanmakla 1 Kasım 1921'den itibaren Meclis kararıyla izinli sayıldı. 9 Aralık 1922'de görevinden ayrılan Ali Fuat Paşa yerine Moskova Büyükelçisi oldu. Dönem içinde (9) u gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde (29) konuşma yaptı. II nci Dönemde yeniden İstanbul Milletvekili seçilmekle 6 Aralık 1924'te Elçilikten ayrılarak Meclise katıldı. Dönem sonunda 20 Eylül 1927'de Washington Büyükelçiliğine atandı. III üncü Dönem seçimlerine katılmadı. IV üncü Dönem için yapılan seçimlerde Kastamonu'dan Milletvekili seçilerek 2 Nisan 1934'te Washington Büyükelçiliğinden ayrıldı. 23 Mayıs 1934'te Meclise katıldı. 3 Temmuz 1934'te Ankara'da öldü. Cebeci Asri Mezarlığında toprağa verildi. Evli olup iki çocuk babası idi. İngilizce ve Fransızca bildiği resmî hâl tercümesinde yazılıdır". Ahmet Muhtar Bey'in Biyografisi, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Tanık Toros Arşivi, n.001512098006.

Hariciye Nezareti 27 Ağustos 1918'de, Kiev'e doğru yola çıkacak olan Ahmet Muhtar Bey'in görev yerine gitmeden önce padişahın huzuruna kabulü için Sadarete bir tezkire yazmıştır⁷⁰. Bunun üzerine sözü edilen ziyaretin 1 Eylül 1918 tarihinde gerçekleşmesi için irade-i seniyye hâsıl olmuştur⁷¹. Bu ziyaret planlandığı gibi 1 Eylül'de gerçekleşmiştir⁷². Daha sonra Ukrayna'ya doğru yola çıkan Ahmet Muhtar Bey 13 Eylül itibarıyla Kiev'e varmıştır⁷³.

Osmanlı Devleti'nin ilk Kiev Büyükelçiliği'nin ve Ahmet Muhtar Bey'in kişisel ikametinin bugün Premier Palatz Otel olarak hizmet veren Taras Şevçenko Bulvarı 5-7 numara ve Puşkinska Caddesi 29 numarada bulunan binada olduğuna dair veriler bulunmaktadır⁷⁴. Kiev'de görev yapan Osmanlı Büyükelçiliği'nin kadrosunda Ali Muhtar Bey ve Server Cemal Beyler kâtiplik görevini yürütmektedirler⁷⁵.

Osmanlı Devleti'nin Kiev Sefiri ve sefaret çalışanları Kiev'e geldiklerinde, iki ay önce kurulan Hetmanlık hükümeti tarafından oldukça sıcak bir şekilde karşılanmışlardır. Ancak Osmanlı diplomatları için, o sırada Alman İmparatoru ile görüşmek üzere Berlin'de olan Hetman Skoropadskiy (ukr. Павло Скоропадский) ile görüşmek mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey, iki taraf arasındaki ilişkilerin bir an önce tesisi için Ukrayna Başbakanı ile Harbiye ve Adliye Nazırlarından oluşan *Naiplik Heyeti*'ne itimatname arzında bulunmuştur. Yine o sıralar Ukrayna Hariciye Nazırı Doroşenko'nun (ukr. Дмитро Іванович Дорошенко) hasta olarak yatıyor olmasından dolayı kendisi ile 15 gün sonra görüşülebilmiştir⁷⁶.

Ahmet Muhtar Bey, Eylül ayının sonlarında⁷⁷ Hetman Skoropadski tarafından parlak bir merasimle kabul edilmiştir. Saray'da verilen davet için Hetmanlık tarafından üç otomobil Osmanlı heyetini almak amacıyla gönderilmiştir. Bu araçlarla beraber içinde Hariciye Nazırı Vekili "*Mösyö Paltof*"un da bulunduğu bir

⁷⁰ Hariciye Nezaretinden Sadaret'e yazılan 27 Ağustos 1918 tarihli tezkire, BOA, İ.DÜİT 12/20.

⁷¹ Ahmet Muhtar Bey'in huzur-i hümayuna kabulüne dair 27 Ağustos 1918 tarihli tezkire, BOA, İ.DÜİT 12/20.

⁷² "Huzura Kabul", *Tanin*, 2 Eylül 1918, n.3494, s.3.

⁷³ Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Eylül 1918 tarihli tahrirat, BOA, HR. SYS. 2379/1.

⁷⁴ Pavlo Skoropasky (Павло Скоропадский), *Спогади Кінець 1917- грудень 1918 (Hatıralar: 1917'nin sonu - Aralık 1918)*, 1995 Kiev-Philadelphia, s.324. Otelin yetkilileri ile tarafımca yapılan görüşmede bu bilgi onlar tarafından da onaylanmıştır. Bugün Kiev'de hizmet vermekte olan Kiev Yunus Emre Enstitümüz tarihin bir cilvesi olarak bu binanın tam karşısındadır.

⁷⁵ Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Eylül 1918 tarihli tahrirat, BOA, HR. SYS. 2379/1. 25 Ağustos 1918 tarihli Hariciye Nezareti tahriratu, BOA, DH. EUM. SSM 28/17, Lef 1.

⁷⁶ Kiev Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Ekim 1918 tarihli tahrirat, HR. SYS. 2379/1, Lef 36. Ukrayna Hetmanı'nın Berlin ziyareti hakkında bkz. "Ukrayna Hetmanı'nın Seyahati ve Kırım", *İkdam*, 23 Eylül 1918, nr. 7763, s.1.

⁷⁷ "Ukrayna ile Münasebetimiz", *Vakit*, 30 Eylül 1918, nr.336. Gazete bu haberi 27 Eylül tarihli bir ajans telgrafına dayandırarak verdiği göre bu görüşmenin 27 Eylül 1918 tarihinden önce gerçekleşmiş olması gerekir. Aynı görüşmeye kendi çalışmasında değinen Kurat, muhtemelen Ukrayna basınında görüşmeye dair bir makalenin yayınlandığı 12 Ekim tarihini görüşmenin gerçekleştiği tarih olarak belirtmiştir. Bu hususun tashih edilmesi gerekir. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919*, Ankara: TTK, 2011, s.390.

heyet görevlendirilmiştir. Hetman, Osmanlı heyetini saray salonlarından birinde kabul etmiştir. Bu salondaki resm-i kabul ve gerçekleştirilen konuşmalardan sonra başka bir salona geçilmiş ve Osmanlı heyeti burada Hetman'ın eşi, eşinin kardeşi ve kızına takdim edilmiştir. Daha sonra başka bir salonda yemeğe oturulmuştur. Yemek, Hariciye Nazır Vekili'nin yanı sıra üst düzey memurların da bulunduğu 30 kişilik bir grupla yenmiştir. Hetman'ın da hazır bulunduğu yemekte masa kırmızı ve beyaz çiçeklerden bir Türk bayrağı ile süslenmiştir. Ukrayna Hetman'ı masada ayağa kalkarak iyi dileklerini sunduktan sonra padişah için üç defa çok yaşasın anlamında Ukraynaca "slava" demiştir. Görüşmenin ertesinde, Nova Rada gazetesinde Osmanlı Devleti ve Ukrayna ilişkilerine dikkat çeken makaleler yer almıştır⁷⁸.

Ahmet Muhtar Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği başka bir mektupta da Osmanlı misyonunun Kiev'de olağanüstü bir şekilde hürmet gördüğünün altını çizmektedir. Hatta Ukrayna hükümeti iyi niyet göstergesi olarak Osmanlı misyonuna bir otomobil tahsis etmiştir. Ahmet Muhtar Bey'in Kiev hakkındaki ilk izlenimleri ise oldukça ilginçtir. Kiev'de bulunan Alman askerlerinin her türlü usulsüzlüğü gerçekleştirdiğini ve bu türden hareketlerinde çok ileri gittiğini ifade eden Ahmet Muhtar Bey, Kiev'deki Alman askerlerinden "işgalci" olarak söz eder. Diğer yandan bazı tüccarların savaş sonrası ortamın doğurduğu eksikleri kendi menfaatlerine kullandığını ifade eder. İhtilalden önce 500.000 kişi civarında olan Kiev nüfusu ihtilal sonrası şehre göçenlerle birlikte 1.2000.000'e çıkmıştır. Bu durum şehir hayatında ciddi ekonomik sıkıntılara sebep olmuştur⁷⁹.

Osmanlı Devleti, Ukrayna çapında üç şehre şehbenderlik (konsolosluk) açmıştır. Ahmet Ferit (Tek) Bey 15 Temmuz 1918 tarihli irade-i seniyye ile Kiev Başşehbenderi olarak atanmıştır⁸⁰. Odessa Şehbenderliği'ne ise 3 Eylül 1918 tarihli irade-i seniyye ile Ebu'l Rıza Namık Bey tayin edilmiştir⁸¹. Harkiv Şehbenderliği'ne ise 1918 yazında Ruhi Bey atanmıştır⁸². Ebu'l Rıza Namık ve Ruhi Beylerin 14 Eylül 1918 tarihinde görev bölgelerine vardığı Kiev Sefiri Ahmet Muhtar Bey'in aynı tarihli telgrafından anlaşılmaktadır⁸³.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin Ukrayna çapında iki şehirde konsolosluk (Kiev Konsolosluğu ve Odessa Başkonsolosluğu) hizmeti verdiği düşünüldüğünde 1918 Ukrayna'sında Harkiv de dahil olmak üzere üç Türk konsolosluğu bulunmasının ne denli önemi haiz olduğu anlaşılacaktır. Zira Brest-Litovsk Barışı

⁷⁸ Kiev Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Ekim 1918 tarihli tahrirat, BOA, HR. SYS. 2379/1, Lef 36

⁷⁹ Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Eylül 1918 tarihli tahrirat, BOA, HR. SYS. 2379/1.

⁸⁰ Ahmet Ferit Bey'in Kiev Başşehbenderliği'ne tayinine dair 15 Temmuz 1918 tarihli irade-i seniyye, BOA İ.DÜİT 49/99.

Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Temmuz 1918 tarihli tahrirat, BOA, BEO. 4524/339279 Lef 1.

⁸¹ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 Eylül 1918 tarihli tahrirat, BOA, BEO. 4524/339869 Lef 1.

⁸² 25 Ağustos 1918 tarihli Hariciye Nezareti tahrirati, BOA, DH. EUM. SSM 28/17, Lef 1.

⁸³ Osmanlı Devleti Kiev Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Eylül 1918 tarihli telgraf, BOA, HR. SYS. 2459/31, Lef 2.

sonrasında karşılıklı olarak sivil ve askeri esirlerin değişimi gibi konular, geniş Ukrayna coğrafyasında sıkı bir takibi gerektirmiştir. Ukrayna hükümeti, harp sırasında esir düşen ve Türkiye’de bulunan harp esirleri ile ilgili olarak birçok müracaatta bulunmuş ve Kiev Sefareti bu müracaatları takip etmiştir⁸⁴.

Munzam muahedenamenin 8. maddesi savaş sırasında esir edilen bireyler hakkında takip edilecek muameleyi açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu maddeye göre malul veya savaşa kabiliyeti olmayan esirler karşılıklı olarak hemen salınacaktır. Diğer esirler ise karşılıklı kurulacak komisyonlar marifetiyle mübadele edilecektir. Gerek askeri ve gerekse sivil esirlerin ülkelerine gitmesi için imkân oluşturulacak ve gerekirse bunlara maddi yardım yapılacaktır⁸⁵. Osmanlı tarafı mesele üzerine derhal çalışmaya başlamış ve ilk etapta sivil esirlerin antlaşmaya uygun koşullarda serbest bırakılmalarını sağlamak için Meclis-i Vükela’da karar alınmıştır⁸⁶. Osmanlı tarafı antlaşmanın bu maddesinin doğurduğu yükümlülük üzerine Haziran 1918’den itibaren sivil esirleri salmaya başlamıştır. Esirlerin, İstanbul’dan Ukrayna’nın Odessa Limanı’na gidecek vapurlara bindirilmesi ve yardıma muhtaç olanlara Ukrayna’daki ikametlerine gitmeye yetecek kadar maddi yardım yapılması ilgili devlet dairelerine tebliğ edilmiştir⁸⁷. Diğer esirlerin mübadelesi için karşılıklı komisyon kurulması çalışmalarına başlanmış; Ukrayna tarafından görevlendirilen ve Kaymakam Rechke, Binbaşı Holodniy ve Yüzbaşı Zatar’dan oluşan esir mübadele heyetinin 21 Ekim’de İstanbul’a doğru yola çıkacağı 16 Ekim 1918’de Kiev Sefiri Ahmet Muhtar Bey tarafından Harbiye Nezareti’ne bildirilmiştir. Ahmet Muhtar Bey bu telgrafında Ukrayna tarafındaki Osmanlı esirlerinin çok az sayıda olduğunu da belirtmiştir⁸⁸. Ukrayna tarafındaki bu az sayıdaki Osmanlı esirleri 1918’in Kasım ayına kadar peyderpey salıverilmiştir⁸⁹.

Osmanlı tarafındaki Ukraynalı harp esirlerinin salıverilmesi için Osmanlı makamlarınca gerekli teşebbüsler gerçekleştirilse de esirlerin topluca sevki için vapur bulunamadığından Ukraynalı esirlerin ortada kalmaması adına salıverilmeleri ertelenmiştir. Bununla beraber Osmanlı tarafı Ukraynalı esirlerin arzu edildiği takdirde İstanbul’daki Ukrayna Sefareti’ne teslim edilebileceğini Ukrayna tarafına bildirmiştir⁹⁰.

⁸⁴ Örnek vakalar olarak bkz. “Esir Aleksey Timoti Kalimentof Hakkında – 13 Kanun Evvel 1336”, *BOA*, HR. SYS. 2232/42, Lef 2. Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen 12 Kasım 1918 tarihli yazı, *BOA*, HR. SYS. 2232/42 Lef 1.

⁸⁵ Meclis-i Mebusan, a.g.e, s.16.

⁸⁶ Hariciye Nezareti’nin 4 Haziran 1918 tarihli yazısı, *BOA*, HR. SYS. 2246/27, Lef 3.

⁸⁷ Hariciye Nezareti İstişare Odasının 15 Ağustos 1918 tarihli istişare raporu, *BOA*, HR. SYS. 2243/4, Lef 3.

⁸⁸ Osmanlı Kiev Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey tarafından Harbiye Nezareti’ne gönderilen 16 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2243/4, Lef 5.

⁸⁹ Osmanlı Kiev Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen 2 Kasım 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2243/4, Lef 13.

⁹⁰ Harbiye Nezareti’nden Hariciye Nezareti Vekaleti’ne gönderilen 24 Ekim 1918 tarihli tahrirat, *BOA*, HR. SYS. 2243/4, Lef 10. Hariciye Nezareti’nden Osmanlı Kiev Sefareti’ne gönderilen 18 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2243/4, Lef 12.

Yine savaş sırasında Çarlık tarafından esir edilmiş, ancak esaretlerini Ukrayna dışındaki topraklarda yaşarken bir yolunu bulup Ukrayna'ya ulaşan Türk esirlerin de Türkiye'ye dönüşü Ukrayna'daki Osmanlı diplomatik misyonlarının önemli gündemlerinden biri olmuştur. Rusya'dan firaren Ukrayna topraklarına girerek buradan Türkiye'ye ulaşmaya çalışan Türk esirleri Osmanlı diplomatik misyonlarından maddi yardım görmüşlerdir⁹¹.

Osmanlı Devleti, Kiev Sefarethanesi'nin açılışından itibaren Ukrayna siyaseti için önemli bir mevki olmuştur. Bu durumda doğrudan Alman desteği ile ülkenin başına geçmiş Hetman hükümetinin Dörtlü İttifak'ın güçlü bir üyesi olarak Osmanlı Devleti'ne göstermiş olduğu önemin de payı vardır. Öyle ki Hetman Skoropadsky, Kasım 1918'de iktidardan indirildiğinde hayatını kurtarmak için Osmanlı Devleti Kiev Büyükelçiliği'ne sığınmıştır. Hetman Skoropadsky bu olaydan şu şekilde söz eder.

“(İhtilalin gerçekleştiği gün) nereye gitmek gerektiğini çok düşündük. Nihayet gidilecek en iyi yerin Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in rezidansı olacağına kadar verdim. Ona gittim. Ahmet Muhtar Bey Palats Otel'in iki odasında ikamet ediyordu. Otel bir aşağı bir yukarı koşuşturan her türlü insanla doluydu. Kimse beni tanımadı. Daha sonra nerede olduğum bilgisini haiz birkaç sadık subay ortaya çıkararak durumun ne kadar kötü olduğunu ve her şeyin bittiğini bildirdiler. Her ne kadar birkaç yerde çatışmalar hala devam ediyorduydu da her şeyin bittiğini anlamıştım. Bu durum ruhuma çok ağır geldi. Top gümbürtüleri beni derinden etkiledi. Belki oralarda bir yerlerde artık görevlerinin ve görev yeminlerinin sona erdiğini bilmeyen bazı dürüst insanlar çatışmaya devam ediyordu. (Onları daha fazla tehlikeye atmamak için) İstifa ettim.”⁹²

İki taraf arasında tesis edilen uluslararası münasebetlerden biri de posta ve telgraf alanındaydı. 9 Şubat tarihli antlaşmada iki taraf arasında posta ve telgraf iletişiminin başlamasına ve bu iletişimdeki esasların *“beynelmilel ittihadin posta ve telgrafa müteallik mukavelat ve saire-i itilafatı”* üzerine tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Akabinde 12 Şubat'ta imzalanan munzam muahedenamenin dördüncü maddesinde Ukrayna'nın *“Uluslararası Posta ve Telgraf Birliği'ne (Beynelmilel Posta ve Telgraf İttihadı)”* dâhil olma sürecinin tamamlanmasına *“intizaren”* Osmanlı Devleti ile Ukrayna arasındaki posta iletişiminin uluslararası posta kurallarına uygun bir şekilde, antlaşma tasdik edilir edilmez başlaması karara bağlanmıştır⁹³.

⁹¹ Örnek vakalar olarak bkz. Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne yazılan 7 Mart 1919 tarihli ve 1918 senesinde Kiev Başşehbenderliği'nden Türk esirlere yapılan maddi yardımlar hakkındaki tahrirat, BOA, HR. SYS. 2209/14, Lef 1.

“Geçen 1918 senesi Kânunuevvelî iptidalarında esaretten firaren Kiyef'e muvasalat eden zabitan ile sivil üseradan Ahmet bin Cevahir'e, Kiyef Sefaret-i Seniyyesi tarafından bera'y-ı muavenet ita edilerek lüzum-i tahsili işar kılınan mebalîğın seferberliğin devamı müddetince sefarete irsal kılınan tahsisat-ı mestureden icra'y-ı mahsubu hususundaki esbab-ı manianın sefaret-i müşarileyhadan istihsar ve işar buyrulması babında emr-i ferman hazret-i men lehül emirindir”. Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Mayıs 1919 tarihli tezkire, BOA, HR. SYS. 2209/47 Lef 2. Konu hakkında diğer örnek evraklar, bkz. BOA, HR. SYS. 2209/47, Lef 2; HR.SYS. 2211/31, Lef 1; HR.SYS. 2211/31, Lef 2.

⁹² Skoropasky, a.g.e., s.334.

⁹³ Meclis-i Mebusan, a.g.e, s. 4, 15.

Antlaşmadaki bu karara uygun olarak Osmanlı topraklarında görev yapmak üzere İstanbul'a varan Ukrayna Telgraf Muhabiri Ivan Simonoviç, Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti'ne başvurarak görevini ifa etmek üzere izin istemiştir⁹⁴. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'nden mesele hakkındaki görüşünü sormuş, Hariciye Nezareti de Ivan Simonoviç'e tarafsız ülkelerin muhabirlerine uygulanan muamelenin uygulanması gerektiğini ifade etmiştir⁹⁵.

Ukrayna tarafı, Brest Litovsk'taki görüşmelere Ukrayna adına katılan heyette de bulunan Mikola Levitskiy'i (ukr. Микола Григорович Левітський) Mart 1918'de İstanbul'da Ukrayna geçici temsilcisi olarak atamıştır⁹⁶. Nisan ayında Viyana yoluyla İstanbul'a yola çıkan Levitskiy, Nisan ayının ortalarında (muhtemelen 17 Nisan'da) Osmanlı Devleti Viyana Büyükelçiliği'ni ziyaret etmiştir. Viyana'da bulunduğu sırada Reichpost gazetesine bir mülakat veren Levitskiy, Türkiye-Ukrayna ilişkilerinin mükemmel olacağını beyan etmiştir. Daha sonra, 19 Nisan'da İstanbul'a varmak üzere yola çıkmıştır⁹⁷. İstanbul'a varmak için Balkan Treni'ni kullanan 7 kişilik Ukrayna heyeti planlandığı gibi 19 Nisan'da İstanbul'a varmıştır. Heyette sefaret kâtabi Vuçenko, sefaret memuru Kovalski, Tercüman Eliza Vasilkofka Hanım, öğretmen Mariya Vasilkofka ve Margaret Vasilkofka Hanımlar ile bir de sefaret kuryesi bulunmaktadır. Heyet, Sirkeci garında müstakbel Kiev Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey tarafından karşılanmıştır⁹⁸.

Heyet, ayağının tozuyla Vakıf gazetesine mülakat vermiştir. Mülakatta, yeni bir devlet olan Ukrayna'nın hükümet sistemi ve seçimler hakkında Türk kamuoyuna malumat verilmiştir. Diğer yandan Ukraynaların Rus olmadığı ve Ukrayna'da Ukraynecinin konuşulduğu da anlatılmıştır. Heyetin beyanına göre Ukrayna ve Türkiye arasında birçok ortak menfaat bulunmaktadır. Ukrayna tarafı karşılıklı ilişkilerin her iki tarafın da çıkarını koruyacak dostane bir şekilde gelişeceğini düşünmektedir⁹⁹.

19 Nisan'da İstanbul'a gelen Levitskiy, 22 Nisan'da Bab-ı Ali'ye gelerek Sadrazam Talat Paşa'yı ziyaret etmiştir. Böylelikle her ikisi de Brest Litovsk'ta ülkesini temsil eden bu iki devlet adamı birkaç ay sonra tekrar bir araya gelmiştir. Levitskiy bu ziyaretten sonra diğer bakanlıkları da gezerek kendini takdim etmiş ve kartvizit bırakmıştır¹⁰⁰.

Mayıs ayının başında Ukrayna'da yeni hükümet, yani Hetman kabinesi kurulmuştur¹⁰¹. Hetman kabinesinin kuruluşundan yaklaşık 1 ay sonra Levitskiy

⁹⁴ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Ekim 1918 tarihli tezkire, BOA, HR. İD. 90/7, Lef 1.

⁹⁵ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Ekim 1918 tarihli tezkire, BOA, HR. İD. 90/7, Lef 1.

⁹⁶ Г.В Стрельський, "Левітський, Микола Григорович", *Енциклопедія історії України (Україна Тарихі Ansiklopedisi)*, Cilt 6 (2009), s.83.

⁹⁷ "Türkiye-Ukrayna", *Vakit*, 19 Nisan 1918, nr.180, s.1.

⁹⁸ "Ukrayna Sefirinin Muvasalati", *Sabah*, 20 Nisan 1918, nr.10211, s.1.

⁹⁹ "Ukrayna Sefareti ile Mülakat", *Vakit*, 20 Nisan 1918, nr.181, s.1.

¹⁰⁰ "Ukrayna Sefaretinin Ziyareti", *Sabah*, 23 Nisan 1918, nr 10214, s.1.

¹⁰¹ "Ukrayna'nın Yeni Kabinesi", *Vakit*, 9 Mayıs 1918, nr.200, s.1.

görevden alınmıştır¹⁰². Yerine Petro Chykalenko görevlendirilmiştir¹⁰³. Ukrayna tarafından maslahatgüzar olarak görevlendirilen Chykalenko takip eden dönemde İstanbul'a varmış ve Hariciye Nezareti ile irtibata geçerek görevine başlamıştır¹⁰⁴. Bu sıralarda Ukrayna tarafından Bogdan Kistyakovski Ukrayna İstanbul sefiri olarak atanmış, ancak istifaen görevine başlamamıştır¹⁰⁵. İstanbul'daki Ukrayna misyonuna Ekim ayının ortalarında "fevkalade murahhas orta elçi" sıfatıyla Mihaylo Akinfiyoviç Sukovkin (ukr. Михайло Акінфійович Суковкін) atanmıştır¹⁰⁶.

Sukovkin ve maiyeti 28 Ekim 1918'de Kiev'den Odessa'ya doğru yola çıkmıştır. Sukovkin'in 30 Ekim günü Odessa'dan vapura binerek 1 Kasım'da İstanbul'a varması planlanmıştır. Sukovkin yola çıktığı sırada Osmanlı Devleti'nin kendisine yönelik onayı henüz çıkmamıştır¹⁰⁷. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi için görüşmeler gerçekleştiriyor olması bu gecikmenin sebebi olmalıdır.

Odessa'dan Ukrayna bandıralı "*Aleksandr Mihayloviç*" adlı vapur ile hareket eden Sukovkin beklendiği gibi 1 Kasım'da İstanbul'a varmıştır¹⁰⁸. Aynı vapurda hastalığı sebebiyle İstanbul'a dönen Odessa Başşehbenderi Namık Bey de bulunmaktadır¹⁰⁹. Sukovkin tam da Mondros Mütarekesi'nin imzasının hemen ertesinde İstanbul'a gelmiştir. Buna rağmen Sukovkin 3 Kasım'da dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa'yla paşanın konağında görüşme fırsatı bulmuştur¹¹⁰. Sukovkin, 28 Kasım 1918'de Padişah Sultan Vahdettin'e itimatnamesini takdim etmek üzere huzura kabul edilmiştir. İkdam gazetesi bu kabule ayrıntılarıyla yer vermiştir. Teşrifat müdür yardımcısı Fuat Bey resmi elbiseyi melbus olarak Sukovkin'in Beyoğlu'ndaki ikametine gitmiştir. Sefir ve maiyeti istabl-ı amireden gönderilen at arabaları ile alınmış ve saat 3 sularında Yıldız Sarayı'na varmıştır. Sukovkin burada resmi askeri törenle karşılanmıştır. Daha sonra Sukovkin'e Teşrifat Genel Müdürü İsmail Bey ve diğer mabeyn memurları eşlik etmiş ve Sukovkin itimatnamesini sunmak üzere huzura alınmıştır. Hariciye Nezareti müsteşarlarından Raşit Hikmet Bey'in de hazır bulunduğu itimatname takdimi Sukovkin'in ve ardından Sultan Vahdettin'in nutuklarıyla sona ermiştir¹¹¹.

¹⁰² Kiev Sefiri Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2459/31, Lef 25. Г.В Стрельський, *a.g.m.*, s.83.

¹⁰³ "Ukrayna'nın Dersaadet Sefiri", *Vakit*, 12 Haziran 1918, nr.234, s.2.

¹⁰⁴ Ukrayna İstanbul Maslahatgüzarı tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Ağustos 1918 tarihli tezkire, *BOA*, HR.MTV. 82/34, akt. Hakan Kırımlı, "Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic 1918-21", *Middle Eastern Studies*, Cilt 34, Sayı 4, 2011, s.210.

¹⁰⁵ Ukrayna İstanbul Maslahatgüzarı tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Ağustos 1918 tarihli tezkire, *BOA*, HR.MTV. 82/34, akt. Hakan Kırımlı, *a.g.m.*, s.210. ayr. Kiev Sefiri Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2459/31, Lef 25.

¹⁰⁶ Kiev Sefiri Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2459/31, Lef 25.

¹⁰⁷ Kiev Sefiri Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2379/05, Lef 2.

¹⁰⁸ "Ukrayna Sefiri", *Vakit*, 2 Ekim 1918, nr.369,s.2.

¹⁰⁹ Kiev Sefiri Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA*, HR. SYS. 2459/31, Lef 31. "Ukrayna Sefiri", *İkdam*, 2 Ekim 1918, nr.7803, s.1.

¹¹⁰ "Ukrayna Sefiri", *İkdam*, 4 Ekim 1918, nr.7805, s.2.

¹¹¹ "Ukrayna Sefirinin İtimatnamesi", *İkdam*, 29 Kasım 1918, nr.7830, s.2. ayr. "İtimatname Takdimi",

1918 yılının sonuna gelindiğinde, Şubat ayında Birinci Dünya Savaşı'nın ilk barış antlaşmasını imzalayan taraflardan Osmanlı Devleti ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti için işler oldukça farklı bir hal almıştır. Osmanlı tarafında süreç içinde hem padişah hem de antlaşmayı imzalayan Talat Paşa hükümeti değişmiştir. Diğer yandan Osmanlı tarafı Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan yenik çıkmıştır. Ukrayna tarafında ise önce Rada hükümeti yerini Hetmanlığa, 14 Aralık 1918 itibarıyla Hetmanlık da yerini devrimci hükümete bırakmıştır. Yıl sonunda Osmanlı Kiev Büyükelçiliği Ahmet Muhtar Bey tarafından, Ukrayna İstanbul Büyükelçiliği ise Sukovkin tarafından yürütülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri gereklilikler üzerine katılmak zorunda kaldığı Birinci Dünya Savaşı, günümüzü hala derinden etkileyen siyasi sonuçlar doğurmuştur. Bu siyasi sonuçların Türkiye için önemlerinden biri de 2018 yılında diplomatik ilişkilerin 100. yılının kutlandığı Ukrayn milletinin milli devleti Ukrayna'nın kuruluşudur. Ukrayna'nın kuruluşu ile bariz bir şekilde 93 Harbi'nden itibaren Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini her türlü gayri meşru yöntemlerle gerçekleştirmeye çalışan Çarlık ve bakiyesi Bolşevikler büyük bir savaşı sürdürmek için gerekli olan, o dönem için Avrupa'nın en büyük tahıl ambarı vasfına sahip Ukrayna'yı kaybetmişlerdir. Ukrayna'nın kaynakları olmaksızın Dörtlül İttifak'a karşı uzun süreli bir askeri hareket yürütemeyeceklerinden dolayı iyice köşeye sıkışan Bolşevikler, Brest-Litovk Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Antlaşmanın imzası ile Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda eli güçlenmiştir. Dolayısıyla Ukrayna ile imzalanan antlaşmanın Doğu Anadolu'daki vatan topraklarının kurtuluşuyla alakalı dolaylı etkileri olduğu söylenebilir. Zira Bitlis, Van, Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin, Batum gibi vatan topraklarının kurtuluşu Brest-Litovsk'un imzası ile yakından alakalıdır¹¹².

Diğer yandan Ukrayna'nın kurulmasıyla yeniden Karadeniz'in kuzeyi ile güneyi arasında bağ kurulmuş, insan ve mal nakliyatı başlamıştır. Antlaşmanın ilgili bölümlerde incelenen ticari boyutları haricinde esirlerin değişimi konusunda insani bir boyutu da mevcuttur. Antlaşmayı takip eden dönemde Ukraynalı esirler, Rus esirler arasından ayıklanmış ve iade süreci başlamıştır. Karşı tarafta Ukrayna ise sadece elindeki Türk esirleri iade etmekle kalmamış, Rusya'daki esir kamplarından kaçarak Türkiye'ye dönmeye çalışan Türk esirler için de önemli bir sığınak haline gelmiştir. Esir takası meselesi iki ülkenin karşılıklı diplomatik misyonlarının en önemli uğraşlarından biri olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşiv evrakından takip edilebildiği kadarıyla esir değişimleri iyi niyet ve karşılıklı anlayış temelinde, büyük bir aksaklık yaşanmadan sürdürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Dörtlül İttifak'taki müttefikleri olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Almanya'nın Ukrayna tahılının peşinde oldukları için Ukrayna'nın bağımsızlık ve özellikle de toprak bütünlüğünü tanımak zorunda

Sabah, 29 Kasım 1918, nr.10429, s.2.

¹¹² Mehmet Ali Bolat, *Millî Mücadele Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti (1919-1921)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2018, s.6.

kaldıkları aşikâr bir gerçektir. Bu durum, çalışmada kendisine birçok kez başvuru- rulan dönemin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dış İşleri Bakanı Ottokar von Czernin'in hatıralarında açıkça ifade edilmektedir. Çalışmanın ilgili bölümünde zikredildiği üzere Osmanlı Devleti'nin Kiev Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in Alman ordusuna dair "işgalci" meyanındaki değerlendirmeleri de oldukça açıktır¹¹³. Buna karşın Osmanlı-Ukrayna ilişkilerinin diplomatik dostluk temelinde geliştiği söylenebilir. Özellikle Ukrayna Hetmanı'nın iktidardan düştüğü sırada, emin güç olarak Türk Büyükelçiliği'ne sığınması Türkiye-Ukrayna dostluğuna bugün bile olumlu etki edecek gücü haiz bir vakadır.

İki ülkenin 1918 yılında karşılıklı olarak birbirlerine gönderdikleri diplomatlar bu dönemin önemli simalarıdır. Ukrayna tarafından Türkiye'ye gönderilen ilk temsilci Levitskiy, Brest Litovsk'da ülkenin özgürlüğünü uluslararası camiaya tasdik ettiren heyetin bir parçasıdır. Ahmet Muhtar Bey ise daha sonra milletvekilliği ve bir dönem bakan vekilliği yapmış; yine Cumhuriyet döneminde hem Moskova hem de Washington'da büyükelçilik görevi ifa etmiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti tarafından Kiev Şehbenderliği'ne atanan Ahmet Ferit Bey daha sonra milletvekilliği, bakanlık ve yine önemli büyükelçilik görevlerinde bulunmuştur¹¹⁴.

Türkiye ve Ukrayna'nın 1918 yılında deneyimlediği diplomatik ilişkiler Karadeniz'in iki yakasındaki bu komşuların günümüzdeki ilişki ve işbirlikleri için tarihi bir zemin oluşturmaktadır. Ukrayna o gün olduğu gibi bugün de tarım ve hayvancılığı ile zengin bir bölgeyi teşkil etmektedir. Bunun yanında ülkenin havacılık ve bilgisayar programcılığı gibi teknik alanlarda Türkiye ile paylaşabileceği birçok özgün teknolojisi ve tecrübesi bulunmaktadır. Diğer yandan Ukrayna, Kırım meselesi ve Donbas bölgesinde yaşanan iç çatışmalardan dolayı 1918'deki Bolşevik tehlikesini andıran bir milli egemenlik mücadelesi içinde istikrarlı müttefikler aramaktadır. Kırım'ın işgalini tanımayan ve Ukrayna'nın terörle mücadelesini siyasi alanda destekleyen Türkiye, 1918'de olduğu gibi Ukrayna'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü destekleyerek dost bir devlet olmanın gereklilikleri yerine getirmektedir.

¹¹³ Ahmet Muhtar Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Eylül 1918 tarihli tahrirat, BOA, HR. SYS. 2379/1.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2009.

Abstract

Ottoman-Ukrainian Diplomatic Relations in the Framework of the Brest-Litovsk Treaty (1918)

Towards the end of the World War I, the Peace Treaty signed on 9th February of 1918, between Quadruple Alliance, which consisted of Germany, Austria-Hungary, the Ottoman Empire, Bulgaria, and Ukraine; has had critical importance for both sides. With the treaty signed by Ukraine, Germany and Austria-Hungary would be able to gain access to Ukraine's vast agricultural potential and resources. On the other hand, Bolsheviks who were in a struggle against the Ottoman Empire, would lost a strategically important area and its resources. Under these circumstances the treaty signed between the Ottoman Empire and Ukraine, as well as the other members of Quadruple Alliance, ultimately started their diplomatic relations. The Ottoman Empire had assigned an ambassador and three consuls to Ukraine. On the other hand, Ukraine sent its diplomats to Istanbul and diplomatic relations had been launched through these missions. In this context, the article analyzes the Ottoman-Ukrainian relations in the process of the Brest-Litovsk Treaty.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH. EUM. SSM. Dahiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü Seyr-i Sefain Müdüriyeti

BEO. Bab-ı Ali Evrak Odası

HR.HMŞ.İŞO. Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri

HR.İD. Hariciye Nezareti İdare Kısmı Belgeleri

HR. MTV. Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri

HR. SYS Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri

İ.DÜİT Dosya Usulü İradeler

İstanbul Şehir Üniversitesi Tarık Toros Arşivi

Ahmet Muhtar Bey'in Biyografisi, n.001512098006.

Basın

Osmanlı Basını

İkdam

Sabah

Tanin

Tesvir-i Efkâr

Vakit

Yabancı Basın

New York Tribune

Kitaplar

- CZERNIN, Ottokar, *In the World War*, New York: Harper and Brothers Publishers, 1920.
- KILIÇ, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu – Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917 – 3 Mart 1918)*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- KIRIMER, Cafer Seydahmet, *Bazı Hatıralar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919*, 2011.
- L. MAGNES, Judah, *Russia and Germany at Brest Litovsk*, New York: The Rand School of Social Science, 1919.
- _____, *Meclis-i Mebusan, Hükümet-i Osmaniye ve Müttefikleri İle Ukrayna Arasında Hal-i Sulhun İadesi Hakkındaki Muahedatin İmza ve Teatisiyle Mezuniyeti Mutazammın Kanun ve Esbab-ı Mucibe Layihalarıyla Hariciye Encümeni Mazbatası*, İstanbul: Meclis-i Mebusan Matbaası, 1334.
- СКОРОПАДСКИЙ, Павло, *Спогади Кінець 1917- грудень 1918, Kiev-Philadelphia, 1995.*
- _____, *Source Records of the Great War*, Vol. VI, ed. Charles F. Horne, ABD: National Alumni 1923, 1923.
- TROTZKY, Leon, *From October to Brest Litovsk*, New York: The Socialist Publication Society, 1919.
- ÜNAL, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2009.
- WHEELER-BENNETT, John W., *Brest-Litovsk The Forgotten Peace March 1918*, Londra: McMillian and Co. Limited, 1938.

Makaleler

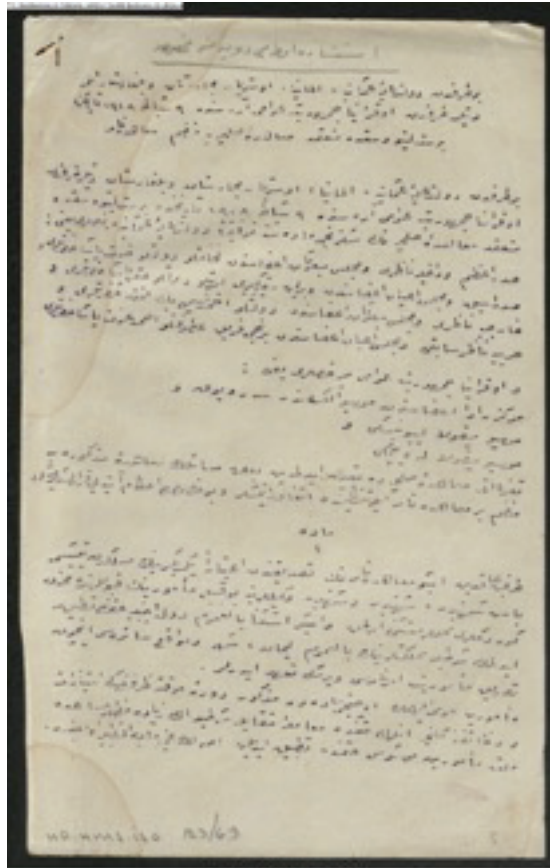
- KIRIMLI, Hakan, "Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic 1918-21", *Middle Eastern Studies*, Cilt 34, Sayı 4, 2011, s.201-239.
- KURAN,ERCÜMENT, "Birinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, c.6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s.196-200.
- ЛУПАНДІН, О.І., "Брестський Мирний Договір з Державами Четверного Союзу 9 Лютого 1918", *Енциклопедія історії України (Ukrayna Tarihi Ansiklopedisi)*, Cilt 1, Київ: Наукова Думка, 2003, s.375.
- ÖZTÜRK, Yücel, "Ukrayna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, c.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s.73-75.
- СТРЕЛЬСЬКИЙ, Г.В., "Левитський, Микола Григорович", *Енциклопедія історії України (Ukrayna Tarihi Ansiklopedisi)*, Cilt 6, Київ: Наукова Думка, 2009, s.83-84.

Yayınlanmamış Doktora Tezleri

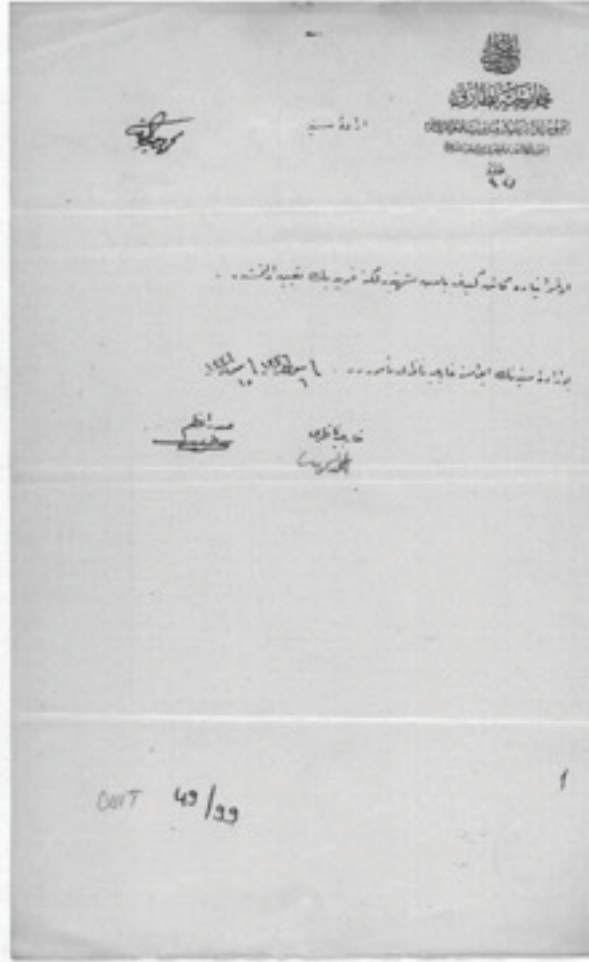
BOLAT, Mehmet Ali, *Milli Mücadele Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti (1919-1921)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2018.

EKLER

Ek 1. Osmanlı Devleti ve Ukrayna arasında imzalanan “Munzam Muahedename”-nin Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti İştişare Odası'na mahsus ilk yazımlarından biri – BOA., HR.HMŞ.İŞO 123/49, Lef 5.

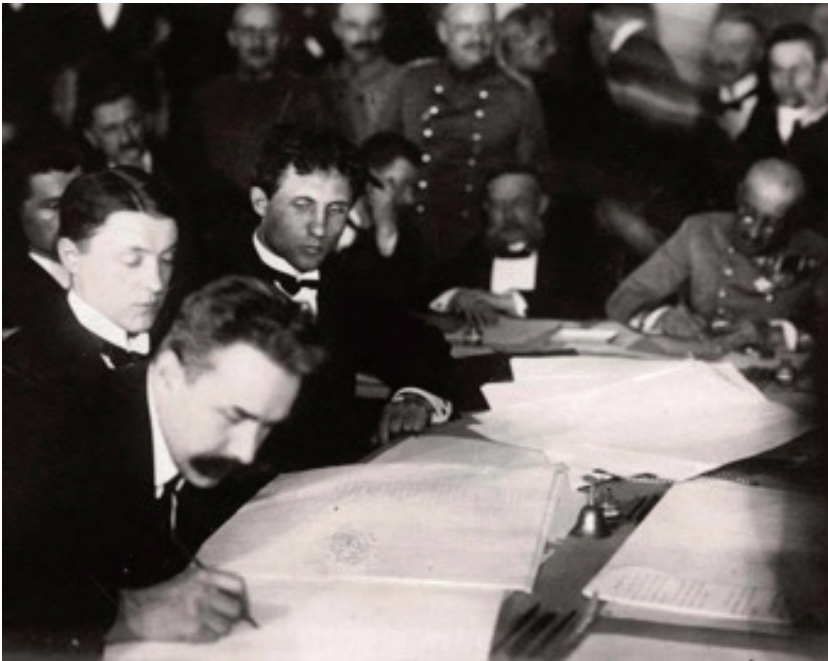

Ek 2. Kiev Başşehbenderliği'ne Ahmet Ferit (Tek) Bey'in atanmasına dair irade-i seniyye – BOA, İ.DUİT. 49/99.

İ.DUİT.00049

Ек 3. Украйна heyeti adına barış antlaşmasını imzalayan Oleksandr Servuk - O.I Лупандін, О.І, “Брестський Мирний Договір З Державами Четверного Союзу 9 Лютого 1918”, *Енциклопедія історії України (Україна Таріхі Ансіклопедісі)*, Сілт 1, Київ: Наукова Думка, 2003, s.375.

KİTABIYAT/*BOOK REVIEWS*

Ricoldus de Monte Cricus, Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Kitap, 2018, 95 s.

Muhammet Emin ÜNAL
(*Namık Kemal Üniversitesi*)

13. yüzyılın son çeyreği, Anadolu ve Ortadoğu'da önce Haçlı Seferleri akabinde Moğol saldırıları neticesinde ortaya çıkan siyasi karışıklıkların durulmaya başlaması açısından önemli bir dönemdir. 1243 yılında Floransa'da doğan Ricoldus De Monte Cricus, muhtelif Avrupa üniversitelerinde ilahiyat tahsili aldıktan sonra 1267 yılında Dominikan Tarikatı'na girer. 1287'de Papa'nın emriyle öğretmenlikten alınarak misyonerlik çalışmaları için Kutsal Topraklara ve Ortadoğu'ya gönderilmek üzere görevlendirilir. Eser, müellifin bu seyahati esnasında tecrübelerini kağıda dökmesi ve seyahatten döndükten sonra (1291) 1300 yılında Latince olarak *Liber Peregrinations in Partibus Orientis* adıyla Papa IV. Nicolaus'a takdim etmesi neticesinde ortaya çıkar. Ancak eserin bu orijinal el yazması günümüze ulaşmamış olup Fransa Milli Kütüphanesi'nde Jean le Bel'e ait 1351 tarihli Fransızca tercümesi, Alman filolog Johann Christian Moritz Laurent'in 1864 yılında Wolfenbüttel kodeksini esas alarak neşrettiği nüshası ve Berlin Staatsbibliothek'te bizzat Ricoldus tarafından istinsah edilip tashih edilen ve derkenar eklenen bir yazma nüshası mevcuttur.

1288 senesinde Kutsal Topraklara Hac yolculuğuna çıkan Ricoldus'un ilk durağı Celile olur. Müellif akabinde Nâsıra, Akkâ, Kudüs, Beytüllahim ve Kutsal Kabir'i ziyaret ederek Hac yolculuğunu tamamlar. Dominikan keşişin burada takip ettiği yol Hz. İsa Peygamber'in mucizelerini gerçekleştirdiği yahut peygamberliği ile alakalı hadiselerin vuku bulunduğu bölgelerden oluşmaktadır. Müellif Hristiyanlık dinince kutsal addedilen bu bölgeleri gezerken yaşadığı duygu dolu anları da aktarmayı ihmal etmez. Bu noktadan hareketle onun samimi bir Hristiyan olduğu ilk anda okuyucunun zihninde tebarüz eder. Ricoldus, geçtiği bölgelerde var olan eserleri dini değere sahip olup olmamasına göre aktarmıştır. Gezdiği çoğu yerde dile getirdiği eserler ya da bölgeler Hz. İsa, Hz. Yusuf, Hz. Yakup, Hz. İlyas, Hz. Süleyman ve Hz. Davut gibi peygamberlere dair izler taşır. Onlara ait menkıbeleri özet şekilde aktarır. Geçtiği bölgelerde karşılaştığı Doğu Hristiyan tarikatlarını sapkınlıkla, doğuyu ise sapkınlıkların kaynağı olmakla itham etmesi (s. 41, 65-73, 74-82) mensubu bulunduğu Katolik mezhebinin ve Dominikan Tarikatı'nın öğretilerine ne kadar sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterir.

Ricoldus, eserinde Moğolların kökenine, anayurtlarına, inanışlarına ve adetlerine dair muhtelif ilginç bilgiler verir (s. 43-61). Müellif, hadiselerden ahlaki ders çıkarma üslubunu benimsemesine rağmen çalışmasında göze çarpan en bariz özellik Moğolların Ortadoğu, Anadolu ve Avrupa'daki ilerleyişlerini günümüz tarihyazımına yakın denecek

derecede tarafsız ve bilimsel çerçevede ele almış olmasıdır (s. 51-61). Ayrıca İslam coğrafyasındaki Haçlı ve Moğol istilasının nihayete erip bölgede yeni aktörlerin sahneye çıktığı bir dönemi aktarması bakımından da kaleme almış olduğu seyahatname önemli bir yere sahiptir.

Ricoldus'un seyahatinin başlarında Müslümanlara karşı serrettiği düşünceleri (s. 63) Bağdat'a yerleştikten sonra birtakım değişiklikler gösterir. Müslümanların sahip oldukları hasletleri zikretmekten kendini alkoyamaz. Ancak mağrur duruşunu da kaybetmez. Anlatmasındaki maksadın Müslümanları övmek olmadığını bilakis Hıristiyanları utandırmak için yazdığını söylemekten de geri durmaz (s. 83). Bu hususu bölüm sonunda not olarak da ayrıca belirtir (s. 91). Seyahatname müellifi, "kötü ve fena" olan Müslümanların böylesine güzel hasletlere sahip olması karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Bunun yanı sıra Tanrı'nın bu fena insanlara merhametli davranmasını garipseler. Aslında müellifin ifadelerindeki manayı kazıdığımız vakit, diğer bir ifadeyle mefhumun muhalifini düşündüğümüz vakit Tanrı'nın emirlerine uyan ve doğru yolda olan Hıristiyanların bahsettiği faziletlerden yoksun olduğu manası kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Ricoldus, Müslümanların faziletlerini aktardığı kısımda da tıpkı Moğollar hakkında ifadelerine yer verdiği bölümde olduğu gibi tarafsız tasvirlerde bulunur. Yapmış olduğu müşahedelerini menfi ya da müspet olsun şahsi fikirlerini katmadan aktarır (s. 82-93).

Ricoldus'un dönemin panoramasını bizlere aktarmasının önemi yadsınmaz. Ancak bundan daha önemlisi Müslümanları anlamak ve onlarla teolojik münakaşalara girebilmek, Müslümanların tezlerini çürütebilmek için Bağdat'ta kalarak Arapça öğrenmesi meselesidir. XI. yüzyılın son çeyreğinde İslam dünyası ile Haçlı seferleri üzerinden etkileşime geçen Avrupa'nın iki asır sonra din adamları üzerinden etkileşim kurmaya çalışmasını göstermesi bakımından Dominikan keşişin bu seyahatnamesi ayrı bir ehemmiyet taşır. Eser, XVIII. yüzyılda Avrupa'da başlayan oryantalizmin kökenlerine inebilmek açısından az da olsa bir fikir sunar.

Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi (9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438)*, çev. Hakan Kılınc, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, 198 s.

Fatma Erdim
(İstanbul Üniversitesi)

Kastilyalı Pero Tafur'un seyahatnamesi 1436-1439 yılları arasında diplomatik bir görevi olmaksızın gerçekleştirdiği Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Orta Avrupa seyahatleri sırasındaki gözlemlerini içerir. İspanyolca tek yazma olarak günümüze ulaşan eserin ilk sayfası kayıp olduğu için asıl başlığı bilinmemektedir. *Tratado de las andanças e viajes ve Andanças e viajes de Pedro Tafur por diversas partes del mundo avidos* adlarıyla kabul gören eser, ilk kez 1874'te Marcos Jiménez de la Espada tarafından iki cilt halinde basılır.¹ Eseri Türkçeye kazandıran Hakan Kılınc ise yüksek lisans tezi² olarak hazırladığı çalışmasını daha sonra kitaplaştırmıştır.³

Tafur, eserini 12. yüzyılda İspanya'da ortaya çıkan ve *Reconquista* döneminde Müslümanlara karşı sürdürülen mücadelede önemli rol oynayan askeri tarikatlardan biri olan Calatrava tarikatının lideri Fernán Gómez de Guzmán'a ithaf eder. Kesin tarihler verme konusunda isteksiz olan Tafur, eserinde kendi hayatı hakkında bilgi vermekten de kaçınır. Bununla birlikte metnin genelinden öyle anlaşılıyor ki Tafur Kastilyalı imanlı bir Hıristiyan, kutsal toprakları ziyaret eden bir hacı, Müslümanlara karşı yapılan savaşlara katılan bir şövalye, gittiği yerlerde kontlar, krallar ve soylu kişiler tarafından karşılanan yanında hizmetkârları olan bir asilzâde ve senetlerinin tahsiliyle meşgul olan bir tüccar olmasının yanı sıra okuryazar, kültürlü, tarihe meraklı ve gözlem yeteneği kuvvetli biridir.

Tafur'un eserinin ilk kısımlarını günlük olarak kaydetmiş olma ihtimalini akılda tutmakla birlikte bazı bölümlerini seyahatlerini tamamladıktan yıllar sonra kaleme aldığı ortaya çıkıyor. Nitekim henüz Konstantinopolis'in Osmanlıların eline geçmediği bir dönemden bahsederken yaptığı yorumlar bunu gösteriyor. Türklerin "Troya'nın intikamını" aldıklarından, "Hıristiyan prens ve halkların ihmalkarlığı yüzünden" Konstantinopolis'in kaybedildiğinden bahseden Tafur, yine aynı şekilde Ayasofya Kilisesi'ndeki kutsal emanetlerin Türklerin eline geçmemiş olmasına sevinip "Tanrı'ya şükürler olsun Grek halkı mağlup olduklarında bunlar itikadın düşmanlarının eline düşmedi; yoksa bunlara zarar verir ve pek az hürmet ederlerdi." diyerek olayları geriye dönük olarak yorumluyor (s. 160-162).

Eserin kaleme alındığı dönemde İber Yarımadası'nda bulunan ve henüz tek bir devlet olarak birleşmemiş olan Kastilya ve Aragon Krallıkları Akdeniz ve ötesine yayıl-

¹ Marcos Jiménez de la Espada (ed.), *Andanças e Viajes de Pero Tafur por Diversas Partes del Mundo Avidos (1435-1439)*, Imprenta de Miguel Ginesta, Madrid, 1874.

² Hakan Kılınc, *Ortaçağ Akdenizinde İspanyol Bir Seyyah: Pero Tafur'un Doğu Seyahati (Tercüme ve Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

³ Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi (9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438)*, çev. Hakan Kılınc, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.

maya başlamışlardı. Akdeniz ticaret ağının önemli aktörleri olan İtalyan şehir devletleri Venedik ve Cenova Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki mirasını devralırken, Osmanlılar ise bölgede etkinliği iyice azalan Bizans'ın aleyhine genişlemeye devam etti. Tafur'un uzun soluklu macerası böyle bir ortamda Endülüs otonom bölgesinin eyaletlerinden biri olan Cádiz'a bağlı Sanlúcar de Barrameda'dan bir Galiçya gemisiyle yola çıkmasıyla başlar. İspanya'da başlayan serüvenini İtalya, Kutsal Topraklar, Kıbrıs, Mısır, Ege Adaları, Bizans ve Osmanlı toprakları ile Karadeniz'den geçerek Venedik'te tamamlar. Seyahati boyunca deniz yolu güzergahını takip eden Tafur için Anadolu'nun iç kesimleri-ne gitmek pek mümkün olmamıştır.

Sanlúcar de Barrameda'dan Cebelitarık'a geçen Tafur burada Niebla kon-tu ile görüşür ve Müslümanlara karşı yapılan savaşa katılır. Eserin en başın-da aktarılan bu kuşatmadan hareketle Tafur'un seyahatinin 1436 yılının ekim ayında başladığı çıkarımı yapılabilir.⁴ "Yorgunluğa, kedere, deniz tutulmasına ve yılgınlığa yenik" düşen Tafur, bir Ceneviz gemisiyle Berberi toprağı olan Ar-zilla'ya geçip pek çok menzilde durarak sonunda Cenova'ya ulaşır. Bologna'ya gittiğinde papa ile karşılaşan Tafur, kutsal topraklara yapacağı ziyaret için pa-padan yol tezkeresi alır. Venedik'e geldiğinde ise senetlerinin tahsili ile meşgul olur. Buradayken kutsal topraklara yapacağı ziyaretle ilgili bilgi toplayan Tafur, edindiği bilgiler doğrultusunda Roma'ya geçip mayıs ayına kadar orada kal-maya karar verir (s. 59-70).

Tafur Roma'dan bahsederken "toprağa karışmış, yıkılmış, çökmüş, tah-rip edilmiş ve güçten düşmüş olmasına rağmen onun ihtişamını anlatabilecek yetkinlikte" olmadığını vurgular (s. 70). Antik Çağ'dan kalma yapıları şehrin ihtişamının göstergesi olarak görür. Tafur'a göre halk "bir zamanlar dünyanın başı fakat şimdi kuyruğu" olan Roma'nın dünyaya egemen olduğu eski zaman-lara özlem duymaktadır. Bu nedenle şehrin harap halinden papayı sorumlu tu-tan halkın her yıl Büyük Perhiz'in arifesinde papaya karşı protestolar düzenle-diğinden bahseder (s. 78).

Roma'dan ayrılarak kutsal topraklara yapacağı yolculuk için tekrar Venedik'e dönen Tafur bir süre sonra hacıları taşıyan bir gemi ile Kudüs'ün limanı olan Yafa'ya ulaşır. Yafa'ya hangi güzergahı takip ederek geldiğini ay-rintılı olarak anlatır. Burada zamanını hac ibadetini ifa etmekle ve pek çok kutsal mekânı ziyaret etmekle geçirir. Daha sonra hacı kafilesiyle beraber Yafa'dan ayrılarak deniz üzerinden Beyrut'a varır. Bu esnada Şam'ı görmek istese de gemidekiler onu bekleyemeyeceklerini söyledikleri için bu isteğini gerçekleştirmez (s. 79-97). Bunun üzerine Famagosta (Mağusa) Limanı üzerinden Kıbrıs'a geçer.

⁴ Hakan Kılınc, *Ortaçağ Akdenizinde İspanyol Bir Seyyah: Pero Tafur'un Doğu Seyahati (Tercüme ve Değerlendirme)*, s. 36.

Kıbrıs'a gittiğinde kralın huzuruna kabul edilir. Burada Kıbrıs kralı adına Mısır'a gönderilen elçilik heyetinde bulunması teklif edilince kralın Hıristiyan olmasından dolayı kendisine hizmet etmekten onur duyacağını altını çizerek bunu kabul eder (s. 100-101). Kıbrıs elçisi olarak Memluk topraklarına ulaşan Tafur elçilik görevi sırasındaki olaylarla ilgili ayrıntılı bilgiler aktarır. Buna göre Kıbrıs kralının taleplerini içeren mektupları baş tercüman aracılığıyla dönemin Memluk sultanı Barsbay'a (1422-1438) ulaştırır. Baş tercüman mektupları sultana vermeden önce Tafur'dan sultana olan saygısının bir sembolü olarak yeri öpmesini bekler. Tercüman mektupları Türkçe olarak sesli bir şekilde okur. Tafur Kıbrıs kralının taleplerinin kabul edildiğini ise bir merasim sırasında bizzat sultandan öğrenir (s. 107-108). Böylece bir taraftan Memluk sarayını görme fırsatı yakalayarak sarayda gerçekleştirilen törenlere tanık olurken; diğer taraftan da Kıbrıs'ın 1426'da Memlukler tarafından vergiye bağlanmasının ardından iki ülke arasında gelişen ilişkilerin seyrine dair fikir edinir. Bütün bunların yanı sıra Memluklerin ceza usulü hakkında da gözlemlerini aktarır. Tüm suçluların sultanın huzurunda infaz edildiğini kaydeder (s. 108). Yine Kahire'deyken idam edilmek üzere getirilen üç kişiyi görür. Aslında onların tüm suçları dükkânı soyulan sarrafın komşuları olmaktan ibarettir. Komşularının mallarını kendi malları gibi görmedikleri ve hırsızlardan koruyamadıkları için idama mahkum edilirler. Bu duruma çok şaşırarak Tafur'a verilen cevap ise ilginçtir: "Çok kalabalığız ve Tanrı her gün sayımızı artırıyor. Eğer hem suçluları hem de [suçu] izleyenleri cezalandırmıyorduk, bizim için yaşamak mümkün olmazdı." (s. 127).

"Salamanca kadar büyük" diye tasvir ettiği Dimyat'a gittiğinde valinin huzuruna çıkar. Burada Mağripliler Tafur'un Katalan olduğunu ve onu Candelor Lordu ile beraber gördüklerini iddia ederler. Bu kişilerin söylediklerinin doğru olup olmadığını ortaya koymak için iki Türk'ün şahitliğine başvurulur. Türkler ise Tafur hakkındaki bu iddiaları yalanlar. Oradakiler eğer Türkler aksini söyleselerdi, bunun Tafur'un ölümüyle sonuçlanacağını söylerler. Çünkü bir Türk'ün söylediklerinin doğru kabul edildiğini belirtirler (s. 102). Tafur'un zihnindeki Türk algısının şekillenmesinde yaşadığı bu olayın etkisi büyük olmalıdır. Daha sonra da birkaç kez Türklerle karşılaşan Tafur, eseri boyunca pek çok yerde Türklerin dürüstlüklerine ve sözlerine itimat edildiğine vurgu yapar.

Dimyat'tan ayrılarak Babil'e geçen Tafur burada saç, sakal, kaş ve kirpiklerini tıraş eden bir grup insanla karşılaşır. "Hıristiyan kıyıcısı" olduklarını söyleyen bu topluluğun "deliler (meczuplar) gibi" yaşadıklarını ve "Tanrı'ya hizmet için dünyadan ve onun şatafatından" uzak bir hayat sürmeye çalıştıklarını belirtir (s. 104). Tafur'un ilgisini çeken bu zümre Kalenderî dervişler olmalıdır. Zira Kalenderîliğin 15. yüzyıla değin Mısır'da özellikle Dimyat ve Kahire civarında etkin olduğu bilinmektedir.⁵ Ayrıca Kastilyalı seyyah burada Kalenderîler

⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, İstanbul: Timaş

arasında ortaya çıktığı ve benimsendiği bilinen saç, sakal, bıyık ve kaşları ustura ile tıraşlamak anlamına gelen “dörtlü tıraş” yani “çardarb” uygulamasına da atıfta bulunur.⁶

Genel olarak değerlendirildiğinde Tafur görmediği yerler hakkında duyduklarını yazmamayı yeğler. Mesela Şam hakkında oldukça fazla bilgi edinse de orayı görenlerin anlatması gerektiğini düşünerek duyduklarını hiç aktarmaz (s. 97). Diğer taraftan zaman zaman gitmediği yerler hakkında da karşılaştığı insanlardan duyduklarından yola çıkarak birtakım bilgiler verir. Bu anlamda Hindistan’dan dönen Venedikli tüccar ve aynı zamanda seyyah olan Niccolò de’ Conti ile Sina Dağı çevresinde karşılaşması önemlidir. Onunla birlikte yaptığı on beş günlük yolculuk boyunca Conti hakkında birtakım bilgiler aktarırken, Hindistan’ın içinde bulunduğu karışıklık hakkında da fikir sahibi olur (s. 115-117). Dahası Conti’nin Hindistan’daki mevcut duruma dair söylediklerinin etkisinde kalarak oraya gitme fikrinden de vazgeçer.

Tafur’un eserinin tarihçiler açısından önemli bir özelliği, şehir henüz Osmanlıların eline geçmeden önce, onun Bizans İmparatorluğu’nun başkenti Konstantinopolis’i ziyaret etmiş olmasıdır. Dolayısıyla eser Bizans’ın son dönemlerine de ışık tutar. Ayrıca Tafur’un burada kendi soyunu Bizans imparatorlarının soyuna dayandıran açıklamaları ilginçtir. Bu kısımda şehrin harap durumda olduğundan, Venedikliler tarafından yağmalandığından bahseder. Köylülerin adeta soyluların “köle”leri konumunda olduklarını dile getirerek köylülerin içinde bulunduğu ağır şartlara değinir (s. 144-145). Burada çizdiği tablo şehrin Osmanlılar tarafından alınmadan önce içinde bulunduğu kötü durumu yansıtması açısından kayda değerdir.

Tafur’un seyahat güzergahında bir sonraki durağı ise Osmanlı Devleti’nin başkenti Edirne’dir. Cenovalıların aracılığıyla şehri ziyaret eden Tafur “Büyük Türk” olarak andığı dönemin Osmanlı sultanı II. Murad’ı (1421-1444, 1446-1451) da yakından görür. “Boylu postu ve güzel yüzlü” olarak tasvir ettiği padişahı “ihtiyatlı” ve “ciddi” biri olarak tanımlar. Yine bir Cenovalı sayesinde sultanı hamama giderken görme fırsatı yakalar. Sultanın hamama farklı türde çalgılarla ve şarkı söyleyen soytarılarla birlikte gittiğini ve yüzlerce cariyenin de kendisine eşlik ettiğini gözlemler. Başka bir gün ise yine Cenovalıların vasıtasıyla sultanın bulunduğu sürek avına katılır. Türk halkını “doğrulukta asil”, “neşeli”, “müşfik” ve “hoş muhabbetli” olarak nitelendirir. Ayrıca burada ilginç bir anekdot aktarır. Hıristiyanlara silah satmanın ağır cezaları olduğu için Türklerin Cenovalıların elinde bulunan Sinop yakınlarındaki sahile silahları gömdüklerini ve oradan geçen gemilere bunları sattıklarını kaydeder (s. 149-153). Türkleri

Yayınları, 2016, s. 92.

⁶ Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımaz Kulları-İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 26-29; Tahsin Yazıcı, “Çardarb”, *DIA*, 1993, C. 8, s. 226-227.

“İtikadın [Hıristiyanlığın] düşmanları” olarak gören Tafur, Türklerin eski yapılarına değer verdiklerinden bahseder (s. 137). Kastilyalı Tafur’un Osmanlı topraklarına yaptığı ziyaretleri Cenovalı tüccarlar kanalıyla gerçekleştirmesi Osmanlı ile Ceneviz arasındaki ilişkilerin o dönem için iyi düzeyde olduğunu da gösterir niteliktedir.

Müslümanlarla yapılan savaşa katılmak için Kastilya’ya dönme isteğinde olan Tafur, seyahatinin bundan sonraki kısmını mümkün olduğunca kısa tutmaya çalışır. Edirne’den ayrıldıktan sonra Sinop’a geçerek oradan da Trabzon’a gider. Ardından Tatarların himayesinde olan ve nüfusunun “Sevilla’nın iki katı” olduğunu ifade ettiği Kefe’yi ve Eski Kırım’ı ziyaret eder. Geniş bir köle pazarına sahip olduğunu iddia ettiği Kefe’den üç köle satın alır. Burada köle ticaretinin nasıl gerçekleştiğini ayrıntılı olarak aktaran Tafur, papanın Hıristiyanların din değiştirmek zorunda kalmamaları ve Müslümanların ellerine düşmemeleri gerekçesiyle Hıristiyan köle satın almalarını onaylayan mektubundan şaşkınlıkla söz eder. Yine burada uluslararası düzeyde bir havyar ticaretinin varlığından da söz eder (s. 155-158). Daha sonra tekrar Konstantinopolis’e geçerek Cenovalı bir dostunun mihmandarlığında deniz yoluyla Bursa şehrini görme fırsatı yakalar. Bursa’yı “büyük”, “zengin” ve “iyi durumda” bir şehir olarak görür. Ardından Konstantinopolis’e dönerek Espalato (Split) kasabasına geçer. Nihayetinde Venedik’e bağlı Porenzo kasabasına uğrayıp Venedik’e dönerek seyahatini tamamlar.

Yolculuğu boyunca pek çok kutsal mekânı ziyaret etmesiyle öne çıkan Tafur, Hıristiyan olduğu anlaşılırsa öldürüleceğini bildiği halde “Portekizli bir dönme”nin kıyafetlerine bürünerek görmek istediği bir mabedi gezmekten kendini alamaz (s. 95). Eserinde inançlı bir Hıristiyan olarak ziyaret ettiği kutsal mekânlar hakkında ayrıntılı tasvirlerde bulunurken, azizler hakkında biyografik bilgiler de aktarır. Ziyaret ettiği şehirleri büyüklükleri ve nüfusları açısından İspanya’daki şehirlerle mukayese etmeyi seçer ve herhangi bir şehrin büyüklüğünden bahsederken “Salamanca kadar” ya da “Sevilla kadar” büyük olduklarını ifade eder.

Kastilyalı Tafur oldukça erken sayılabilecek bir dönemde bir İspanyol soylusu, imanlı bir Hıristiyan, bir hacı, bir tüccar, Kıbrıs elçisi ve Müslümanlara karşı yapılan savaşlarda çarpışan bir şövalye olarak farklı kimlikleriyle edindiği gözlemlerini sistemli bir şekilde kaleme almıştır. Eserinde aktardığı hadiseleri “aslına sadık kalarak” ve “abartmadan” anlatmaya çalıştığını pek çok kez ifade eden Tafur’un yazdıkları hem eserin kapsadığı dönemin tarihi hem de sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı hakkında bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

**Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*,
çev. Teoman Tunçdoğan, 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017,
167 s.**

Turgay Koçak
(Koç Üniversitesi)

Tarihi kaynakların büyük bir bölümü genellikle belirli bir perspektiften olayları aktarırlar. Bu dar bakış açısı araştırmacıları çok kısıtlı bir alanda çalışmaya mecbur bırakabilir. Ancak bu bakış açısı farklı kaynak türlerinin çalışmaya dahil edilmesiyle birlikte genişleyebilir ve karanlıkta kalan birçok farklı noktanın aydınlanmasına vesile olabilir. Bu minval seyahatnameler, tarih araştırmalarında karanlıkta kalmış, gözden kaçmış veya toplumun göz ardı etmiş olduğu olguları ve olayları gün yüzüne çıkarmakta önemli rol oynamaktadır. Hiçbir özelliğine aşına olmadığı bir toplumun içine giren seyyahlar, o kültüre yabancı olmaları hasebiyle insanların kanıksadığı birçok durumun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Başka bir ifadeyle birçok tarihi kaynağın görmezden geldiği hususlara dikkat çeker ve tarihçilere farklı bir perspektif imkânı tanır. Ayrıca tarihi olayların yanı sıra birçok antropolojik, toponomik ve tipolojik bilgiler vererek günümüz araştırmacılarına zengin ve keyifli bir anlatı sunarlar. İşte bu zengin kaynaklar arasında bulunan bir eser de 1573 Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş olan Philippe du Fresne-Canaye'in seyahatnamesidir. Yazdıklarıyla ve kişiliğiyle ilginç bir karakter olan Canaye, kaleme aldığı seyahatnamesiyle Osmanlı araştırmacılarına geniş bir bakış açısı sunuyor. Orijinali İtalyanca olarak kaleme alınan ve bir seyahat anlatıları mecmuası içerisinde el yazması şeklinde bulunan bu eser Fransızca olarak *Le Voyage du Levant* başlığıyla 1897 yılında Paris'te basılmış ve M. H. Hauser tarafından akademik camiaya tanıtılmıştır.

Seyahatnamenin yazarı Philippe du Fresne-Canaye tüccarlar ve hukukçular yetiştirmiş olan Parisli bir aileye mensuptu. Reform yanlısı (Protestan) olan bu ailenin birçok üyesi takibata uğramıştı. Özellikle amcalarının çok sıkı cezalar aldığı bu dini mücadeleyi babası en az sorunla atlatmıştı. Seyyahın babası olan Jacques, Yüksek Mahkeme'de çok ünlü bir avukattı. Ayrıca babası Brégy senyörü ve Corbeil Vikontu Philippe'nin kızı Mariede Flècelles ile evlendi. Bu evlilikten Philippe dahil beş çocuğu oldu. Philippe Canaye, kralın yazmanı ve Fresne senyörü unvanı taşıyan amcası Jean'ın 1572 yılında topraklarını babasına vermesi üzerine Fresne senyörü unvanını taşımaya başladı.

Yeni yerler keşfetmeyi çok seven P. Fresne-Canaye daha çok erken sayılabilecek bir dönemde Protestanlığın merkezi sayılabilecek olan Almanya'ya seyahate çıktı. Buradan da İtalya'ya geçerek birçok İtalyan kentini dolaştı. En uzun zamanı çok sevdiği Venedik'te geçirdi. Burada Fransız Büyükelçisi M. Du Ferrier ile tanıştı. Bu dönemde babasından aldığı bir mektup ona ünlü Saint Barthélemy Katliamı'nı haber vermekteydi.¹ Babası ona hukuk

¹ 24 Ağustos 1572 tarihi Aziz Bartolomeus gününde Paris'te Protestanlara karşı girişilen katliamdır. Daha

öğrenimi için Valencia Üniversitesi'ne gitmesini söylüyordu, ancak böylesi karışık bir zamanda bir Protestan olarak seyahat etmesinin çok güvenli olmayacağını düşündüğünden Venedik'ten ayrılmadı. Bu süreçte Venedik'te Osmanlı'ya gönderilmiş olan Fransız Büyükelçisi Noailles'nin yazmanı Masiot ile tanıştı ve elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a seyahat etmeye karar verdi. İçindeki yeni yerler keşfetme duygusuyla ve muhtemelen Osmanlı topraklarını Protestanlar için oldukça tehlikeli olan Avrupa'ya göre daha güvenli gördüğü için böyle bir maceraya atılmayı uygun gördü. Canaye seyahate çıkış sebebini ve Fransa'nın içinde bulunduğu durumu "Fransa'nın sorunları öyle bir duruma gelmişti ki bu krallığın içine düştüğü sefaletten söz edilmeyen bir ülkeye gitmek bana dünyanın en mutlu olayı gibi geldi." cümlesiyle ifade etmişti.² Ayrıca bu seyahat Canaye adına Noailles gibi iyi bir diplomatın yanında diplomasinin inceliklerini öğrenmek ve gelecekteki kariyerini planlamak için de güzel bir fırsat yarattı.

Yaklaşık üç aylık bir hazırlık döneminden sonra Canaye 14 Ekim 1572 tarihinde Dubrovnik'e giden bir gemiye bindi ve 2 Kasım'da şehre ulaştı. İki ay kadar şehirde kalan Canaye, Fransız elçilik heyetiyle birlikte 14 Ocak 1573 tarihinde şehirden ayrılarak Osmanlı macerasına başlamış oldu. Kısa süre sonra Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına ulaşan seyyahın dikkatini ilk çeken şey Osmanlı konaklama sistemi olmuştur. Kaldığı tüm kervansaraylarla ilgili bilgiler veren Canaye, koşullardan ve atlarla birlikte aynı yerde geceyi geçirmekten hoşnut olmasa da burada her dinden insanın hiçbir ücret ödmeden güvenle konaklayıp yemek yiyebildiğini de ifade etmekten kendini alamamıştır.

Osmanlı topraklarının içerilerine doğru seyahatine devam eden Canaye, ziyaret ettiği şehirler ve bölgeler hakkında hem tarihsel hem de güncel bilgiler vermektedir. Özellikle şehirlerin antik tarihine merak duyan Canaye, seyahatine geçeceği bölgelerin ve Osmanlı tarihiyle ilgili eserler okuyarak hazırlanmıştı.³ Yaptığı bu hazırlık Canaye'yi diğer seyyahlardan önemli ölçüde ayırmaktadır. Okuduğu kitaplar sayesinde seyyah hem daha tutarlı ve doğru bilgiler vermiş hem de geçtiği bölgelere dair enformasyona sahip olarak daha objektif yorumlarda bulunmuştur. Örneğin, divan toplantısı esnasında yeniçerilerin büyük bir sessizlik içerisinde uzun süre beklediğini görünce hayranlığını gizleyememişti. Akabinde Rodos'un fethiyle ilgili okuduklarını hatırlayan Canaye, "Sultan Süleyman'ın ordusuyla beraber şehre girişi sırasında tek bir sözcük dahi işitilmediğine şimdi inandığını" ifade etmekten kendini alamamıştır.⁴

sonra ülke geneline de yayılan katliamlar neticesinde binlerce Fransız Protestan öldürülmüş ve yine binlercesi çevre ülkelere göç etmek zorunda kalmıştı.

² Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 29.

³ Seyyahın gezisine başlamadan önce okumuş olduğu ve okuması muhtemel olan kitaplar hakkında bkz. a.g.e., s. 18-19.

⁴ a.g.e., s. 53.

Osmanlı ve Doğu'ya karşı objektif ve dengeli tutumunun bir sebebi de Protestan bir inanca sahip olmasıdır. Diğer Hristiyanlara göre Türklere dair daha ılıman görüşlere sahip olan Canaye bazı davranış ve tutumları da eleştirmekten geri durmuyor. Müslümanların dine olan bağlılıklarını takdir etmiş ve dönemin birçok Avrupalı gözlemcisinin aksine Türklerden hakaretamiz ifadelerle bahsetmemiştir. Şahit olduğu bir dava duruşmasında kadının söze birkaç dua ettikten sonra başlamasının ve yargıçların Allah'a saygı duymalarının çok hoş bir uygulama olduğunu belirtmeden geçmemiştir.⁵ Bu iyi huyların yanı sıra elbette Türklerin beğenmediği ve yadırgadığı davranışlarına da değinmişti. Özellikle Türklerin sertliğine çok kızmakta, birkaç akçe karşılığında Türklere her şeyi yaptırabileceğini vurgulamaktaydı. Ayrıca kadınların dışarı çıkmalarına izin verilmeyip birçok hayvanın sokaklarda başıboş bir halde dolaşmalarına anlam verememekteydi.⁶

Balkanları baştan sona aşarak İstanbul'a ulaşan Canaye, başta Ayasofya, Pera, Boğaziçi ve Üsküdar bölgeleri hakkında bilgiler vermektedir. Verdiği bilgiler okuduğu kitaplar ve gözlemlerine dayanmaktadır. Tarihi ve coğrafi bilgilerin yanı sıra kültürel detaylara da eserinde yer veren seyyah insanların giyim-kuşamı, bedestenler, camilerin mimari yapılarıyla da ilgilenmiştir. Özellikle Süleymaniye Camisi'nin mimarisi ve şadırvanındaki detaylar o kadar hoşuna gitmiştir ki Süleymaniye şadırvanının güzelliğinin Napoli'deki ünlü çeşmelerle boy ölçüşebileceğini belirtmiştir. Mimarisinin yanı sıra Süleymaniye Külliyesi'nde yer alan imaretin hiçbir ayırım gözetmeksizin üç öğün yemek çıkardığını da ifade etmeden geçmemiştir.⁷

Her ne kadar diplomatik bir misyonla İstanbul'a gelmemiş olsa da Canaye Osmanlıların devlet telakkisine ve sistemine dair önemli bilgiler vermiştir. Fransız elçilik heyetinin maiyetinde İstanbul'a gelmiş olan seyyah, onlarla birlikte Sultan II. Selim'in huzuruna çıkmıştı. Bu sırada gözlem yapma imkânı bulan seyyah Osmanlıların kendilerini devrin en büyük devleti olarak gördüklerini ve arz sırasında kullanılan vücut dili ve sözcüklerle bunu gelen heyete güçlü bir şekilde gösterdiklerini vurgulamıştır.⁸ Osmanlı devlet sistemine ve teşkilatına dair dikkat çektiği başka bir husus ise günümüzde dahi süregelen bir konuya cevap niteliğindedir. Canaye "Osmanlıların felsefi düşüncelerle değil daha önce Türkler dışında kimsede görülmemiş bir yöntemle devleti yönettiklerini" vurgulamıştır. Bu nedenle Osmanlı yönetiminin Bizans İmparatorluğu'nun bir kopyası olduğunu düşünenlerin yanıldıklarını söylemiştir.⁹ Osmanlıların birçok farklı dilden, dinden topluluğu büyük bir itaat ile yönetmesi ve ülkenin her yerinde huzurun hâkim olmasını önemle ifade etmekteydi.¹⁰

⁵ a.g.e., s. 22-23. Ayrıca bkz. a.g.e., s. 84.

⁶ a.g.e., s. 22.

⁷ a.g.e., s. 70-71.

⁸ a.g.e., s. 57.

⁹ Seyyah Divan-ı Hümayun'un işleyişi, diğer divanlarla (Çarşamba divanı vs.) ve devlet sisteminin işleyişi ile ilgili bilgiler de vermektedir. Bkz. a.g.e., s. 83-84.

¹⁰ a.g.e., s. 92.

Son olarak, Canaye İstanbul'a geldiği dönem itibariyle önemli bir ana tanıklık etme şansına erişmişti. 1571 yılında Birleşik Haçlı donanmasına karşı İnebahtı'da büyük bir mağlubiyete uğrayan Osmanlı donanmasının yeniden inşası sürecine şahit olan Canaye, donanmanın denize açılışını da bizzat izlemişti. Donanmanın tamamlanmasından itibaren İstanbul büyük bir şölen havasına bürünmüş ve halk donanmayı uğurlamak için şehrin sahil kesimlerine dolmuştu.¹¹ Seyyahın resmettiği bu sahne İnebahtı mağlubiyetinin İstanbul halkında nasıl bir etki bıraktığını göstermesi bakımından ilginç olabilir. Büyük bir hezimetin sonrasında donanmanın tekrardan denize açılmasının halk üzerinde olumlu anlamda nasıl bir psikolojik etki yaptığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Toplumun yanı sıra yeniden inşa edilen donanma Canaye'in da dikkatinden kaçmamış ve sefere çıkarken onları izlemek için bir gemiye binmiş olan seyyah "gemiden bakınca donanmadaki bütün teknelere hayran kaldım" ifadesiyle fikrini ifade etmekten geri durmamıştı.¹²

Canaye Osmanlı toplumuna, devlet yapısına, tarihine ve çeşitli konulara dair verdiği bilgiler ve öne sürdüğü görüşlerle Osmanlı topraklarına yolu düşmüş seyyahların birçoğundan ayrılmaktadır. Bu farklılığın temelinde yer alan yeni yerler keşfetme arzusu, Protestan ve objektif bir bakış açısına sahip Canaye'in seyahatnamesini Osmanlı tarihi araştırmaları ve seyahatname literatürü arasında dikkate değer bir noktaya taşımaktadır.

¹¹ a.g.e., s. 89.

¹² a.g.e., s. 88.

Clausier du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi*, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları, Çev. Mustafa Daş, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018, 256 s.

Mehmet Yılmaz Akbulut
(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Osmanlı Devleti'ni çeşitli vesilelerle ziyaret edip ülkelerine geri döndüklerinde muayyen bir okuyucu kitlesini hedef alarak kaleme alınmış Avrupalı seyyahların metinleri, modern Osmanlı tarihçileri için özenle değerlendirilmesi gereken birincil kaynaklardır. 1970lerden başlayarak günümüze kadar devam eden oryantalizm eleştirileri, özellikle 19. yüzyıl Avrupalı gözlemcilerin "Şark" hakkında yanıltıcı ve yanlış bilgiler verdiklerini, zihniyet dünyalarını ve siyasi hedeflerini gözlem metinlerine yansıttıklarını ortaya koydu. Bu eleştirel yaklaşım, 19. yüzyıl öncesi gözlem metinleri ele alınırken de unutulmamalı, aktif olarak araştırmacının zihninde bulunmalıdır. İncelemeye konu ettiğimiz Fransız Sör Du Loir'e ait 1654 tarihli seyahatname, Avrupa-merkezciliğin henüz çok yaygın bir zihniyet halini alamadığı ancak Avrupalıların dünya üzerinde yaygınlık ve etkinliklerini arttırdığı bir dönemde kaleme alınmış olmasından dolayı önemli bir eserdir. Bu önemi Osmanlı tarihçileri için oluşturan husus, 17. asırda bir Fransızın Osmanlı Devleti'ni nasıl gördüğünü anlamak, belki yerel kaynaklarda bulunması imkânsız olan unsurları kolaylıkla bulabilmektir. Genel okuyucu ve Osmanlı tarihi dışında tarihi alanlara merak duyanlar için bu eser, hem başarılı bir seyahat-gözlem eseri olduğu hem de modern tarih, coğrafya, antropoloji gibi bilimlerin ortaya çıkışından önce kaleme alındığı için bu alanlara bir manada öncülük eden yaklaşımları gözleme fırsatı sunmaktadır.

Eserin orijinali Fransızca olarak *Les voyages du Sieur du Loir* başlığı altında, 1654 yılında Paris'de yayınlanmıştır. Mustafa Daş tarafından dilimize kazandırılmış bu tarihsel kaynağın yazarı hakkında kitapta yeni bir bilgi verilmemiştir. Ancak, Du Loir'in hem ismine hem de seyahatnamesinin kaynak metni olan mektuplarını gönderdiği kişilere bakarsak, Paris'in en üst tabakasından bir şahıs olduğunu anlamak güç olmayacaktır. Öte yandan, tercümenin esas aldığı 1654 tarihli metin, "Fransız Kralının Lütufları" ibaresi ile basılmıştır. Çeşitli devlet konseylerinin üyelerine, saray hekimlerine, rahiplere dostça hitap edebilen bu şahsın, Türkiye seyahatinden Venedik elçisi ile beraber dönmesi, İstanbul'da Fransız elçisinin oğlu ile zaman geçirmesi, onun sosyal tabaka olarak çok yukarıda olduğunu gösterir.

Du Loir, seyahati sırasında Fransa'daki dostlarına yazdığı on mektubu, döndükten sonra bir kitap halinde yayınlamıştır. Mektupların her birinin muhatabı eser içerisinde verilmiştir. Seyyahın her bir mektubun konusunu muhatabına göre seçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin dini ile ilgili bilgileri baş rahiplerden birine, sosyal yapıları anlattığı mektubu başka bir rahibe, siyasi yapıları anlattığı mektubu ise üst düzey bir siyasetçiye

yazmıştır. Mektuplar kitap haline getirilirken muhatapların isimlerinin muhafaza edilmiş olması basit bir tercihten ziyade bahsedilen hususların Fransız toplumu için de bir ders olması amacına yöneliktir. Başka bir deyişle, Türkler hakkında yapılan eleştiriler Fransız toplumunda var olan bir başka probleme vurgu olabilir ya da Türkler hakkında yapılan bir övgü Fransız toplumundaki bir olgu için eleştiri olarak anlaşılabilir. Tabii bu yergi ve övgülerin, mektuplarının muhataplarının ne manaya geldiğini çözümlemek için dönemin Fransız tarihi hakkında derin bir okuma yapmak gerekecektir.

Seyahatnamenin ilk ve son mektubu yolculukta geçilen durakları tasvir etmektedir. Bu yolculuklar sırasında, Du Loir devamlı klasik yazarların eserlerine referanslar vermekte, eski Yunan, Helenistik ve Roma dönemlerinin büyük eserlerinde geçen coğrafya tanımlarını ve hadiseleri aktarmaktadır. Okuyucu Du Loir'in somut olarak buraları gezip gezmediğini anlamakta güçlük çekebilir. Zira, yazarın eski metinlere yaptığı bu yoğun vurgu, gördüğü coğrafya ile arasında bir perde gibi durmaktadır. Filozof Aristo, tarihçi ve coğrafyacı Strabon, tarihçi Herodotus hatta 16. asrın Habsburg diplomatı Busbecq, Du Loir'e yolculuğu boyunca eşlik eder. Seyyahın güncel gözlemleri, kitabî bilgisinin arkasında kalır. Zaten tam da bu noktada "Türk'ün hükümleraltında esarette inleyen Egelilerden zavallı Rumların gevşekliği ve sefaletini izlemeye başladım." (s. 17) diyerek, bu yeni ülkeye gelirken yanında ciddi bir önyargı yükünü taşıdığını aşık eder. Metnin ilerleyen safhalarında bu tür keskin hüküm ve değerlendirmeler yerini daha yumuşak tasvirlerle hatta bazen öykümelere bırakmaktadır. (s. 145; s. 130 vb.)

İkinci mektupta klasik yazarlardan kitabî kayıtlara verilen referanslar dikkat çekici şekilde azalmaktadır. Ancak yine de İstanbul'a ayak basan seyyah, şehir hakkında belli başlı klasik kaynakları yad etmeden gezi rehberini yazmaya başlamaz. Ancak bu mektupta da yazar yeni geldiği bu ülkeye, insanını gözlemleyecek kadar ısınmamıştır. İkinci mektupta, İstanbul, coğrafi-teknik bir tanımlama ile öne çıkar. Şehrin etrafını saran sur ve toplardan, rüşvet vererek girdiği Ayasofya'nın dehlizlerinden ve galerilerinden bahseder. Şehrin meydanlarındaki sütunlar ve onlar hakkında aktarılan hikayeler seyyahın esas konusu olur. Bazen de seyyahın hiç görmediği şeyleri anlatıyor olması gözden kaçmamaktadır. Mesela Ayasofya türbelerinin içini görmediği, en fazla dört-beş hazire bulunan türbenin içinde onlarca hazirenin olduğundan bahsetmesi ile ortaya çıkar.

Yazarın şehir hakkındaki bu ilk bilgilerinin kaynağı, metinden anlaşıldığı üzere yerel Yahudi ve Hristiyanlardır. Muhtemelen henüz Türkçe öğrenmemiş olduğundan, irtibat kurabildiği insan sayısı çok sınırlıdır. Ancak yine de seyyah, bir Osmanlı tarihçisi için kıymetli sayılabilecek bilgiler verir. Sultan Ahmed Camii'nden o tarihte hala "Yeni Cami" diye bahsedilmesi, köle tüccarlarının çok büyük bir kısmının Yahudi olması, çoğu Türk'ün Fatih Sultan Mehmed'in eşi

Gülbahar Hatun'un Hristiyan olarak öldüğünü düşündüğünü söylemesi dikkat çekici hususlardır. Şehrin Üsküdar tarafını da gezen seyyah, Üsküdar Sarayı'nı bir imkân bularak ayrıntılı gezmiş ve eserine aktarmıştır. Sanat tarihçileri için bu bölüm zengin içerikler sunabilir. Seyyah Kadıköy'e de gittiğini söylese de birkaç cümle ile geçiştirmesi ve pek bilgi vermemesi, gitmemiş olma ihtimalini akla getirir.

Osmanlı tarihçileri için en kıymetli bölüm olarak düşünülebilecek üçüncü mektup, Fransa Kraliyet maliye sekreterine yazılmış olması hasebiyle de dikkat çekicidir. Yazarın övgü ve yergilerini özellikle bu bölümde dikkatle değerlendirmek gerekir. Yazar, 17. yüzyılın bürokratik işleyişi hakkında önemli bilgiler verir. Divan toplantısının Cuma, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri toplandığını, toplantıdan sonra yenilen yemekleri, elçilerin I. Murad zamanından beri el yerine etek öptüklerini, saraydaki odaları ve o zamanki görevlerini ve devşirme sistemini ilginç ayrıntılar vererek anlatmaktadır. Müteakip mektup, kraliyet danışmanlarından birine yazılmıştır ve IV. Murad'ın vefat sürecini, Silahdar Mustafa Paşa ve Sultan İbrahim'i tahta çıkartmaya çalışan kadrolar arasındaki olayları aktarmıştır. Olayların neredeyse hiçbirine tanık olması imkân dahilinde olmasa da Du Loir'in hem Fransız elçiliğinin casuslarından hem de tercümanlardan bu bilgileri almış olduğu, popüler dedikoduları da bunların içine kattığı düşünülebilir. Sultan Murad'ın cenaze töreni ve Sultan İbrahim'in tahta çıkışı Du Loir'in kısmen de olsa yakından izlediği sahneler olduğu için Osmanlı protokol tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Yine verilen bilgilerin gerek kroniklerle gerek diğer tarihsel kayıtlarla karşılaştırılması başarılı bir tarihsel çalışma olacaktır.

Beşinci mektupta, Türklerin dini konu edilmiş ve mektup Magny rahibine hitaben yazılmıştır. Türkçesini oldukça ilerleten Du Loir, namazı, namaz dualarını Fransız okuyucusuna aktardığı gibi erkek çocukların sünnet adetlerini, Türklerin Kuran'a olan saygılarını anlatır. Ölüm hakkındaki popüler inançları, birtakım batıl inançları da kaleme alan yazar, dönemin dini anlayışına bir pencere açmaktadır. Altıncı mektupta Türklerin bilimini anlatmak istese de Türklerde 'pek bilim olmadığını' söyleyip bu konuyu hızlıca geçer. Seyyahın İstanbul'da bulunduğu süre içinde, irtibat halinde olduğu Türk sayısının çok sınırlı olması, bu tür bilgilere pek ulaşamamış olmasının sebebi olarak görülmelidir. Türklerin bilimi yerine gündelik adetlerini anlatan seyyah, "kahve[nin] yanık bir su" olduğunu, Türklerin aralarında çok fazla sohbet ettiklerini, dört eşe cevaz olsa da genelde çoğu erkeğin tek eşli olduğunu anlatmaktadır. Türklerin ve özellikle Türk kadının cinsel hayatı hakkında edindiği bilgilerin bir kısmı hayal ürünü olarak düşünülebilirse de toplumda bir kısım insanların samimi çevresine girebilmiş olduğu da düşünülebilir.

Seyahatnamenin sekizinci ve dokuzuncu bölümü tarih araştırmaları için çok kıymetli addedilmeli ve dönem ile ilgili çalışmalarda zikredilmelidir. Seki-

zinci mektup, müellifi bilinmeyen ancak Bağdat Kuşatması'na iştirak etmiş bir Türkün kaleme aldığı küçük bir risalenin tercümesidir. Du Loir, orijinal Fransızca metinde, Latin harfleri ile yazılmış Türkçe metni yayınlamış ardından Fransızca tercüme yapmıştır. Türkçeye çeviren Mustafa Daş ise tercüme eserinde, Latin harfli bu Türkçe kısmı doğrudan vermemeyi tercih etmiştir. Halbuki böyle bir metnin içeriği kadar, 17. yüzyılda Latin harfi ile yazılmış bir Türkçe metin olması da araştırmacıların ilgisini çekebilirdi. Telaffuz farklılıklarını ve zamanın Türkçesinin Fransızcaya nasıl çevrildiğini görmek çok ilgi çekici olacaktır. Tercümenin bir sonraki baskısında bu kısmın eklenmesi çok isabetli olacaktır. Du Loir'in protokol hitabet şekillerini verdiği müteakip bölüm için de aynı durum söz konusudur; orijinal metindeki Latin harfli Türkçe aynen verilmelidir.

Du Loir'in bu önemli seyahatnamesi, başarılı bir şekilde Türkçe yazına kazandırılmış, Osmanlı tarihçileri için ulaşılması kolay yeni bir 17. yüzyıl kaynağı raflarda yerini bulmuştur. Bilimsel manada söz konusu ettiğimiz kazanımların yanında, kitabın rahatlıkla ve keyifle okunabilecek, bazen bir roman gibi sürükleyici kısımlara sahip, anlaşılır ve akıcı bir üslup ile dilimize kazandırılmış olduğunu da beyan edebiliriz.

**Verney Lovett Cameron, *Türkler Arasında*, çev. Sema Özgün,
İstanbul: Dergâh Yay., 2018, 120 s.**

Zeynep Dağınık
(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Tarih araştırmaları için vazgeçilmez kaynaklardan biri olan seyahatnameler, seyahatçıların gezmiş olduğu memleketlerde tanıklık etmiş olduğu olayları, bilgi, yaşayış ve anlayış farklılıklarını yazdığı eserlerdir. Osmanlı döneminde eğitim, memuriyet, sürgün, iş bulma, irşad, hac gibi sebeplerle seyahat edilmesine rağmen XIX. yüzyıla kadar az sayıda seyahatnâme yazılmıştır. Bunun en bariz sebebi, yer yer bu seyahatlere farklı yerleri görmek ve anlatmak gibi bir amaçla çıkılmamasıdır.¹ Fakat yeniçağ Avrupalılarının seyahatnâmeleri, dünya seyahatnâme literatürü içinde önemli bir hacme sahiptir. Batı dünyası özellikle son dört beş asırdır kendisinin dışındaki dünyayı keşfetmeye çalışmış, bunun için de seyyah, misyoner, tacir, sanatçı, diplomat gibi farklı meslek gruplarından kişilerin gözlem, bilgi ve tecrübelerinden istifade etmiştir. Batı Avrupalı seyyahların eserlerinin Şark toprakları hakkında bilgi vermelerinin yanı sıra asıl mühim özellikleri Batı insanının dünya görüşünü ve zihniyet yapısını yansıtan eserler olmalarıdır.²

Bu metinde tanıtıp, analiz edeceğimiz eser Dergâh Yayınları'nın "Batının Gözüyle Türkler Serisinin" ikinci kitabı olan *Türkler Arasında [Among the Turks]*'dir. Kitabın yazarı, Afrika'ya yaptığı ilk keşif gezileriyle ve Afrika hakkındaki kitaplarıyla tanınan İngiliz seyyah Verney Lovett Cameron (1844-1894) Afrika'yı Ekvator boyunca doğudan batıya geçen ilk Avrupalıdır. Afrika keşiflerinin en çok bilinen isimlerinden biri olan Cameron, Afrika'nın coğrafi sorunlarının yanı sıra bölünmeye kadar meydana gelen siyasî gelişmelerle de bağlantısı olan biridir. Cameron gerçekleştirdiği seyahatler, keşif hikayeleri hakkında eserler kaleme alması ile iyi bilinirken, onun kurmaca metinler yazması gözden kaçan bir husus olmuştur. Yaşadığı Viktorya dönemi keşif kültürünün önemli bir özelliği olan kurguya dönüş ile de bağlantılı olarak kurmaca eserler kaleme almıştır.

Kurgusal bir seyahat kitabı olan *Türkler Arasında* 1700 yılında doğmuş olan William Hobbes adlı Levant taciri bir kaptanın çıktığı sefer sırasında Türklere esir düşmesini ve esaret günlerini konu almaktadır. Trabzon, Erzurum ve Urfa'ya giden kaptan buralarda yaşayan halkları; Türkleri, Kürtleri, Ermenileri gelenek ve görenekleriyle anlatmaktadır. Eserin orijinali İngilizce olarak *Among the Turks* başlığıyla 1889 yılında basılmıştır.

Kurmaca karakterimiz olan William Hobbes'in babası gemi levazımatçısıydı. Vaftiz babasının Altıngeyik adlı gemisiyle Yakındoğu'ya 4 seferde bulundu. Bu seferler sırasında denizcilik tecrübesi edindi. Daha sonra vaftiz babasının isteğiyle başka gemilerle denize açıldı. Halep'teki Türk Ticaret Şirketi'nin fabrikası için gerekli malzemeleri taşıdığı sıra-

¹ Menderes Coşkun, "Seyahatnâme", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 13.

² İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazını*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017, s. 75.

da Türklerle olan münasebetleri başladı. Yolculukları sırasında şiddetli fırtına sebebiyle gemileri zarar görmesine rağmen uygun esen rüzgarla Malta Limanı'na kısa sürede ulaşarak hasarlarını onardılar. Malta'dan İskenderun'a giderken esaretten yeni kurtulmuş iki Halepli Türk yolcuyu gemilerine aldılar. Kitapta, Hobbes'in bu yolculara gösterdiği nezaket ve verdiği destek karşılığı çeşitli hediyeler aldığından bahsedilmektedir.

Eserde, yazar Osmanlıların otoritesine ve denizlerdeki hakimiyetine vurgu yapmaktadır. Mesela ikinci bölümde, Yunan korsan gemisinin Osmanlı sultanının teknelerinden biriyle karşılaşma korkusuyla yönünü değiştirdiğinden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde bahsedildiği üzere seyyahın da bulunduğu gemi İskenderun'a vardığında lekeli humma salgını baş gösterir, birinci ve ikinci kaptan ve mürettebattan pek çok kişi ölür. Bu durumda geminin idaresini William Hobbes devralmıştır. Ancak sert fırtına sebebiyle geminin hakimiyetini sağlamakta zorlanmış, kayalara doğru sürüklenmişlerdir. Bu sırada gemideki mürettebat hem sarhoşluğun getirdiği şaşkınlık hem de ölüm korkusu ile çeşitli taşkınlıklar yapmıştır ve bazıları dikkatini kaptan Hobbes'e yoğunlaştırarak 'uğursuzluk getiren Yunus Peygamber' olduğu düşüncesiyle onu denize atmışlardır. (s. 21)

Hobbes dalgaların onu sürüklemesiyle adını bilmediği bir adaya ulaşır. Adanın yerleşimcileri tarafından esir alınır ve buradan sonra William'in esirlik dönemi başlar. Birkaç gün bilmediği bir köyde esir tutulduktan sonra ülkesine gitmek üzere yol hazırlığı yapan Tahranlı tacir Ali Han'a satılır ve tekrar gemi yolculuğu başlar.

Yolculuk esnasında denizcilik alanında bilgili olduğunu fark eden Ali Han, Hobbes'in kaptana yardım etmesini ister. Reis, Hobbes'in İngiliz bir denizci olduğunu ve ücret talep etmeden bilgisiyle onlara destek olacağını belirtince bu teklifi kabul eder. Burada dikkat çeken husus, reisin esir olan kimsenin yardım teklifine ilk önce olumsuz bakarken İngiliz denizci olduğunu ve ücret talep etmeyeceğini öğrenince kabul etmesidir. Hobbes yolculuğu sırasında çeşitli entrikalarla karşılaşır.

Eserin yedinci bölümünde, William Hobbes Osmanlı Valisi Faik Paşa ile İranlı tacir üzerinden Sünni ve Şiiler arasındaki düşmanlığa, mezhep çatışmasına dikkat çekmiştir. (s. 45) Acem gibi giyindiği için birkaç kişinin hakaret dolu sözlerine maruz kaldığını belirtmiştir. (s. 59) Sekizinci bölümde ise denizci William Hobbes, Nuh Peygamber'le ilgili Müslüman yoldaşlarının inanışlarından bahsetmiştir. Eserde, genel olarak Hobbes'in Türk-Müslüman inanışlarına dikkat çektiği, ara ara kendi Hristiyan inanışlarına da atıfta bulunduğu gözlenmektedir.

Eserde Osmanlı şehirleri, Osmanlı halkları hakkında da gözlemler yer almaktadır. Yeniçeriler ve beylerin yandaşlarının kavga etmeleri (s. 45), yeniçerilerin gece yarısı sarhoş olup sergiledikleri pervasız davranışları (s. 50) eserde Osmanlı askeri hakkında bahsedilen çeşitli gözlemlerden birkaçıdır.

Kitaptaki olay örgüsüne geri dönecek olursak, William sıcakkanlı ve yumuşak huylu kabile arkadaşı Musa'nın aslında etrafa korku salan çete lideri Kara Yusuf'tan başkası olmadığını, Erzurum valisinin ve yeniçerilerin de olduğu tüccar kafilesinin arasına Musa rolüyle girip kendini kamufle ettiğini öğrenir. Kara Yusuf'un asıl amacının kış mevsiminin zorlu şartlarından faydalanarak kafilenin mallarına el koymak olduğunu anlar. Hobbes yolculuğu sırasında karşılaştığı bu ve benzeri entrikalardan bahseder. Kitap bu yönüyle akıcılık kazanmıştır.

İran kralının tacirleri, Erzurum Paşası ve yeniçeriler Kara Yusuf çetesi tarafından esir alınır. İranlı tacir Ali Han, William'ı Yusuf'un adamlarına karşı dikkatli olmasını söyleyerek mektubunu iletmek üzere İranlı tacir Şahnavaz Han'a gönderir. Buradan da Şahnavaz Han, William'ı mücevherleri satın alması ve kendini himaye etmesi için Ermeni George Boyajan'a [Kevork Boyacıyan] gönderir. Ali Han'ı kurtarmak için geri dönmeye çalışırken bayıldığını ve uyandığında Kara Yusuf ve çetesinin İskender Bey ve adamları tarafından öldürüldüğünü öğrenir. Daha sonra kendisini kurtardığı için teşekkür etmek üzere yanına gittiği İskender Bey'in yedi-sekiz kişinin hizmet ettiği 12-13 yaşlarında bir çocuk olduğunu görünce hayrete düşer. İskender Bey'in himayesinde William Hobbes Urfa'ya gider. Diyarbakır, Mardin, Nusaybin üzerinden Bağdat şehrine varır. Orada Bay Lawson ve Bay Oliver adlı iki Avrupalı ile karşılaşır ve onlara hikayesini anlatır. Boyacıyan'ın himayesinde olduğu için masrafları karşılanarak İngiltere'ye ulaştırılacağına dair söz alır. Yaklaşık bir yıl süren yolculuk sonunda Basra'dan Bombay'e oradan da bir filo ile vatanına, İngiltere'ye döner. Son bölümün başlığı olan "Ev gibisi yok" okuyucuyu gülümsetiyor. Başından geçen birçok maceradan sonra evine dönen denizci William Hobbes sevinçle ailesine kavuşur.

Eserde seyyahın yer yer tasvirlerle, mekân betimlemelerine, gezdiği yerlerin iklimlerine kadar pek çok ayrıntıyı verdiği görülebilir. "Erzurum uzaktan güzel görünmesine rağmen bütün Doğu kasabalarında olduğu gibi yakından tanıdıkça o kadar da beğenilmiyordu. Sokaklar evlerin bütün çöpü için bir depo gibi görünüyordu." (s. 61) ve benzeri cümlelerden Hobbes'in Doğu kasabalarına karşı önyargılı olduğu söylenebilir. İnsanların giyim kuşamlarına, konuşmalarına olan dikkati gözden kaçmıyor ve bu noktalardan hareketle nereli olduklarına dair etraflıca yorumlarda bulunuyor. Diyarbakır hakkında duyduklarını "ünlü ve çok eski Diyarbakır şehrine, bir başka deyişle Kara Amid olarak bilinen şehre geldik, burası için bir atasözünde 'taşları kara, suyu kara, köpekleri kara ve insanların kalpleri kara' deniliyordu, ilk üçünün doğruluğunu teyit edebilirim, fakat çok şükür ki sonuncunun doğruluğunu imtihan etme imkânımız olmadı." (s. 68) diye aktarır. Diyarbakır'ın Hristiyanlığın çok eskiden yerleştiği ve geliştiği şehirlerden biri olduğunu da ekler.

Kitapta olay örgüsünde bir kopukluk olması da dikkat çekmektedir. Mesela Ali Han'ın başına ne geldiğini öğrenemiyoruz ve yazarın zaman zaman olay akışını kesip alakasız bilgiler verdiği görülmektedir.

Yazarın eserinde bahsettiği şehirlerin tarihi hakkında malumat sahibi olduğu görülmektedir. Örneğin, Diyarbakır'ın Hristiyanlık geçmişinden bahsettikten sonra eski zamanlarda Diyarbakır'ın kiliselerle dolu olduğunu fakat şimdi bir kısmının Türkler tarafından silah deposu olarak kullanıldığını, çoğunun ise camiye çevrildiğini iddia eder. (s. 69) Mardin'i ise Sultan Bayezid'i esir alan Timurlenk'in saldırılarına karşı dimdik ayakta duran bir kaleye benzetmiştir. (s. 104)

Yazar, yer yer Müslüman örf ve adetlerine yer vermektedir: İskender Bey yorgun olduğunu ve haremine gideceğini söyleyince William şaşırır ve beyin yardımcısına, İskender Bey'in evli olup olmadığını sorar. Yardımcısı da gülümseyerek, "Evli mi! Hayır! Siz, Frenk bir gâvur olmanıza rağmen, bir erkek için ev ahalisine ait kadınları isimleriyle belirtmenin doğru olmadığını bilmeniz gerekir. İskender Bey'in haremî annesi, kız kardeşleri ve onların hizmetçilerinden oluşur." (s. 81) Yazar, Müslüman erkeklerin haremde yaşayan kişilerin adlarını bir yabancıya söylemeyi doğru bulmadıklarına işaret etmektedir.

Yazar kurmaca karakteri Hobbes'i Türklük ve Müslümanlık konularında tarafsız tutmaya çalışırken, kendi görüşlerini yan karakterler üzerinden yansıtmıştır. Örneğin, William Hobbes Urfa'dayken İbrahim Peygamber'in Nemrut tarafından ateşe atılması vakasını Derviş adlı karakterden dinledikten sonra Hobbes'in rehberi şöyle bir yorumda bulunuyor: "Gördünüz mü Müslümanlar her menkıbeye nasıl da inanıyorlar ..." (s. 100) Ancak rehber hemen ardından Edessa'nın tarihi hakkında Hristiyan inancına dayalı menkıbevî bilgiler verir ve kitaptaki ana karakter olan Hobbes bu bilgilere inanır. Yine, yazar yan karakterler üzerinden Hristiyanlık inancına atıflarda bulunmaktadır: "Tanrı'nın oğlunun yeryüzünde olduğu zamanlarda Edessa'da hüküm süren Abgar adlı bir kral vardı. Cüzzamlıydı ve huzuruna gelenler kendisine Judea'da hastalıkları, körleri, topalları ve cüzzamlıları iyileştiren bir peygamber olduğunu söylediler..." (s. 101) Yazar genel olarak tarafsız bir tutum takınmaya çalışsa da yer yer Araplar ve Türkler hakkında olumsuz yorumlarda bulunması ile dikkat çekmektedir. (s. 69, 80, 104)

Sonuç olarak Verney Lovett Cameron'un *Türkler Arasında* isimli kurgusal nitelikli seyahatnâmesi bu metinde incelenmiştir. Yazarın 'gerçek ve basit tarih kitabı' (s. 120) olarak adlandırdığı bu kitabın hiçbir yerinde tarih belirtilmemiştir. 1844 yılında doğan kâşif Lovett Cameron, bu eserde 1700'lü yıllarda yaşamış William Hobbes adlı Frenk denizci üzerinden Osmanlı topraklarında başından geçen maceraları anlatmıştır. Kitabın son paragrafında da ifade edildiği gibi yazarın amacı uzak memleketleri gezme fırsatı olmayanlara gezdiği yerlerde yaşadığı maceraları, ilginç olayları, gözlem ve tecrübelerini anlatmaktır. 19 kısa bölümden oluşan bu eser, seyahat kitapları içerisinde sürükleyici anlatımı ve muhteviyatı sayesinde okuyucuyu etkilemektedir.

Heinrich Barth, *Heinrich Barth Seyahatnamesi: Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, 262 s.

Tuğçe Tuna Kanar
(İstanbul Üniversitesi)

Batılı seyyahlar için Osmanlı coğrafyası yüzyıllar boyunca bir çekim merkezi olma özelliğini haizdi. Seyahatlerin gerekçesi kimi zaman diplomatik, kimi zaman fantastik doğu imgesine kapılış, kimi zaman çok bilinmeyenli '*Yenilmez Türk*'ü anlama ve tanıma bazen ise antik uygarlıkları keşfetme dürtüsüydü. Yüzyıllara yayılan süreç içerisinde pek çok seyyah bu macerasını kaleme alarak seyahatnameler oluşturdu. Çünkü söz konusu coğrafyaya olan merak farklı gerekçelerle de olsa Batı'da hep dirilişini korudu.

Bazıları yazıldıktan çok sonra bazıları ise erken dönemlerde Avrupa'da basılan seyahatnameler, bahsettikleri dönem için önemli birer kaynak niteliğindedir. Çünkü seyyahın ilgisine göre o günün Osmanlısı'nın çeşitli yönlerini detaylandıran bilgiler ihtiva ederler. Yine de seyahatnameler söz konusu olduğunda temkinli yaklaşmak gerekir. Bu metinler kaynak olarak kullanılırken seyyahın zihninin tarihi arka planı, ön yargıları ya da yetersiz bilgisinin satır aralarına karışmış olabileceği daima hesaba katılmalıdır.

19. yüzyıl çerçevesinde ele aldığımızda zikredilmesi gereken seyyahlardan biri Heinrich Barth (1821-1865)'tir. Barth, en önemli Afrika kâşiflerinden olup Mısır, Suriye, Filistin, Anadolu ve Yunanistan'a seyahatlerde bulundu. Bu seyahatlerinden sonra *Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeeres* (Akdeniz'in Kıyı Ülkelerine Yolculuk) ve *Reisen und Entdeckungen in Nord und Centralafrika* (Kuzey ve Orta Afrika Seyahatleri ve Keşifleri) isimli iki eser kaleme aldı.

Barth, 1858 yılında bir seyahate daha çıktı. İstanbul'dan deniz yoluyla Trabzon'a giden seyyah, kara yoluyla pek çok Anadolu şehir ve köyünü gezerek Üsküdar'a ulaştı. Bu seyahatte kendisine, eserinin pek çok yerinde atıfta bulunduğu, Alman Şarkiyatçı Andreas David Mordtmann (1811-1879) eşlik etti. Barth bu yolculuğunu *reise von Trebizond durch die nörtliche hälfte Klein-Asiens nach Scutari im herbst 1858* adıyla 1860 yılında Gotha'da yayınlandı. Burada ele aldığımız bu eser, Türkis Noyan tarafından *Heinrich Barth Seyahatnamesi: Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk* adıyla 2017 yılında Türkçeye kazandırıldı.

1858 yılı İstanbulu'nda başlayan seyahatname bir günlük şeklinde kaleme alınmış; hangi gün nereye hareket ettikleri, saat kaçta yola çıktıkları ve ne kadar sürede nereye vardıkları oldukça detaylı yazılmıştır. Metin içerisinde tekrarlar ya da konular arasında kopukluk yoktur; metin bağlantılı ve tutarlılık içindedir. Bu açıdan eserin rastgele notların bir derlemesi olmayıp en başından bilimsel niyetle kaleme alındığı rahatlıkla söylenebilir. Böyle bir metinle karşı karşıya oluşumuzda yazarı tarafından seyahatten kısa süre sonra

basılmasının etkisi büyüktür. Zira sonradan keşfedilerek basılan seyahatnamelerde metin içinde kopukluklar karşımıza çıkabilmektedir.

Barth Seyahatnamesi'nde coğrafya tasviri kitabın en genelini oluşturur. İklimsel özellikler, coğrafi koşullar, yer adları ve bitki örtüsü gibi özellikler oldukça detaylı anlatılmıştır. Ancak Barth'ın yer adlarını duyduğu şekliyle yazmış olması ve bu isimlerin zamanla değişikliğe uğraması bahsedilen yerin günümüzde neresi olduğunun tespitini zorlaştıran bir etmendir. Esere hâkim olan coğrafi temanın yanı sıra Barth'ın yaklaşımı bir tarihçi ve arkeolog titizliğindedir. Hatta gezdiği yerlere temel ilgisi coğrafya ve tarih üzerinedir denilebilir. Özellikle antik uygarlıkların kalıntıları Barth'ın seyahat boyunca en önem verdiği konudur. Tarihi kalıntıları tasvir etmenin yanı sıra bazı yerlerde uzun uzun tarihi malumat verir. Kendinden önceki kâşiflerin bazı hatalarını ortaya koyarak arkeolojik bölgelerin daha detaylı araştırılmasını ve bilgilerin ortaya çıkarılmasını öğütler. Dolayısıyla Barth'ın Avrupalı devletlerin bu coğrafyalarda giriştiği kazılara bir etkisi olmuş mudur, sorusu akla gelebilir. Eseri 1860'ta basıldığına göre Barth'ın bu ısrarlı telkinlerinin Avrupa'da ciddiye alınıp alınmadığını düşünmek gerekir.

Seyahatname pek çok tarihi eserin 19. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi vermesi bakımından mühimdir. Barth'ın bazen ismen bazen bir iki cümleyle bahsettiği yapıtlar olduğu gibi sayfalarca anlattığı yerler de vardır. Trabzon'daki kale ve Ayasofya Kilisesi (s. 17-18); Şebın Karahisar Kalesi (s. 39-41); Comana Pontica antik kenti (s. 56); Tokat'taki kale (s. 59) ve Selçuklu Sarayı (s. 64-65); Turhal Kalesi (s. 68); Amasya'daki kaya mezarları, Taşköprü, darüşşifa, imaret, kale ve sarnıç (s. 76-87); Alacahöyük antik kenti (s. 106-109); Boğazköy-Hattuşa harabeleri ve Yazılıkaya (s. 111-124); Mazaka antik kenti (s. 141-143); Kırşehir Caca Bey ve Melik Gazi Han Medreseleri (s. 176-177); Seyyid Battal Gazi Türbesi (s. 219-220); Frigya tarihi kalıntıları (s. 225-239) detaylı bilgi verilen eserlerdir. Bunlardan bazılarının Barth tarafından yapılmış çizimleri de kitapta bulunmaktadır. Tarihi eserler ile ilgili yer yer bilgi hataları ise editör tarafından dipnotta düzeltilmiştir.

Seyahatname metninde Barth, çizmiş olduğu harita ve planlara çok sık atıfta bulunmaktadır. Ancak bu çizimler eserin Türkçe çevirisinde bulunmadığı için yer yer metinle bütünlük kurulamamaktadır. Bu haritalar ve çizimler de bulunmuş olsaydı çok daha sağlıklı bir okuma yapılabileceği muhakkaktır.

Barth Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili bilgilerden de bahseder, ancak bunlar eserin odak noktasını oluşturmaz. Barth gördüğünü aktarır, ancak merakı ve ilgisi Osmanlıların yaşam tarzı değildir. Buna rağmen Osmanlı dünyasının 19. yüzyıldaki panoramasının anlaşılmasına yardımcı olacak tasvirlerde bulunur. Barth'ın "*Türk devletinin güçlü zamanlarında, ülkenin durumu iyi olsaydı*" gibi ifadelerinden ülkenin durumunu nasıl gördüğü az çok anlaşılabilir. Yine de Barth'ın bu ifadeleri önyargıyla söyleyip söylemediği

düşünülmelidir. Ancak kitabın bütününde çizilen resme baktığımızda Osmanlı Devleti'nin çöken kurumlarını ve tıkanan sistemi çok açık görebiliriz. Bu hususta eğitimin durumu, yollar, şehirler, kervansaray ve derbend sistemleri ile ilgili kitabın pek çok yerinde örnekler vardır.

Yazar İstanbul'a 1847'de ilk, 1858 yılında ise ikinci kez gelir ve aradan geçen on yıllık süre içinde İstanbul'da olan değişimleri aktarır. Söz konusu dönem Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarıdır. Batı kültürüne hayranlığı ile bilinen Abdülmecid'in saltanatında Osmanlı İstanbulu'nun her alanında artan Avrupa etkisi seyyahın gözünden kaçmamıştır. (s. 11) Seyyahın gözlemleri Sultan Abdülmecid'in döneminde yayınlanan Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın toplumdaki yansımalarının nasıllığına dair bir fikir vermektedir. Batı etkisine tamamen açık hale gelen Osmanlı'nın durumu, Batılılaşma taraftarı bir kısım yöneticilerin girişimleriyle birleşince İstanbul sosyal hayatında değişimlerin yaşandığı açıktır. Barth taşrada da Avrupai adetleri benimseyen yöneticilerden bahseder. Ancak İstanbul'un sosyal hayatına girmeye başlayan Batı etkisi taşrada yönetici kesimde görülürken halk arasında henüz yoktur. Bu da Batılılaşmanın yukarıdan aşağı doğru bir hamle seyrettiğini ama, 1858 yılı için konuştuğumuzda, inmediğini göstermektedir. Metin içinde Avrupa'dan göçmenlerin gelmesine yönelik teşvik edici kanunlar çıkartıldığına dair pek çok diyalog bulunmaktadır. Bu durum Batılılaşma kapsamında mı ele alınmalıdır yoksa ticari bir girişim midir? Belki de kurumlara atanan yabancılar gibi toplumu yönlendirmeleri için de Batılılara başvurulmaktadır.

Barth'ın anlatımından Osmanlı merkezi otoritesinin taşrada zayıfladığı açıkça görülmektedir. Yerel idarecilerin merkezi dinlemediği ve halka zulüm yaptığı pek çok örnek nakledilir. Hatta Barth bazı yerlerdeki sefaleti de bu duruma bağlar. (s. 29, 35, 110) Halkın çok fakir olduğunu anlatır. Seyyahın bazı ifadelerinden dönemin Osmanlı idaresinin halk nezdindeki durumu sezilmektedir. Seyyaha göre adil bir yönetim yoktur, bu sebeple halk yerlerini terk etmektedir. Fakirlik yaygındır, çünkü yönetim memleketin çıkarlarını yeterince gözetmemektedir. Devlet teşkilatında organizasyon bozukluğu vardır ve görevlilerin sürekli değişmesi yüzünden resmi binaların da bakımı ihmal edilmektedir. (s. 50, 173, 179)

Barth İstanbul'da bulunduğu sırada son on yıl içinde artan ticaretten ve fiyatlardan bahsetmektedir. Bu durumun Osmanlı topraklarına girmesine imtiyaz tanınan Batı ticaret ve yatırımlarıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Taşrada ise eski ticari merkezlerde bir gerileme yaşandığı seyahatnamede görülmektedir. Seyyah, geçtiği yollar üzerinde pek çok ıssız ve terk edilmiş hana rastlamıştır. (s. 29, 32, 173)

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılında Batı ticareti artarken Doğu ticaretinin azalması söz konusudur. Bunu devletin Batılılaşma politikasıyla birlikte düşünmek mümkün müdür? Bu durum Avrupa mallarına artan taleple de ilgili

olabilir. Ayrıca Osmanlı, Avrupa devletleri için bir pazar haline gelirken yerli tüccarlar için bir gerileme söz konusu olmalıdır. Bu koşulların etkisi ile işlek ticaret yolları artık ıssızdır. Dolayısıyla pek çok şehir de bundan etkilenmiştir. Barth çökmekte olan ve fakirleşen şehirlerin durumunu açıkça gözler önüne serer. (s. 38, 43, 140, 195) Aktardığı üzere ticaret sebebiyle fakirleşen kentler olduğu gibi zenginleşenler de vardır. (s. 67, 93, 138, 146) Osmanlı Devleti'nde dönemin genel panoramasına uygun olarak eskinin yerini yenisi, yıkılan kentlerin yerini de başka kentler almıştır.

Barth gezmiş olduğu kentlerin detaylı tasvirini yapar. İklimi, coğrafyası, ekonomik durumu ve evlerin mimarisi hakkında detaylı bilgi verir. Gezmiş olduğu coğrafyalardaki insanları da detaylı tasvir eder. Dış görünüşleri ve mizaçları anlatır. Ermenilere, Rumlara ve Osmanlı olarak nitelediği Müslümanlara dair kişilik analizleri yapar. Az da olsa kıyafetlerinden bahseder.

Sonuç olarak *Heinrich Barth Seyahatnamesi* 19. yüzyıl Osmanlısına dair pek çok açıdan fikir edinmemizi sağlayacak anlatımlarla doludur. Bu anlatımın çoğu, coğrafya ve doğa tasviri olsa da mimariden insan unsuruna, tarihten arkeolojiye, siyasi ve yönetsel durumdan ekonomiye kadar pek çok konuda Osmanlı hayatından kesitler sunar. Bununla birlikte seyahatnamede belirtilen hususların çağdaş eserlerle kıyaslanması ve bu doğrultuda değerlendirilmesi yerinde olacaktır.